

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі
“Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт”

В. І. Мішына

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ

ПЕРЫЯД ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА (сярэдзіна XIII – сярэдзіна XVI стст.)

Вучэбна-метадычны комплекс
для студэнтаў спецыяльнасцей
1-21 03 01-01 “Гісторыя (айчынная і ўсеагульная)”,
1-02 01 02 “Гісторыя. Дадатковая спецыяльнасць”
гісторыка-філалагічнага факультэта

У дзвюх частках

Частка 2

Наваполацк
ПДУ
2010

УДК 94(476)"12/15"(075.8)
ББК 63.3(4 Бел)я73
М71

Рэкамендавана да выдання метадычнай камісіяй гісторыка-
філалагічнага факультэта ў якасці вучэбна-метадычнага
комплекса (пратакол № 11 ад 12.06.2008)

РЭЦЭНЗЕНТЫ:

канд. гіст. навук, дац. каф. эканам. гісторыі УА “БДЭУ”
У. А. ПАДАЛІНСКІ;
канд. гіст. навук, дац., заг. каф. айчыннай і ўсеагульнай гісторыі
УА “ПДУ” Д. В. ДУК

Мішына, В. І.

М71

Гісторыя Беларусі. Перыяд Вялікага княства Літоўскага (сярэдзіна
XIII – сярэдзіна XVI стст.): вучэб.-метад. комплекс. У 2 ч. Ч. 2 /
В. І. Мішына. – Наваполацк : ПДУ, 2010. – 176 с.

ISBN 978-985-418-991-8.

Змешчаны планы семінарскіх заняткаў, пытанні і заданні для самаправеркі і творчай працы, метадычныя рэкамендацыі па падрыхтоўцы да семінарскіх заняткаў і напісанні дакладаў і рэфератаў. У дадатку прыведзены фрагменты тэкстаў некаторых гістарычных крыніц і навуковых даследаванняў для паглыбленага вывучэння зместу курса.

Прызначаны для студэнтаў гуманітарных спецыяльнасцей дзённай і завочнай форм навучання.

УДК 94(476)"12/15"(075.8)

ББК 63.3(4 Бел)я73

ISBN 978-985-418-991-8 (Ч. 2)

ISBN 978-985-418-989-5

© Мішына В. І., 2010

© УА “Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт”, 2010

ПЛАНЫ СЕМІНАРСКІХ ЗАНЯТКАЎ

Занятак 1

УТВАРЭННЕ І ЎМАЦАВАННЕ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

План занятка

1. Асноўныя падыходы да праблемы ўтварэння Вялікага княства Літоўскага ў гістарыяграфіі.
2. Агляд асноўных крыніц.
3. Праблема месцазнаходжання летапіснай Літвы.

Тэмы дакладаў і рэфератаў

1. Праблема паходжання ВКЛ у працах М. Ермаловіча.
2. Міжнародны круглы стол “Беларусь у Вялікім княстве Літоўскім” (6 – 7 красавіка 1992 г.) і яго рашэнні.

Заняткі 2, 3

ДЗЯРЖАЎНЫ ЛАД ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

План занятка

1. Вялікі князь: яго паўнамоцтвы і кампетэнцыя.
2. Фарміраванне гаспадарскай рады, яе функцыі.
3. Узнікненне вялікага “вальнага” сойма і сфера яго кампетэнцыі.
4. Вышэйшыя службовыя асобы і дворныя ўраднікі.
5. Сістэма мясцовага кіраўніцтва дзяржавай.
6. Судовая сістэма і асаблівасці яе існавання ў XIV – XV стст.

Тэматыка дакладаў і рэфератаў

1. Паходжанне і эвалюцыя дзяржаўнай сімволікі ВКЛ.
2. Земскія, дворныя і мясцовыя ўраднікі ВКЛ: паўнамоцтвы і функцыі.

Заняткі 4, 5

ЭКАНАМІЧНАЕ РАЗВІЦЦЁ І САЦЫЯЛЬНЫЯ АДНОСІНЫ

План занятка

1. Развіццё прадукцыйных сіл у сельскай гаспадарцы.
2. Асноўныя формы феадальнага землеўладання.
3. Шляхецкае саслоўе, яго структура і юрыдычны статус.

4. Сялянская гаспадарка і павіннасці сялян, іх юрыдычны статус.
5. Гарады і замкі. Склад гарадскога насельніцтва.
6. Рамяство і гандаль.

Тэматыка дакладаў і рэфератаў

1. Асноўныя этапы працэсу запрыгоньвання сялян.
2. Грашовае абарачэнне ВКЛ у XIII – перш. пал. XVI стст.
3. Магдэбургскае права і яго роля ў эканамічным і грамадска-палітычным жыцці гарадоў.

Занятак 6

КНЯЖАННЕ ВІТАЎТА, ЯГО ЎНУТРАННЯЯ І ЗНЕШНЯЯ ПАЛІТЫКА

План занятка

1. Ліквідацыя буйных княстваў і ўмацаванне пазіцый цэнтральнай улады.
2. Бітва на рацэ Ворскла і яе значэнне.
3. “Вялікая вайна”. Разгром крыжакоў пад Грунвальдам.
4. Адносіны Польшчы і ВКЛ у часы княжання Вітаўта.
5. Рэлігійная палітыка Вітаўта.

Тэматыка рэфератаў і дакладаў

1. Грунвальдская бітва: перадумовы, ход і значэнне.
2. Віленска-Радамская і Гарадзельская уніі: змены ў статусе вялікага князя і феадалаў ВКЛ.

Занятак 7

КУЛЬТУРА БЕЛАРУСІ Ў XIV – XV СТСТ.

План занятка

1. Фарміраванне беларускай народнасці.
2. Развіццё асветы, кніжнай справы, літаратуры.
3. Выяўленчае мастацтва і архітэктура.

Тэматыка дакладаў і рэфератаў

1. Праблема паходжання назвы “Белая Русь”.
2. Замкі Беларусі.
3. Помнікі беларускага іканапісу XIV – XV стст.
4. Беларуска-літоўскае летапісанне.

Занятак 8

ЭВАЛЮЦЫЯ ДЗЯРЖАЎНАГА ЛАДУ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

План занятка

1. Абмежаванне ўлады вялікага князя і пашырэнне правоў паноў-рады ў канцы XV – пач. XVI стст.
2. Увядзенне павятовага сойма і рэформа вялікага вальнага сойма.
3. Судовая рэформа сярэдыны 1560-х гг.

Тэматыка дакладаў і рэфератаў

1. Адметныя рысы мясцовага кіравання ў Полацкай і Віцебскай землях.
2. Статуты Вялікага княства Літоўскага 1529, 1566 і 1588 гг.
3. Галоўны Трыбунал Вялікага княства Літоўскага.

Занятак 9

АДМІНІСТРАЦЫЙНА-ТЭРЫТАРЫЯЛЬНЫ ПАДЗЕЛ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

План занятка

1. Утварэнне першых ваяводстваў, іх прыкладныя межы.
2. Адміністрацыйна-тэрытарыяльная рэформа 1560-х гг.

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ ДЛЯ САМАПРАВЕРКІ І ТВОРЧАЙ ПРАЦЫ

Пытанні і заданні да тэмы 1

I. Прачытайце летапісную аповесць пра князёў Міндоўга, Войшалка і Тройдзенья¹ і адкажыце на пытанні.

1. Аб якім этапе гісторыі ВКЛ ідзе гаворка ў дадзеным фрагменце?
2. Чаму Міндоўг, Войшалк і асабліва Тройдзень атрымалі ў Галіцка-Валынскім летапісе негатывныя характарыстыкі?
3. З якой мэтай летапісец падкрэслівае, што Міндоўг, нягледзячы на прыняцце хрышчэння, працягваў заставацца язычнікам?
4. Якія звесткі пра арганізацыю ваеннай справы літоўцаў утрымлівае дадзены фрагмент?
5. Што, паводле летапісу, стала прычынай забойства Міндоўга?

II. Складзіце табліцу, якая адлюстроўвае асноўныя этапы фарміравання тэрыторыі ВКЛ (сяр. XIII – 70-я гг. XIV стст.).

III. На аснове летапіснага ўрыўка і матэрыялаў тэмы вызначце асноўныя накірункі і ахарактарызуйце асноўныя падзеі знешняй палітыкі ВКЛ у сяр. XIII – 70-я гг. XIV стст. па наступнай схеме:

Накірунак знешняй палітыкі	Асноўныя падзеі
	1.
	2.
	3.

Пытанні і заданні да тэмы 2

I. Прачытайце ўрывак з “Хронікі Быхаўца” пра заснаванне Гедзімінам Вільні². Наколькі ён адпавядае гістарычным рэаліям?

II. Складзіце схему дзяржаўнага апарату ВКЛ, адлюстраваны ў ёй вышэйшыя дзяржаўныя органы, земскія, дворныя і мясцовыя дзяржаўныя пасады, судовую сістэму.

¹ С. 19 – 25.

² С. 26.

III. Устанавіце адпаведнасць паміж пасадамі і функцыямі, якія былі за ёй замацаваны.

А)

а) Маршалак вялікі	1. Галоўны начальнік над узброенымі сіламі
б) Падскарбій земскі	2. Адказнасць за дакументальнае абслугоўванне дзейнасці дзяржаўных органаў
в) Гетман	3. Кіраўніцтва велікакняжацкім дваром, адказнасць за захаванне этыкету, судовыя функцыі
г) Канцлер	4. Захаванне дзяржаўных фінансаў, пазней – распараджэнне імі
д) Маршалак дворны	5. Загадванне гаспадарчымі справамі княжацкага двара

Б)

а) Стольнік	1. Выкананне спецыяльных даручэнняў вялікага князя, кіраўніцтва прыдворнымі службамі
б) Падскарбій дворны	2. Нагляд за парадкам і ўбраннем пакояў вялікага князя
в) Маршалак гаспадарскі	3. Загадванне сервіроўкай велікакняжацкага стала
г) Кухмістар	4. Забеспячэнне матэрыяльных патрэб вялікага князя
д) Падкаморы прыдворны	5. Загадванне прыдворнай кухняй і прыгатаваннем страў для велікакняжацкага стала

В)

а) Староста	1. Кіраўніцтва паседжаннямі павятовага сойма
б) Гараднічы	2. Ажыццяўленне адміністрацыйна-гаспадарчых, фінансавых, судовых функцый на тэрыторыі былых самастойных княстваў
в) Кашталян	3. Ажыццяўленне адміністрацыйна-гаспадарчых, фінансавых, судовых функцый на тэрыторыі павета
г) Маршалак павятовы	4. Загадванне замкам, выкананне ў ім пэўных судовых функцый
д) Цівун	5. Кіраўніцтва велікакняжацкімі маёнткамі, вядзенне дваровай гаспадаркі, збор даніны

Пытанні і заданні да тэмы 3

I. Прачытайце ўрыўкі дакументаў, якія юрыдычна замацоўваюць прыгоннае права³ і адкажыце на пытанні.

1. Аб чым дамаўляліся Казімір і прадстаўнікі саслоўя феадалаў у адносінах да збеглых людзей залежнага стану?

2. Якое пакаранне прадугледжваў Судзёбнік 1468 г. за садзейнічанне ўцёкам залежных людзей?

3. Якое пакаранне прадугледжваецца Статутам 1529 г. у выпадку дапамогі беглым залежным людзям?

4. Якія нормы павіннасцей з валокі ўсталёўвала Устава на валокі 1557 г.? Аб чым сведчыла уніфікацыя нормаў?

³ С. 27 – 36.

5. Як рэгулюецца Статутам 1566 г. пераход чэлядзі нявольнай у гарады?
6. Якія абавязкі ўскладаліся на вольнага чалавека, калі ён “заседзеў волю” на зямлі феадала (паводле Статута 1566 г.)? Якім чынам такі чалавек мог вярнуць асабістую свабоду?
7. Якія пакаранні прадугледжваліся Статутам 1566 г. за садзейнічанне ўцёкам чэлядзі нявольнай?
8. Ці зафіксаваны ў Статуце 1588 г. якія-небудзь змены ў рэгуляванні пазначаных вышэй пытанняў?
9. Якія пакаранні прадугледжвае Статут 1588 г. за крадзеж чэлядзі нявольнай ці айчызных людзей?

II. *Прачытайце тэкст Прывілея Полацку на магдэбургскае права⁴ і адкажыце на пытанні.*

1. Якія правы і абавязкі набывалі жыхары Полацка ў сувязі з наданнем гораду магдэбургскага права?
2. Як рэгуляваліся гэтым прывілеем тэрміны і парадак правядзення кірмашоў?
3. Аб якіх таварах ідзе гаворка ў дадзеным прывілеі?
4. Якія адміністрацыйныя і гаспадарчыя ўстановы павінны былі стварыць жыхары горада?
5. Якім чынам павінна было ажыццяўляцца кіраванне горадам?

III. *Прачытайце фрагменты працы У. І. Пічэты “Феадальны маёнтак у XV – XVI стст. у Вялікім княстве Літоўскім⁵” і адкажыце на пытанні.*

1. Якімі сацыяльна-эканамічнымі і палітычнымі фактарамі было выклікана развіццё ўмоўнага землеўладання ў ВКЛ?
2. Што ўяўляла сабой раздача земляў “на хлебакармленне”? На якіх умовах яна ажыццяўлялася?
3. Што ўяўляла сабой раздача земляў “да волі”? На якіх умовах яна ажыццяўлялася?
4. Што ўяўляла сабой раздача земляў “да жывата”? На якіх умовах яна ажыццяўлялася?
5. Што ўяўляла сабой раздача земляў “на вечнасць”? На якіх умовах яна ажыццяўлялася?
6. Што такое застаўное землеўладанне? Якімі фактарамі было выклікана яго развіццё?
7. На якіх умовах велікакняжацкія маёнткі аддаваліся ў заставу? Прыкладзіце прыклады застаўнога землеўладання ў ВКЛ.

⁴ С. 37 – 40.

⁵ С. 40 – 55.

Пытанні і заданні да тэмы 4

I. *Прачытайце ўрывак з “Летапісу вялікіх князёў літоўскіх”⁶ і адкажыце на пытанні.*

1. Якія падзеі перш. пал. 1480-х гг. у ВКЛ адлюстраваны на старонках летапісу?

2. Якім чынам летапісец тлумачыць прычыны і абставіны заключэння Крэўскай уніі?

3. Чаму, на вашу думку, летапісец імкнецца ўсяляк падкрэсліць жорсткія дзеянні кааліцыі Андрэя Полацкага, Святаслава Смаленскага і лівонскіх рыцараў?

4. Чым, паводле летапісу, выклікана выступленне Вітаўта супраць Ягайлы і Скіргайлы пасля заключэння Крэўскай уніі?

II. *Прачытайце тэкст акта Крэўскай уніі 1385 г.⁷ і адкажыце на пытанні.*

1. Якія абавязкі ўскладаліся, паводле гэтага дакумента, на вялікага князя Ягайлу?

2. Якім чынам, паводле тэксту уніі, павінна было адбыцца аб’яднанне Вялікага княства Літоўскага і Польскага каралеўства?

III. *Прачытайце тэкст Прывілея 1387 г.⁸ і адкажыце на пытанні.*

1. З якімі мэтамі, паводле тэксту, быў выдадзены гэты прывілей?

2. Якія правы надаваліся прадстаўнікам феадальнага саслоўя, што прымалі каталіцызм?

3. Якім чынам рэгулюецца парадак выдачы дзяўчат і ўдоў замуж?

4. Якія абавязкі ўскладваліся на прадстаўнікоў феадальнага саслоўя?

5. Якія пакаранні прадугледжваліся тым, хто здрадзіць каталіцкай веры?

Пытанні і заданні да тэмы 5

I. *Прачытайце ўрывак з “Летапісу вялікіх князёў літоўскіх”⁹ і адкажыце на пытанні.*

1. Якім чынам адлюстравана ў дадзеным урыўку цэнтралізатарская палітыка Вітаўта?

2. Якія накірункі знешняй палітыкі Вітаўта прасочваюцца паводле дадзенага ўрыўка?

---

⁶ С. 55 – 71.

⁷ С. 72 – 73.

⁸ С. 73 – 75.

⁹ С. 55 – 71.

3. З якой мэтай у тэкст летапісу ўведзены фрагмент, прысвечаны падзеям на Падоллі?

4. З якой мэтай у тэкст летапісу ўведзена “Пахвала Вітаўту”? Чаму аўтар неаднаразова падкрэслівае, што Вітаўт карыстаўся аўтарытэтам і павагай у многіх краінах?

5. На аснове тэксту летапісу раскажыце пра падзеі 1430-х гг. у ВКЛ.

II. *Прачытайце ўрыўкі з твора Я. Длугаша “Гісторыя Польшчы” і з “Хронікі Быхаўца”¹⁰, прысвечаныя Грунвальдскай бітве. Параўнайце іх і адкажыце на пытанні.*

1. Чаму Ян Длугаш асноўныя заслугі ў бітве прыпісвае польскаму войску, а аўтар летапісу – войску ВКЛ?

2. З якімі мэтамі Ян Длугаш імкнецца ўсяляк падкрэсліць станоўчыя характарыстыкі Ягайлы (яго набожнасць, справядлівасць, памяркоўнасць), а Вітаўта малое няўрымслівым і даволі жорсткім?

3. Чаму тыя ж характарыстыкі Ягайлы ў “Хроніцы Быхаўца” ацэньваюцца адмоўна, а Вітаўт, наадварот, паказваецца станоўча?

4. Наколькі адпавядае ход бітвы, апісаны Я. Длугашам, сучасным рэканструкцыям беларускіх гісторыкаў?

III. *Прачытайце тэкст Гарадзельскага прывілея 1413 г.¹¹ і адкажыце на пытанні.*

1. Якую мэту мела выданне дадзенага прывілея?

2. Чаму, на вашу думку, складальнікі дакумента ўвялі ў яго тэкст вялікую колькасць дзеясловаў, што абазначаюць аб’яднанне ВКЛ і Польшчы?

3. Якія правы набывалі феодалы-католікі ВКЛ?

4. Якія правы і прывілеі надаваліся каталіцкай царкве?

5. Якія змены ў тэрытарыяльна-адміністрацыйным падзеле і сістэме дзяржаўнага кіравання ўводзіліся гэтым прывілеем?

6. Якім чынам рэгуляваўся парадак выбару манархаў у Польшчы і ВКЛ?

IV. *Прачытайце тэкст Прывілея 1434 г.¹² і адкажыце на пытанні.*

1. Ад чыйго імя выдадзены прывілей і каму ён адрасаваны?

2. З якімі мэтамі, мяркуючы па змесце, быў выдадзены прывілей?

3. Якія правы надаваліся прадстаўнікам феадальнага саслоўя? Ці ўводзіліся нейкія канфесійныя абмежаванні?

4. Якія абавязкі ўскладаліся на феодалаў?

5. Чым адрозніваецца дадзены прывілей ад Прывілея 1413 г. у плане канфесіянальна-этнічнай прыналежнасці тых, каму ён быў адрасаваны?

¹⁰ С. 75 – 88.

¹¹ С. 88 – 92.

¹² С. 93 – 94.

Пытанні і заданні да тэмы 6

I. *Прачытайце тэкст Прывілея Казіміра 1447 г.¹³ і адкажыце на пытанні.*

1. Якімі новымі правамі (у параўнанні з Прывілеямі 1387, 1413, 1434 гг.) надзяляліся прадстаўнікі феадальнага саслоўя?
2. Якія нормы дадзенага прывілея сведчаць аб працэсе запыгоньвання сялянства?
3. У сувязі з чым, на вашу думку, вялікі князь абяцае ў прывілеі захоўваць граніцы дзяржавы і клапаціцца пра яе суверэнітэт?

II. *Прачытайце фрагменты Судзебніка 1468 г.¹⁴ і адкажыце на пытанні.*

1. Як адлюстраваны ў тэксце прынцып індывідуалізацыі пакарання?
2. Чаму, на вашу думку, нормы Судзебніка прадугледжваюць даволі жорсткія меры пакарання за злачынствы (найперш – за крадзяжы)?
3. Аб чым сведчыць увядзенне нормы пакарання за садзейнічанне ўцёкам нявольнай чэлядзі і залежных людзей?

Пытанні і заданні да тэмы 7

I. *Прачытайце фрагменты трактата “Апісанне земляў”¹⁵ і адкажыце на пытанні.*

1. Якія падзеі, звязаныя з гісторыяй ВКЛ, адлюстраваны ў трактаце?
2. Якую інфармацыю ўтрымлівае трактат пра звычаі і вераванні розных народаў Еўропы?
3. У якім кантэксце згадваецца назва “Белая Русь”; дзе, на вашу думку, яна можа быць лакалізавана?

II. *Прачытайце ўрывак з раздзела кнігі “Беларусы: Вытокі і этнічнае развіццё”¹⁶ і адкажыце на пытанні.*

1. У сувязі з якімі гістарычнымі падзеямі распачынаюцца працэсы ўтварэння беларускай народнасці?
2. Ахарактарызуйце асноўныя палітычныя фактары, якія ўплывалі на кансалідацыю беларускай народнасці.
3. Ахарактарызуйце асноўныя сацыяльна-эканамічныя фактары, якія ўплывалі на кансалідацыю беларускай народнасці.

---

¹³ С. 95 – 98.

¹⁴ С. 98 – 99.

¹⁵ С. 99 – 103.

¹⁶ С. 103 – 132.

4. Ахарактарызуйце асноўныя этнічныя групы насельніцтва, якія аказаліся ўцягнутымі ў працэс утварэння беларускай народнасці або аказвалі на яго ўплыў. У якасці асноўных момантаў характарыстыкі можна выкарыстоўваць такія параметры, як колькасць, арэал рассялення, асноўныя заняткі, статус мовы, узаемадзеянне з іншымі этнічнымі групамі і інш.

5. Якую ролю ў фарміраванні беларускай народнасці адыграў канфесійны фактар? Ахарактарызуйце статус асноўных канфесій, распаўсюджаных у ВКЛ у XIV – перш. пал. XVI стст.

6. Ахарактарызуйце асноўныя формы самавызначэння, якія ўжываліся у XIV – XVI стст. жыхарамі ВКЛ (этніконы, урбонімы, канфесіённыя, палітонімы, эндаэтнанімы), а таксама экзаэтнанімы, якія ўжываліся адносна іх прадстаўнікамі іншых краін.

Пытанні і заданні да тэмы 8

Прачытайце фрагменты “Хронікі Быхаўца” аб падзеях канца XV – пач. XVI стст. у ВКЛ¹⁷, выканайце заданні і адкажыце на пытанні.

1. Абапіраючыся на дадзеныя летапісу, раскажыце аб падзеях 1492 – 1495 гг. Якія мэты, на вашу думку, мела заключэнне шлюбу паміж Аляксандрам Казіміравічам і Аленай Іванаўнай?

2. Абапіраючыся на дадзеныя летапісу, раскажыце аб вайне 1500 – 1503 гг. паміж Вялікім княствам Літоўскім і Маскоўскай дзяржавай. Як апісваецца ў летапісе бітва на Ведрашы, і чым аўтар тлумачыць паразу ВКЛ у ёй?

3. Абапіраючыся на дадзеныя летапісу, раскажыце аб барацьбе ВКЛ з татарамі ў канцы XV – пач. XVI стст. Чаму, на вашу думку, у летапісе так падрабязна адлюстравана бітва ля Краснага става (зараз вядома як Клецкая бітва)?

Пытанні і заданні да тэмы 9

I. Азнаёмцеся з тэкстамі Прывілеяў 1492 і 1506 гг.¹⁸ і адкажыце на пытанні.

1. Якім чынам замацоўваліся ў Прывілеі 1492 г. правы паноў-рады? Што, паводле прывілея, было аднесена да сферы яе кампетэнцыі?

2. Якія нормы Прывілея 1506 г. засведчылі далейшае вызначэнне статусу Рады ВКЛ?

---

¹⁷ С. 132 – 144.

¹⁸ С. 144 – 153.

II. *Азнаёмцеся з артыкуламі Статута 1566 г., якія прысвечаны соймакам павятовым, вальнаму сойму і судам,¹⁹ і адкажыце на пытанні.*

1. З якімі мэтамі, паводле арт. 3 раздз. 3, у ВКЛ былі ўведзены павятовыя соймакі?
2. Якім чынам артыкул рэгуляваў скліканне і парадак працы соймакаў?
3. Якім чынам арт. 1 раздз. 4 рэгуляваў парадак выбару суддзяў у паветах?
4. Якія паўнамоцтвы і функцыі мелі павятовыя земскія суды?
5. Што ўяўляла сабой пасада вознага, якія былі яго паўнамоцтвы?

Пытанні і заданні да тэмы 10

Прачытайце фрагменты кнігі М. К. Любаўскага “Нарыс гісторыі Літоўска-Рускай дзяржавы...”²⁰ і адкажыце на пытанні.

1. У сувязі з чым у ВКЛ быў уведзены падзел на паветы?
2. Чым было выклікана пераразмеркаванне тэрыторыі дзяржавы паміж 13 ваяводствамі?
3. Якія змены адбыліся ў ваенна-тэрытарыяльным падзеле дзяржавы ў выніку рэформ 1560-х гг.?

Пытанні і заданні да тэмы 11

Азнаёмцеся з фрагментамі працы М. К. Любаўскага “Нарыс гісторыі Літоўска-Рускай дзяржавы...”²¹ і адкажыце на пытанні.

1. Што стала прычынай палітычных і адміністрацыйных пераўтварэнняў у ВКЛ у 1560-я гг.?
2. Якія патрабаванні былі асноўнымі ў шляхецкай праграме рэформ?
3. Чым можна патлумачыць згоду кіруючых колаў і магнатэрыі пайсці на ўступкі шляхце? Якія змены ў правах і прывілеях шляхты адбыліся ў канцы 1550-х – пачатку 1560-х гг.?
4. Якое значэнне для пашырэння правоў шляхецкага саслоўя мела ўвядзенне павятовых судоў і соймакаў?
5. Якія змены ў сувязі з дадзенымі пераўтварэннямі, адбыліся ў структуры прадстаўніцтва і парадку працы Вальнага сойма?

---

¹⁹ С. 154 – 158.

²⁰ С. 159 – 174.

²¹ С. 159 – 174.

МЕТАДЫЧНЫЯ РЭКАМЕНДАЦЫІ

Метадычныя рэкамендацыі па падрыхтоўцы да семінарскіх заняткаў

Мэтай семінарскіх заняткаў з'яўляецца больш глыбокае засваенне матэрыялу, замацаванне навыкаў працы з крыніцамі, развіццё творчых здольнасцей студэнта. Падрыхтоўка да семінарскіх заняткаў прадугледжвае глыбокую прапрацоўку навуковай літаратуры па прапанаванай тэматыцы, аналіз крыніц, абагульненне атрыманай інфармацыі.

Для паспяховай падрыхтоўкі да занятка неабходна:

- 1) азнаёміцца са зместам праграмы па тэме;
- 2) азнаёміцца з вучэбным матэрыялам і даведчанай інфармацыяй, прапанаванай у кожнай тэме;
- 3) азнаёміцца са спісам прапанаванай літаратуры і крыніц, вызначыць сярод іх найбольш даступныя і інфарматыўныя;
- 4) пасля азнаямлення з вучэбным матэрыялам тэмы пераходзіць да больш глыбокага вывучэння пытанняў семінара шляхам прапрацоўкі вызначанай літаратуры. Студэнтам неабходна памятаць, што падрыхтоўка толькі па матэрыялах ВМК і канспекце лекцый з'яўляецца недастатковай;
- 5) пры падрыхтоўцы да семінарскага занятка мэтазгодна складаць разгорнутыя планы, схемы і канспекты адказаў;
- 6) для больш эфектыўнага засваення тэарэтычнага матэрыялу мэтазгодна імкнуцца да вылучэння ці самастойнай фармулёўкі галоўных ідэй і палажэнняў.

Метадычныя рэкамендацыі па падрыхтоўцы дакладаў і рэфератаў

Падрыхтоўка дакладаў і рэфератаў з'яўляецца важнай формай самастойнай працы студэнта і прадугледжвае паглыбленае вывучэнне пазначанай праблемы, прапрацоўку істотнай колькасці навуковай літаратуры і крыніц, абагульненне і фармулёўку самастойных вывадаў на аснове атрыманай інфармацыі. Тэматыка дакладаў і рэфератаў, што прапануюцца ў дадзеным ВМК, не з'яўляецца вычарпальнай. Студэнт можа прапанаваць і падрыхтаваць сваю тэму пры ўмове яе адпаведнасці тэматыцы занятка, навуковай каштоўнасці і забяспечанасці неабходным матэрыялам.

Пры падрыхтоўцы дакладу мэтазгода складаць тэзісы, на якія будзе абапірацца дакладчык. Як пры падрыхтоўцы даклада ці рэферата, так і пры

падрыхтоўцы адказу на асноўныя пытанні семінарскага занятка, студэнтам варта памятаць, што найбольш важнай і каштоўнай з’яўляецца насычанасць выступлення факталагічным матэрыялам, які аргументуе тэарэтычную частку.

Рэферат, падрыхтаваны студэнтам, павінен вылучацца значным аб’ёмам прапрацаванай літаратуры і крыніц, быць аформлены ў адпаведнасці з патрабаваннямі.

Метадычныя рэкамендацыі па арганізацыі працы студэнтаў на семінарскім занятку

Праца на семінарскім занятку павінна садзейнічаць развіццю такіх уменняў студэнтаў, як:

- пабудова лагічнага і стылістычна правільнага выступлення,
- фарміраванне навыка выкладання думак у навуковым стылі,
- наладжванне кантакта з аудыторыяй,
- удзел у дыскусіях,
- абмеркаванне навуковых праблем.

Адказ на семінарскім занятку павінен мець выгляд самастойнага выкладання атрыманай інфармацыі, дапускаецца выкарыстанне апорных канспектаў, тэзісаў, схем. Студэнт павінен будаваць свой адказ лагічна, выкарыстоўваць навуковую тэрміналогію. Адказ павінен не толькі ўтрымліваць тэарэтычную інфармацыю, але і суправаджацца звесткамі з крыніц, якія ілюструюць пазначаныя палажэнні.

Студэнты павінны прымаць актыўны ўдзел у абмеркаванні тэм, пазначаных у плане занятка, дапаўняць адказы таварышаў, задаваць пытанні, выказваць свае меркаванні па той ці іншай праблеме.

ПРЫКЛАДНЫ СПІС ПЫТАННЯЎ ДА ІСПЫТУ

1. Асноўныя падыходы да праблемы ўтварэння Вялікага княства Літоўскага ў гістарыяграфіі.
2. Дакументальныя крыніцы па гісторыі ВКЛ.
3. Наратыўныя крыніцы па гісторыі ВКЛ.
4. Першыя звесткі пра Літву. Праблема месцазнаходжання летапіснай Літвы.
5. Этнічныя, палітычныя, сацыяльна-эканамічныя перадумовы фарміравання ВКЛ. Прычыны ўзвышэння Наваградка.
6. Палітыка Міндоўга і яго пераемнікаў (сяр. XIII – пач. XIV стст.).
7. ВКЛ у часы Гедзіміна і Альгерда. Пашырэнне тэрыторыі дзяржавы (1320-я – 1370-я гг.).
8. Асноўныя накірункі знешняй палітыкі ВКЛ у сяр. XIII – 70-я гг. XIV стст.
9. Цэнтральныя органы дзяржаўнай улады і кіравання ВКЛ.
10. Інстытут земскіх і дворных ураднікаў у ВКЛ.
11. Органы мясцовага кіравання ў ВКЛ.
12. Развіццё прадукцыйных сіл у сельскай гаспадарцы ВКЛ у XIV – перш. пал. XVI стст.
13. Развіццё феадальных адносін і асноўныя формы феадальнага землеўладання.
14. Катэгорыі і павіннасці сельскага насельніцтва. Працэс запрыгоньвання сялянства.
15. Гарады і замкі. Склад гарадскога насельніцтва. Развіццё рамяства і гандлю.
16. Магдэбургскае права і яго роля ў эканамічным і грамадска-палітычным жыцці гарадоў.
17. Дынастычная барацьба ў ВКЛ у 70-я гг. XIV ст.
18. Падрыхтоўка, заключэнне, змест і вынікі Крэўскай уніі.
19. Агульназемскі прывілей 1387 г., яго сутнасць. Пачатак распаўсюджвання каталіцтва на Беларусі.
20. Узмацненне палітычных супярэчнасцей у ВКЛ пасля Крэўскай уніі. Востраўскае пагадненне.
21. Унутраная палітыка Вітаўта. Цэнтралізацыя дзяржавы.
22. Узаемаадносіны Вітаўта з Ардой. Бітва на Ворскле.
23. Узаемаадносіны ВКЛ і Польскай кароны ў канцы XIV – пач. XV стст. Гарадзельскі прывілей 1413 г.

24. Узаемаадносіны ВКЛ з Маскоўскім княствам у гады праўлення Вітаўта.
25. “Вялікая вайна”. Разгром крыжакоў пад Грунвальдам.
26. Барацьба феадальных групавак за ўладу ў 30-я гг. XV ст. і змены ў кіраўніцтве дзяржавы.
27. Казімір IV і яго палітыка.
28. Этнічныя працэсы на беларускіх землях, складванне адметных рыс беларускага народа (мова, звычаі, традыцыі).
29. Дойлідства, жывапіс, скульптура ВКЛ у XIV – пач. XVI стст.
30. Летапісанне. Арыгінальная і перакладная літаратура.
31. Праблема паходжання назвы “Белая Русь”.
32. Спосабы арганізацыі войска ў ВКЛ у канцы XV – пач. XVI стст.
33. Адносіны Вялікага княства Літоўскага з Маскоўскай дзяржавы у перш. пал. XVI ст.
34. Набегі крымскіх татар і барацьба з паўднёвым агрэсарам. Бітва пад Клецкам.
35. Мяцеж Міхаіла Глінскага. Асоба М. Глінскага і яго роля ў кіраўніцтве дзяржавы.
36. Прывілеі 1492 і 1506 гг. і эвалюцыя палітычнай сістэмы ВКЛ у перш. пал. XVI ст.
37. Эвалюцыя адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу ВКЛ.
38. Судовая сістэма ВКЛ. Судовая рэформа 1560-х гг.
39. Статуты ВКЛ 1529, 1566, 1588 гг.
40. Змены ва ўнутрыпалітычным жыцці дзяржавы ў 20-я – 60-я гг. XVI ст. Кансалідацыя шляхецкага саслоўя.

ПРЫКЛАДНАЯ ТЭМАТЫКА КУРСАВЫХ РАБОТ

1. Асноўныя падыходы да праблемы ўтварэння Вялікага княства Літоўскага ў гістарыяграфіі.
2. Характарыстыка апавядальных крыніц па гісторыі ВКЛ далюблінскага перыяду.
3. Дзяржаўны лад, органы ўлады і сістэма мясцовага кіраўніцтва ў ВКЛ.
4. ВКЛ у часы княжання Вітаўта.
5. Барацьба феадальных групавак за ўладу ў 30-я гг. XV ст. і змены ў кіраўніцтве дзяржавы.
6. Праблема паходжання назвы “Белая Русь”.
7. Фарміраванне беларускай народнасці.

8. Адметныя рысы мясцовага кіравання ў Полацкай і Віцебскай землях.
9. Судовая сістэма і асноўныя этапы кадэфікацыі права ў ВКЛ.
10. Магдэбургскае права і яго роля ў эканамічным і грамадска-палітычным жыцці гарадоў.
11. Асноўныя этапы працэсу запрыгоньвання сялян. Катэгорыі і павіннасці сялян.
12. Фарміраванне шляхецкага саслоўя і юрыдычнае замацаванне яго прывілеяванага становішча.
13. Татары на Беларусі (канец XIV – перш. пал. XVI стст.).
14. Полацкая зямля ў складзе ВКЛ: асаблівасці сацыяльна-эканамічнага, грамадска-палітычнага і культурнага развіцця.
15. Культурнае развіццё ВКЛ у XIV – перш. пал. XVI стст.

ДАДАТАК

АПОВЕСЦЬ ПРА КНЯЗЁЎ МІНДОЎГА, ВОЙШАЛКА І ТРОЙДЗЕНЯ²²

[Урываак з Галіцка-Валынскага летапісу XIII ст.]

У год 6760 (1252). ...У той жа год выгнаў Міндоўг сваіх пляменнікаў Таўцівіла і Эрдзівіда. Ён паслаў іх разам з іх дзядзькам Выкінтам на Русь ваяваць, к Смаленску, і сказаў: “Хто што захопіць, хай тым і валодае”. Сам жа ён, варагуючы з імі, вераломна завалодаў Літвою, захапіў усю зямлю Літоўскую і шматлікае дабро іх і прысвоіў іх набытак. І паслаў Міндоўг услед за імі сваіх вояў, каб забіць іх. Уведаўшы пра гэта, яны ўцяклі да [князёў] Данілы і Васількі і прыехалі ва Ўладзімер. Міндоўг жа прыслаў сваіх паслоў, кажучы: “Не чыні ім літасці”. Але Даніла і Васілька не паслухалі яго, бо іх сястра была замужам за Данілам.

Пасля Даніла дамовіўся з братам сваім [Васількам] і паслаў у Ляшскую зямлю да князёў ляшскіх, кажучы: “Надышоў час ісці хрысціянам на язычнікаў, бо яны ваююць паміж сабою”. Ляхі абяцалі, але не стрымалі сваё слова. Даніла і Васілька паслалі Выкінта да яцвягаў, да жамойтаў і да немцаў у Рыгу, і ён падкупіў срэбрам і шматлікімі дарункамі яцвягаў і палову Жамойці. Немцы ж адказалі Данілу так: “Дзеля цябе ўчынілі мір з Выкінтам, хоць ён шмат нашых загубіў”. Нямецкія рыцары абяцалі прыйсці на дапамогу Таўцівілу. Даніла ж і Васілька пайшлі да Наваграда (*Наваградка*). Параіўшыся з братам сваім Васількам і са сваім сынам, Даніла паслаў брата свайго на Ваўкавыск, сына на Слонім, а сам пайшоў да Здзітава. Яны захапілі шмат гарадоў і вярнуліся дамоў. Пасля прыслаў Выкінт пасла, паведамляючы, што немцы хочуць прыйсці на дапамогу Таўцівілу. І паслаў Даніла Таўцівіла [у паход] і даў яму ў дапамогу русінаў і полаўцаў, і доўга яны ваявалі. Адтуль Таўцівіл пайшоў з палоннымі Данілы ў Рыгу, і прынялі яго рыжане з вялікаю пашанаю і хрысцілі яго.

Калі ўведаў Міндоўг, што Таўцівілу хочуць дапамагаць божыя дваране, і біскуп, і ўсе рыжскія воі, ён спалохаўся і таемна паслаў да Андрэя, рыжскага магістра, і пераканаў яго з дапамогаю багатых дарункаў, улітасцівіў яго, паслаўшы шмат золата і срэбра, і прыгожых срэбных і залатых сасудаў, і шмат коней. І сказаў ён [магістру]: “Калі ты заб’еш або выжанеш Таўцівіла, атрымаеш яшчэ больш”. Магістар жа адказаў: “Не пазба-

²² Друкуецца паводле выдання: “Беларускія летапісы і хронікі” / уклад. У. Арлова; прадм. В. Чамярыцкага. – Мінск : “Беларускі кнігазбор”, 1997. – С. 37 – 46.

вішся ты ад гэтага, пакуль не пашлеш да папы і не прымеш хрышчэння – не адолееш ворага. Я ж да цябе дружалюбнасць маю”. О, горай зла! Золатам асляпіў ён [магістар] вочы свае і цяпер зноў з-за іх бяды набярэцца.

Міндоўг прыслаў да папы і прыняў хрышчэнне. Аднак хрышчэнне яго было няшчырае, ён таемна прыносіў ахвяры сваім багам: першаму Нанадзею, і Целявелю, і Дзіверкізу, зачэamu богу, і Мідзяіну. Калі ён вязджаў у поле і выбягаў заяц на поле, ён не заходзіў у лес і не асмельваўся нават дубца выламаць. Міндоўг багам сваім прыносіў ахвяры, целы мёртвых спальваў і адкрыта трымаўся свайго язычніцтва.

Таўцівіла ж падтрымлівалі біскуп і пробашч Віржан, якія шкадавалі аб ім, бо ведалі, што калі б Таўцівіла не выгналі, то Літоўская зямля была б у іх руках і нехаця прыняла б хрышчэнне. А што літоўцы не хрысціліся, вінаваты Андрэй. За гэта Ордэн пазбавіў яго сану. Таўцівіл жа прыбег у Жамойць да свайго дзядзькі Выкінта, прыхапіўшы яцвягаў, жамойтаў і дапамогу Данілаву, якую раней князь даў яму, і пайшоў на Міндоўга.

Міндоўг жа падрыхтаваўся, але вырашыў не біцца з ім, а ўвайшоў у горад Варуту. Ноччу ён выслаў свайго швагра, але яго прагналі русіны і яцвягі. Раніцай выехалі немцы з самастрэламі, і паехалі супраць іх русіны і полаўцы з [лукамі і] стрэламі і яцвягі з суліцамі, і ганяліся яны па полі, быццам у час гульні. Адтуль вярнуліся ў Жамойць.

Прышоў Міндоўг, сабраўшы вялікую сілу, на горад Выкінта, называны Цвірамет. Таўцівіл выехаў з горада, а з ім русіны і полаўцы Данілавы, і жамойць з імі, і шмат пешых вояў. У пагоні з ім палаўчанін трапіў стралой у сцягно каня Міндоўгавага, і вярнуўся Міндоўг у сваю зямлю. І шмат бітваў было паміж імі. Пад тым горадам [Цвіраметам] забілі Вісімота.

У год 6761 (1253). Таўцівіл прыслаў [да Данілы] Роўбу, кажучы: “Ідзі к Наваграду”. І Даніла пайшоў з братам [сваім] Васількам, сынам Львом, з полаўцамі і са сваім сватам Цягакам і прышоў к Пінску. Князі ж пінскія былі няшчырыя, іх узялі з сабою на вайну сілком. Літоўцы прыслалі вартавы атрад, і прайшоў ён праз балоты аж да ракі Шчары. Калі ўсё войска злучылася, учынілі раду і сказалі: “Пра нас ужо ведаюць”. Спрачаліся воі, не хочучы ваяваць. І сказаў ім Даніла мудрае слова: “Сорамна нам будзе перад Літвой і іншымі землямі, калі мы не дойдзем і вернемся. Заўтра, – сказаў ён, – учынім раду”. Тае ж ночы ён паслаў да ўсіх вояў сказаць: “Ідзіце, няхай убачаць усе тыя, хто не хоча ісці на вайну”. І, убачыўшы, што частка вояў пайшла, мусілі пайсці і іншыя воі. Раніцай жа яны захапілі ўсю зямлю Наваградскую і адтуль вярнуліся назад. Яцвягі таксама прышлі на дапа-

могу Данілу, але не змаглі праехаць, бо снег вялікі выпаў. Адтуль яны вярнуліся, захапіўшы з Божаю дапамогаю шмат палонных.

Пасля паслаў Даніла з братам сваім [Васількам] і з сынам сваім Раманам сваіх людзей, і ўзялі яны Гарадзень, а самі вярнуліся ад Бельска [дадому]. Пасля Даніла паслаў шмат пешых вояў і коннікаў на іх гарады, і яны захапілі ўсе іх вотчыны і землі. Міндоўг жа паслаў свайго сына [Войшалка], і той ваяваў каля Турыйска. У той жа год Міндоўг прыслаў да Данілы [паслоў], просячы міру і жадаючы згоды. Тады ж Таўцівіл прыбег да Данілы ад жамойтаў і яцвягаў і сказаў, што Міндоўг падкупіў іх срэбрам. І Даніла разлаваўся на іх [з-за гэтага].

У год 6763 (1255). ...Учыніў Войшалк мір з Данілам і выдаў дачку Міндоўгаву, сястру сваю, за Шварна. І прыйшоў ён у Холм да Данілы, пакінуўшы сваё княжанне, і пастрыгся ў манахі. Ён аддаў Раману, сыну караля [Данілы], Новагарадок ад Міндоўга, а ад сябе Слонім і Ваўкавыск і ўсе гарады, сам жа прасіўся ісці да Святой гары. І знайшоў яму кароль [Даніла] дарогу праз [землі] караля Вугорскага. Але не змог [Войшалк] дайсці да Святой гары і вярнуўся назад праз Балгарыю.

У год 6770 (1262). Пайшлі літоўцы ад Міндоўга ваяваць супраць ляхаў, і Астап Канстанцінавіч з імі, пракляты і беззаконны, які калісьці ўцёк з Разані. Літоўцы разбурылі [горад] Ездаў напярэдадні Іванавага дня, на самае Купалле. Там забілі і князя Семавіта, а сына яго Кандрата паланілі, і шмат палонных узялі, і так вярнуліся дамоў.

Успомніў Міндоўг, што князь Васілька з батыром [Бурундаем] ваяваў зямлю Літоўскую, і паслаў раць супраць Васількі, і ваявалі літоўцы каля Камянца. Князь Васілька не пайшоў на іх, чакаючы другой раці. Ён паслаў на іх Жаліслава і Сцяпана Мядушніка, і яны гналіся за імі [літоўцамі] аж да самай Ясельды і не дагналі іх, бо войска было невялікае. Літоўцы ўзялі толькі палонных і таму хутка пайшлі. Другая [літоўская] раць ваявала ў той жа тыдзень каля Мельніка. Быў з імі ваявода Каўдзіжад Тудзіямінавіч. Узялі яны шмат палонных.

Князь жа Васілька паехаў за імі з сынам сваім Уладзімірам, з баярамі і слугамі, спадзеючыся на Бога, і на прачыстую Яго Маці, і на сілу святога крыжа, і дагнаў іх каля горада Небля. Літоўцы ўжо стаялі ля возера і, убачыўшы войска, гатовае да бою, селі, як звычайна, у тры рады за шчытамі. Васілька ж, падрыхтаваўшы свае палкі, пайшоў супраць іх, і пачалася бітва. Літоўцы не вытрымалі і кінуліся наўцёкі, але нельга было ўцячы, бо побач было возера. І пачалі іх секчы, а іншыя ў возеры патапіліся. І так усіх іх перабілі, ні адзін з іх не выратаваўся.

Уведаўшы пра гэта, пінскія князі Фёдар, Дзямід і Юрый прыехалі да Васількі з напоямі і пачалі весяліцца, бо ўбачылі сваіх ворагаў разбітымі, а ўсю дружыну цэлаю. Толькі адзін быў забіты ў войску Васількі – Прайбор, сын Сцяпана Радзівіча. Пасля князі пінскія паехалі дамоў, а Васілька паехаў ва Ўладзімір з перамогаю і пашанаю вялікаю, славячы і хвалячы Бога, які стварыў цуд – пакарыў ворагаў князю Васільку.

...Прайшоў год, і восенню быў забіты вялікі князь літоўскі Міндоўг, самаўладца ўсёй зямлі Літоўскай. Пра яго забойства так раскажам. Калі ён княжыў у Літоўскай зямлі, пачаў забіваць сваіх братоў і пляменнікаў, а іншых выгнаў з краіны і стаў княжыць адзін ва ўсёй зямлі Літоўскай. І пачаў ён вельмі ганарыцца і пышыцца, лічачы, што няма роўнага яму. Былі ў яго сын Войшалк і дачка. Дачку ён аддаў замуж за Шварна Данілавіча ў Холм.

Войшалк жа пачаў княжыць у Наваградку, будучы язычнікам, і стаў праліваць шмат крыві. Кожны дзень ён забіваў па тры-чатыры чалавекі. Калі ж у які дзень не забіваў нікога, то вельмі смуткаваў, а калі забіваў – тады радаваўся. Пасля ўвайшоў страх Божы ў яго сэрца, і задумаўся ён, і хацеў прыняць святое хрышчэнне. І хрысціўся там жа, у Наваградку, і стаў хрысціянінам. Пасля гэтага пайшоў Войшалк у Галіч да князя Данілы і Васількі, жадаючы пастрыгчыся ў манахі. Тады ж Войшалк хрысціў Юрыя Львовіча. Пасля ён пайшоў у Паланіну ў манастыр да Грыгорыя і там пастрыгся ў манахі. У манастыры [Войшалк] прабыў тры гады, а адтуль пайшоў да Святой гары, прыняўшы блаславенне ад Грыгорыя. Грыгорый быў святы чалавек, якога перад ім не было і пасля яго не будзе. Войшалк не змог дайсці да Святой гары, бо тады ў тых землях быў мяцеж вялікі. І вярнуўся ён зноў у Наваградак, заснаваў сабе манастыр на рацэ Нёман, паміж Літваю і Наваградкам, і там жыў.

Бацька ж яго Міндоўг дакараў яго за такое жыццё. А ён бацьку свайго вельмі не любіў. У той час памерла княгіня Міндоўгава, і пачаў ён аплакваць яе. Сястра ж [яе] была замужам за Доўмантам, князем нальшанскім. І паслаў Міндоўг у Нальшаны па сваю швагерку і так сказаў: “Гэта твая сястра памерла, прыезджай аплакваць сястру сваю”. Калі ж яна прыехала аплакваць, Міндоўг захацеў ажаніцца з ёю. І пачаў гаварыць ёй: “Сястра твая, паміраючы, наказвала мне ўзяць цябе за жонку. Яна сказала так – няхай чужая дзяцей не крыўдзіць”. І ўзяў яе за жонку. Доўмант, дачуўшыся пра гэта, вельмі засмуціўся і стаў думаць, як бы яму забіць Міндоўга. І знайшоў сабе Траняту, пляменніка Міндоўга, і разам з ім вырашыў забіць Міндоўга. Транята ж быў тады ў Жамойці.

У год 6771 (1263). Паслаў Міндоўг усё сваё войска за Дняпро супраць Рамана, князя бранскага. Доўмант пайшоў разам з імі на вайну, але,

выбраўшы зручны час, вярнуўся назад, кажучы: “Варажба паказвае, што мне не трэба ісці разам з вамі”. Вярнуўшыся назад, ён шпарка паскакаў, дагнаў Міндоўга і забіў яго і двух яго сыноў, Рукля і Рапек’я. Так учынілася забойства Міндоўга.

Пасля забойства Міндоўга Войшалк, баючыся такога ж [лёсу], уцёк у Пінск і там жыў, а Транята пачаў княжыць ва ўсёй зямлі Літоўскай і ў Жамойці. І паслаў ён у Полацк па брата свайго Таўцівіла, сказаўшы так: “Брат, прыедзь сюды, падзелім зямлю і набытак Міндоўга”. Калі Таўцівіл прыехаў да яго, пачаў думаць Таўцівіл, як бы забіць Траняту, а Транята стаў думаць, як бы забіць Таўцівіла. Задуму Таўцівіла раскрыў яго баярын Пракоп, палачанін. Транята ж апярэдзіў Таўцівіла і забіў яго і стаў княжыць адзін. Пасля гэтага конюхі Міндоўга, чатыры парабкі, сталі думаць, як бы ім забіць Траняту. Калі Транята ішоў у лазню, яны выбралі зручны момант і забілі яго. Так учынілася забойства Траняты. Дачуўшыся пра гэта, Войшалк пайшоў з пінянамі да Наваградка, а адтуль, узяўшы з сабою наваградцаў, пайшоў у Літву княжыць. Усе літоўцы прынялі яго з радасцю, сына свайго гаспадара.

У год 6772 (1264). Войшалк стаў княжыць ва ўсёй зямлі Літоўскай, і пачаў ён вынішчаць сваіх ворагаў, і перабіў іх безліч, а іншыя разбегліся хто куды. І таго Астапа, праклятага, беззаконнага, ён забіў, пра якога мы раней пісалі.

...Калі Войшалк княжыў у Літве, сталі яго падтрымліваць князі Шварн і Васілька. Назваў ён Васільку сваім бацькам і панам... І прыйшоў з дапамогаю ў Літву да Войшалка. І ўбачыў Войшалк дапамогу Шварна і Васількі, бацькі свайго, і вельмі ўзрадаваўся, і стаў рыхтавацца да вайны, і пайшоў з вялікім войскам і стаў захопліваць гарады ў Дзьяволтве¹⁶ і Нальшанах. Пабраўшы гарады і перабіўшы сваіх ворагаў, ён вярнуўся дамоў.

У год 6776 (1268). ...Пасля Войшалк аддаў сваё княжанне швагру свайму Шварну, а сам зноў захацеў стаць манахам. Шварн яго вельмі ўпрошваў, каб ён яшчэ княжыў з ім у Літве, але Войшалк не хацеў, так кажучы: “Я шмат саграшыў перад Богам і людзьмі. Ты ж княж, і зямля будзе ў бяспецы”. Шварн не змог яго ўгаварыць і стаў княжыць у Літве, а Войшалк пайшоў ва Уграўск, у манастыр святога Данілы, і апрануўся ён у манаскае адзенне, і стаў жыць у манастыры, і так сказаў: “Тут паблізу ад мяне сын мой Шварн, а другі – мой пан і бацька, князь Васілька, і гэтым суцяшаюся”. Грыгорый жа Паланінскі, яго настаўнік, тады яшчэ быў жывы. Войшалк распытаў, ці жывы ён, узрадаваўся і паслаў яму сказаць: “Там мой бацька, прыедзь сюды”. І той прыехаў да яго і накіраваў яго на шлях манаскі.

У той час Леў прыслаў да Васількі сказаць: “Я хацеў бы з табою сустрэцца, але каб і Войшалк тут быў”. Васілька паслаў па Войшалка ў перадвелікодны тыдзень, так сказаўшы: “Прыслаў да мяне Леў, каб мы сустрэліся. [Прыязджай], не бойся нічога”. Войшалк жа пабаяўся Льва і не хацеў ехаць, але паехаў на заруку Васількі. Ён прыехаў ва Уладзімір у святую нядзелю (на Вялікдзень) і спыніўся ў манастыры святога Міхаіла Вялікага. Немец Маркольт паклікаў усіх князёў на абед: Васільку, Льва, Войшалка. І сталі яны абедаць, піць і весяліцца. Васілька, напіўшыся, паехаў дамоў спаць. Войшалк жа паехаў у манастыр, дзе спыніўся. Пасля прыехаў да яго ў манастыр Леў і пачаў гаварыць Войшалку: “Куме, вып’ем яшчэ!” І пачалі яны зноў піць. Д’ябал, які заўсёды не хоча добра чалавечаму роду, падбухторыў Льва, і забіў ён Войшалка ад зайздрасці, што той аддаў Літоўскую зямлю яго брату Шварну. Так учынілася забойства Войшалка. Прыбралі цэла яго і пахавалі ў царкве святога Міхаіла Вялікага.

Пасля Войшалка княжыў у Літоўскай зямлі Шварн, княжыў ён нядоўга і памёр, і пахавалі яго ў царкве святой Багародзіцы ля труны яго бацькі.

У год 6778 (1270). Пачаў княжыць у Літве злачынны, беззаконны, пракляты, нялітасны Тройдзень. Злачынствы ж яго не можам апісаць: такія яны ганебныя. [...] Пракняжыўшы 12 гадоў, памёр злачынец. Былі ў яго браты Борза, Сірпуці, Лесі і Святкені. Жылі яны ў святым хрышчэнні, жылі ў любові, ціхмяна і пакорліва, трымаліся праваслаўнай веры, больш за ўсё любілі веру і міласціну чыніць. Яны памерлі яшчэ пры жыцці Тройдзена.

У год 6782 (1274). Тройдзень яшчэ княжыў у Літоўскай зямлі і жыў з [князем] Львом у поўнай згодзе, яны пасылалі адзін аднаму шмат падарункаў. З Уладзімерам жа ён не жыў у поўнай згодзе, таму што бацька Уладзімера, князь Васілька, забіў у час войнаў трох братаў Тройдзена. Вось чаму ён не жыў з ім у згодзе, а ваяваў з ім, хоць і не было вялікіх войнаў. Тройдзень, пасылаючы крадком пешых вояў, ваяваў [зямлю] Уладзімера, а Уладзімер такім жа чынам ваяваў [зямлю Тройдзена]. Так яны ваявалі цэлы год.

Пасля Тройдзень, забыўшыся на згоду з Львом, паслаў гарадзенцаў захапіць Дарагічын. І быў з імі Трыд, ён ведаў [гэты] горад [і ведаў], як можна яго ўзяць. Ён выступіў ноччу, і так яны захапілі горад на самы Вялікдзень і ўсіх перабілі. Уведаўшы пра гэта, Леў вельмі засмуціўся і стаў рыхтавацца да вайны. Ён паслаў паслоў да татараў, да вялікага цара Меньгу-Цяміра, просячы ў яго дапамогі супраць літоўцаў. Меньгу-Цямір даў яму войска, а з ім ваяводу Ягурчына, і даў яму ў дапамогу ўсіх задняпроўскіх князёў: Рамана Бранскага з сынам Алегам, і Глеба, князя смаленскага, і шмат іншых князёў. Былі тады ўсе князі ў волі татарскай.

Калі падышла зіма, пачалі збірацца рускія князі Леў, Мсціслаў і Уладзімер [у паход на Літву]. Пайшлі з імі і князі пінскія і тураўскія. Калі яны ішлі каля Турава к Слуцку, то каля Слуцка злучыліся з татарамі. І так усе разам пайшлі к Наваградку. Не дайшоўшы да ракі Сервеч, яны спыніліся на начлег. Назаўтра, рана ўстаўшы, пайшлі і перайшлі раку на дасвецці і дачакаліся світання. І калі пачало ўзыходзіць сонца, сталі рыхтаваць войска да бою. Падрыхтаваўшы войска, пайшлі да горада [Наваградка]. Татары ішлі справа сваім палком, побач з імі ішоў Леў са сваім палком, а злева ад яго ішоў Уладзімер са сваім палком.

[Неўзабаве] прыслалі татары да Льва і Уладзімера [пасланца], так кажучы: “Нашыя юныя воі бачылі, што раць стаіць за гарою: пара ідзе з коней. Пашліце верных людзей з нашымі татарамі, няхай паглядзяць, што гэта такое”. І яны паслалі з імі верных людзей. Тыя паехалі і ўбачылі, што няма [ніякай] раці, а пара ідзе з крыніц, што цякуць з гор, бо быў моцны мароз.

І так яны падышлі да горада і спыніліся каля яго. Мсціслаў жа не прыйшоў, бо ён пайшоў ад Капыля, ваюючы па Палессі. Не прыйшлі ні Раман [Бранскі], ні Глеб [Смаленскі], князі задняпроўскія, толькі адзін Раман, сын Рамана, прыйшоў, бо ён прыйшоў раней з татарамі. Татары вельмі хацелі, каб Раман прыйшоў. Леў жа ашукаў сваіх братоў: патаемна ад Мсціслава і Уладзімера ён разам з татарамі ўзяў вакольні горад, а замак застаўся. Назаўтра пасля ўзяцця горада прыйшлі Раман і Глеб з вялікім войскам. Загневаліся ўсе князі на Льва: Мсціслаў, Уладзімер, і цесць яго Раман Бранскі, і Глеб Смаленскі, і шмат іншых князёў – усе яны раззлаваліся на яго, што ён не палічыў іх за людзей, сабе роўных, а сам з татарамі ўзяў горад. Князі задумалі, каб усім разам узяць Наваградак, а пасля ісці ў зямлю Літоўскую. Аднак, разлаваўшыся на Льва, яны не пайшлі [туды] і вярнуліся дамоў.

У год 6784 (1276). Прышлі прусы да Тройдзень, выгнаныя са сваёй зямлі немцамі. Ён прыняў іх і пасяліў частку іх у Гародні, а другую частку ў Слоніме. Уладзімер жа, параіўшыся з Львом, братам сваім, паслаў сваю раць к Слоніму, і захапілі прусаў, каб яны [больш] не сяліліся ў гэтай зямлі. Пасля гэтага Тройдзень паслаў брата свайго Сірпуця і ваяваў каля Каменя. Уладзімер жа паслаў супраць яго [войска] і ўзяў у яго Турыйск на рацэ Нёман і сёлы навакольнія захапіў. Пасля гэтага яны памірыліся і сталі жыць у вялікай згодзе.

[...]

У год 6786 (1278). Тройдзень яшчэ княжыў у Літоўскай зямлі. І паслаў ён вялікае войска супраць ляхаў, і брата свайго Сірпуця паслаў. Былі таксама і яцвягі тады з імі. І ваявалі каля Любліна тры дні, і ўзялі безліч палонных, і так вярнуліся дамоў з вялікім гонарам.

**[ПРА ТОЕ, ЯК ВЯЛІКІ КНЯЗЬ ГЕДЗІМІН
ТРОКІ І ВІЛЬНЮ ЗАСНАВАЎ]²³
[Урываак з “Хронікі Быхаўца”]**

Неяк паехаў князь вялікі Гедзімін са стальца свайго, з Кернава, у ловы за раку Вяллю і за пяць міляў ад горада знайшоў у пушчы гару прыгожую, дубровамі ды раўнінамі аблеглую, і спадабалася там яму вельмі, і ён там пасяліўся, і заснаваў горад, і назваў яго Троки (гэта там, дзе зараз Старыя Троки), і з Кернава перанёс сталец свой у Троки.

Па малым часе пасля таго паехаў князь вялікі Гедзімін у ловы і за чатыры мілі ад Трокаў знайшоў гару прыгожую над ракою Вільняю, і на той гары ўбачыў звера вялікага – тура, і забіў яго на той гары, якую і цяпер завуць Турава гара. І вельмі ўжо позна было да Трокаў вяртацца, таму спыніўся ён на луцэ Швінтарога, дзе першых вялікіх князёў спальвалі, і заначаваў. І калі ён там спаў, то пабачыў сон, што на гары, якую называлі Крывая, а цяпер завуць Лысая, стаіць вялікі жалезны воўк⁸³, а ў яго ўнутры раве так, нібы сто ваўкоў вые. Прачнуўся Гедзімін ды кажа варажбіту свайму і найвышэйшаму папу паганскаму Ляздзейку, які быў знойдзены ў арліным гняздзе: “Бачыў, – кажа, – я сон дзіўны”, і распавёў усё, што ў сне бачыў. І той Ляздзейка-варажбіт кажа гаспадару: “Княжа вялікі, воўк жалезны азначае, што горад сталечны тут будзе, а тое, што ў яго ўнутры раве, гэта значыць, што слава яго будзе слынуць на ўсім свеце”. І князь вялікі Гедзімін назаўтра ж, не ад’язджаючы, паслаў па людзей і залажыў два гарады – адзін на Швінтарозе, Ніжні, а другі на Крывой гары, якую цяпер завуць Лысаю, і даў імя таму гораду – Вільня. І, збудаваўшы гарады, перанёс Гедзімін пасады свой з Трокаў у Вільню і зрабіў першым ваяводам у Вільні гетмана свайго Гаштольта з герба Калюмнаў, з роду Грумпія, які быў выкуплены ў немцаў пры аблозе Кунасава.

---

²³ Друкуецца паводле выдання: “Беларускія летапісы і хронікі” / уклад. У. Арлова; прадм. В. Чамярыцкага. – Мінск : “Беларускі кнігазбор”, 1997. – С. 92.

АСНОЎНЫЯ ЭТАПЫ ЗАПРЫГОНЬВАННЯ СЯЛЯН (вытрымкі з дакументаў)

1. Прывілей Казіміра 1447 г.²⁴

Арт. 11. А також мы, а любо заказники наши, тых предречоных княжат, рытерев, шляхтичов, бояр, местичов земель наших литовских и русских и жемоитских и иных, людей данных, извечных, селянитых, невольных, которое бы коли плоти были, а любо достоинства, не приемем, а ни урядником нашим принять не перепустим; а они теж прелаты, княжата, рытери, шляхтичи, бояре, местичи Великого Княства Литовского и Руского, Жемойтского, наших и будущих людей, которое бы коли плоти были, а любо достоинства, приняты сами, а любо через свои врядники, ни жвдным (жадным) обычаем не смети будуть.

2. Судзебнік 1468 г.²⁵

Арт. 24. А который будеть люди выводити а любо челядь невольную, а ухватяты с лицом – того на шибеницю. А изнайдет ли ся сок, ино тому право, как у сем листу верху писано, по тому его судити.

3. Статут ВКЛ 1529 г. (раздз. 11)²⁶

Арт. 8. Если бы чей-нибудь человек, свободный или несвободный, или челядинец перешел к другому, а тот не хотел бы дать удовлетворение и возвратить его

Также если бы чей-нибудь непохожий человек или несвободный челядинец перешел к кому-либо другому, назвавшись свободным, и его пан один или два раза обратился к тому пану с просьбой рассудить его претензию, а тот пан не хотел дать ему удовлетворения, то такой землянин должен быть привлечен к земскому суду. И если пан того непохожего человека или челядинца докажет в суде, что этот человек – его крепостной, и вместе с тем докажет, что к тому пану дважды обращался с просьбой об удовлетворении, а тот отказался, то ответчик должен в соответствии с этим постановлением уплатить истцу пеню за все время, пока у него проживал беглый человек или челядинец истца.

²⁴ Фрагмент цытуецца паводле выдання: Вішнеўскі, А. Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі ў дакументах і матэрыялах (Са старажытных часоў да нашых дзён): вучэб. дапаможнік / А. Ф. Вішнеўскі, Я. А. Юхо; пад агул. рэд. праф. А. Ф. Вішнеўскага. – 2-е выд., дап. – Мінск : Акадэмія МУС Рэспублікі Беларусь, 2003. – С. 43 – 44.

²⁵ Фрагмент цытуецца паводле тэксту: Судзебнік 1468 г. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: <http://www.history.univ.kiev.ua/ukrbooks/letop/sudebnyk.zip>. – Дата доступа: 03.06.2008.

²⁶ Фрагмент цытуецца паводле тэксту: Статут 1529 г. // Восточная литература. Средневековые источники востока и запада [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vostlit.narod.ru/Texts/Dokumenty/litva.htm>. – Дата доступа: 03.06. 2008.

Арт. 9. Если бы от кого-либо сбежал челядинец, а кто-нибудь, будучи извещен об этом, свободно его пропустил

Также постановляем: если бы от кого-нибудь сбежал челядинец, крестьянин или несвободная женщина, а кто-либо, будучи извещен о побеге чужой челяди, указал им дорогу или дал хлеба, или на некоторое время дал им убежище у себя и это было бы доказано, то таковой должен отыскивать этих беглых. А если бы не нашел, то должен за них заплатить их хозяину.

4. Устава на валокі 1557 г.²⁷

Арт. 15. Цыншу з волоки сельское грунту доброго 21 грош, з середнего – 12 грошей, с подлого – 8 грошей, а з вельми подлого, песковатого альбо болотистого – 6 грошей. Овса з волоки доброго и середнего грунту по две бочки, а с подлого – одна бочка. А естли пенязми за овес казано будет давати, ино за каждую бочку 5 грошей, а за отвоз бочки каждое – 5 же грошей. С тых же менованых грунтов, с каждое волоки сена воз один альбо 3 грошы за сено и за отвоз – 2 грошы. А з вельми подлого грунту сена и овса давати не повинни. Нижли с каждое волоки всякого грунту мають давати гусь альбо полтора грошей, кур двое або пенязей 16, яиц двадцять або пенязей 4, на неводы – грошей два, за стацью – грошей полтретья, а коли стацью кажем брати, ино один раз в год. За тые пенязи мают давати с тридцяти волок яловицу одну, бараны два, и с каждое волоки по куряти и по десяти яиц, а пенезей вже того году за стацью не мают давати.

Арт. 16. Робота тяглым людем с каждое волоки по два дни на неделю, а толоки (в) лете с чим скажут, за што мает быти отпуцона им работа о Божьем Нароженьи тыждень, о мясопустех – тыждень, о Великодни – тыждень.

А которых на роботу не надобе, ино их на осаде посадити. И будут давати с каждого грунту осады грошей 30, толок – 12 або за толоки – грошей 12, а за гвалты первоустановленные – жыта бочка альбо грошей 10. И вже такие осадники робити ничого не повинни, кром сена. Розделивши на войтовства тяглые и осадные сеножати ровно, и то им зробити и в час спрятати.

А з застенков тая повинность: где волока полная быти не может, ино от моргу грунту доброго грошей 3 и пенязей 4, а з среднего моргу – грошей 3, а с подлого – грошей 2, а з вельми подлого пол-2 гроша. А з волоки сеножатное, где могут быти дрова и поробки, з сеножати доброе 50 грошей, а з сере[д]ние – 30 грошей, а с подлое – 20 грошей, а з вельми подлые, болотне альбо песковатые – 15 грошей.

---

²⁷ Фрагмент цытуецца паводле тэксту: Устава на валокі 1557 г. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: <http://www.history.univ.kiev.ua/ukrbooks/letop/volok.zip>. – Дата доступа: 03.06.2008.

А иж вже подданные наши на тых платех и повинностях волочных суть осажены и постановлены, про то жадных стацый давати а ни подниманья чинити на послы наши и чужоземские не повинни.

[...]

Арт. 22. А становити ся к работе подданым як слонце всходит, а сойти з работы як слонцу заходити. А отпочивати тым што с быдлом робят перед обедом година, в полудню година, над вечером година. А которые пешо робят, тым отпочивку в тыеж часы, одно пол години мает быти, а то (в) лете на великом дне отпочиванье.

А хто рано на работу не выйдет за огурством, таковой другого дня только часов, колько омешкал, заробити мает.

5. Статут ВКЛ 1566 г.²⁸

Разд. 3, арт. 29. О слуги и о люди шляхецские челядь невольную, которие до местъ входятъ

Уставуемъ, которие бы слуги и люде отчизные або челядь невольная втекли отъ княжатъ пановъ або отъ которого шляхтича, и пришли до столечного места нашего Виленского, або до иныхъ местъ нашихъ князскихъ панскихъ и духовныхъ, въ земляхъ панства нашего Великого Князства Литовского; ижъ тыхъ людей слугъ мають войтове бурмистрове радцы наши зъ местъ нашихъ выслушавшы слушного доводу отъ пановъ ихъ судечи земскимъ правомъ, кромей которое бы слуги шляхецские до местъ нашихъ, а приемши право въ которомъ зъ местъ нашихъ войтове и врядники наши выдати не мають. А што се дотысечь челяди невольное, которые бы пришли до местъ нашихъ; тымъ ани права Майдеборского принятъе ани оселость ани тежъ заседене десети летъ ку помочы быти не маеть, и повинны будутъ войтове и державцы и врядники наши имъ выдати. Такъ тежъ старостамъ и державцамъ и врядникомъ нашимъ, где права Майдеборского нетъ, на врядахъ нашихъ тымъ же обычаемъ противко таковымъ збегомъ заховатися мають.

Разд. 9, арт. 29. Которые люди приходятъ на волю и заседвши волю втекають прочъ

Уставуемъ, коли бы человекъ вольный пришолъ за которого князя або пана и земена, а сель на воли, а выседевши волю хотель прочъ засе пойти; тогды первой маеть заслужити тому пану своему только, колько на воли седелъ, тожъ пойти прочъ. А естли бы не хотель заслужити толькожъ;

---

²⁸ Фрагмент цытуецца паводле тэксту: Статут 1566 г. // Изборник / Історія України IX – XVIII стст. Першоджерела та інтерпретації [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm>. – Дата доступа: 03.06.2008.

тогда маеть пенези заплатити на каждую неделю по шести грошей. А естли жъ бы онъ, заседевши волю, втекъ за кого кольвекъ иного; тотъ за кого втечь, маеть его ему выдати не мней яко отчича, пакли жъ бы на обсыланье его того человека выдати не хотель, а тотъ человекъ потомъ отъ него втекъ прочъ, а то бы на него правомъ переведено, тогда за него маеть платити за каждую неделю, колко на воли седель а не робиль, по шести грошей.

Раздз. 12, арт. 10. О челядь невольную, которая втечь отъ пана своего

Уставуемъ, кгда бы хто чію челядь невольную вывелъ, або ведаючи заказъ въ себе переховываль, а то бы на него правомъ было переведено; тогда таковой повинень будетъ ту челядь отъискати, а одыскавши тому пану отдати. А где бы не могъ одыскати, або не хотель; будетъ повинень тую челядь самъ ценою платити, яко выше написано, и шкodu оправити отъ того часу, отъ которого ему тая челядь не робила, мужику и жонце за каждую неделю по шести грошей.

Раздз. 13, арт. 5. Яко челядь невольная втекля маеть быти заповедана

Если бы чія челядь невольная втекля, а заповедана бы зъ якого перейму, и женучи за нею въ погоню въ кого ее нашолъ; тогда маеть тому, въ кого челядь зостанеть, переемъ дати, съ чого будетъ первой заповедалъ. А естли бы заповеди и перейму, въ кого оную челядь нашолъ, недалъ, а тотъ бы ему не хотель тое челяди безъ перейму выдати, и взялъ поземъ квалтомъ, а до права о то былъ позванъ; тогда тотъ за тымъ позвомъ повинень будетъ стороне жалобливой платити яко за квалтъ дванадцать рублей грошей. А естли бы хто чію челядь въ себе ховаль, а тотъ по колко кротъ заповеди и по торгу закликаль, оповедаючи ее, и потомъ бы тотъ, чія челядь, въ колко неделяхъ тую челядь свою въ него нашолъ; тогда только маеть, за страву ему отъ каждого челядника на неделю по два гроши давши, челядь свою добровольне взяти.

6. Статут ВКЛ 1588 г.

Раздз. 9, арт. 29.²⁹ Которые люди прыходять на волю и, заседевши волю, втечь прочъ

Уставуемъ: коли бы человекъ волный пришолъ за которого князя або пана и за земенина и сель на воли, а выседевши волю або и не выседевши до конца, хотель засе прочъ пойти, тогда первой маеть заслужити тому

---

²⁹ Фрагмент цытуецца паводле тэксту: Статут 1588 г. // Гісторыя Беларусі IX – XVIII стагоддзяў. Першакрыніцы [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: http://starbel.narod.ru/statut1588_9.htm. – Дата доступа: 03.06. 2008.

пану своему толко, колко на воли седель, тожь пойти прочь. А если бы не хотель заслужыти, толко ж тогда маеть п[е]н[е]зми заплатити за каждую неделю по шести грошей. А если бы онь, заседевшы волю, утекъ за кого колвекъ, ино тотъ, за кого втечь, маеть ему выдати не мней яко отчыча. А если бы еще такой человекъ, отходечы прочь, и шкоду якую кому учиниль, тогда и то на немъ за доводомъ сказати маеть. Пакли ж бы на объсыланье того ч[о]л[о]в[е]ка выдати не хотель, а тот ч[о]л[о]в[е]къ потомъ от него втекъ прочь, а то бы на него позвавши о то до суду належного на рокъ завитый правомъ переведено, тогда сам за него маеть платити за каждую неделю колко на воли седель, а не робиль, по шести грошей, также и шкоду, черезъ оного ч[о]л[о]в[е]ка вчыненую, за доводомъ оправити.

Раздз. 14, арт. 12.³⁰ О человеку отчизномъ

Кгды бы который человекъ отчизный, будь бояринъ паньцеръный, путный або тяглый человекъ, очычь приржоный або купленный, выслужоный и яко колвекъ набытый, отшодшы от пана своего, а заложившысе за кого недалеко в пети або в шести миляхъ, домом, а не по наймомъ ходечи, мешкаль, а тотъ бы пань его, ведаючи о немъ, не искаль его и давность земскую десеть летъ промолчалъ, тогда вже о того человека маеть вечно молчати.

Пакли ж бы тотъ человекъ отчизный, отшедши от пана своего и мешкаль далеко в десети або в колкодесять миль, а пань его, о немъ ведаючи, а черезъ двадцать годовъ не пойскиваль его, тотъ вжо вечно о того человека молчати маеть. А где бы тотъ пань о томъ человеку, где далеко домомъ мешкаючомъ, не ведалъ, а тотъ человекъ, мешкавши далеко и хотя давность тую двадцат годов там заседевшы або и не заседевшы, ближей ку имен[ь]ю пана своего пришел и перемешкивал поблизу, такового волно будетъ каждому шляхтичу за отчыча правомъ доходити, толко бы давности зе[мс]кое не омешкаль от того часу, якъ ближей приидеть. Вед же челед дворная отчизная або полоненая, которая бы от пановъ своихъ утекла, противъ тое паномъ ихъ ани далекость местьца, ани давность помененая ку отисканью правомъ слушнымъ вадити и перекажати не маеть противъ самыхъ и детей ихъ.

Арт. 13. О заседанью давности человека прихожого волного

К тому уставуемъ: естли бы который человекъ стану простого, бояринъ або тяглый, будучи волным, похожимъ, а не отчычомъ чым, зашедшы за кого с кн[я]зей, пановъ, шляхты, будь запоможенье от того пана взявшы, або не взявши, а десет лет з тым паномъ заседел, таковой человекъ

³⁰ Фрагмент цытуецца паводле тэксту: Статут 1588 г. // Гісторыя Беларусі IX – XVIII стагоддзяў. Першакрыніцы [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: http://starbel.narod.ru/statut1588_14.htm. – Дата доступа: 03.06.2008.

або дети его, похочуть ли прочь отыйти, повинни будутъ откупитися зъ службы десетма копами грошей и то все, што будутъ у пана того своего за-поможенъе взяли, заплатити. Вед же если бы такой человекъ або его дети хотя по заседенью десети летъ от того пана без ведомости пана своего прочь утекли, а тотъ панъ ихъ до десети летъ по отыштыю ихъ за отчычов ихъ не искаль, то тежъ вжо такой человекъ зася волнымъ зостанеть. А где бы ближей десети летъ панъ такого збега где постигнуль, тотъ вжо маеть быти сказанъ и присужонъ тому пану за отчыча.

Арт. 14. О подьданныхъ отчызныхъ, челеди дворной отчызной купленной або полоненой, также и о слугахъ приказныхъ и людяхъ прихожихъ, которые от пановъ своихъ утекают

Уставуемъ: естли бы который человекъ отчызны[й], материстый, спадковый, непохожий албо купленный, даровный, выслужоный и яко колвекъ набытый або челядинъ дворный, отчызный, купленный або полоненикъ мужского и женского рожаю, от пана своего утекъши, за кого иного зашол, а оный пан, за кого такой збегъ зайдет, будучы от того пана, чый ч[о]л[о]в[е]къ челедин дворный утекъ, врядовне напомнимен водле артыкулу сорокъ осмого розделу четвертого о выданье его або о учынен[ь]е з нимъ справедливости, такихъ збегов не выдалъ и справедливости з ними водлугъ сего права посполитого не учынилъ, ино позванный повинень будет самъ або черезъ умоцованого своего у права яко на року завитомъ стати и того або тыхъ збеговъ, колко ихъ будетъ, у права поставити. А жалобникъ за станьемъ стороны пазваное [так!] ку праву самого або через прокуратора и за призван[ь]емъ до тыхъ збеговъ з очивистого мовенья правного доведет ли того, же тотъ человекъ або челядникъ, албо колко ихъ будетъ, суть его властьные, тогды позванный будетъ повинень ему оного человека або челядь з жонами, з детми и зо всею маетностью ихъ вернуть и за омешканье службы тыхъ людей навезки за кождую неделю от кождое головы мужское и женское по шести грошей заплатити, а то навезку тую личачи и рахуючы от заложенья позву.

А естли бы позванный по сказанью врядовомъ такихъ збеговъ отдати со всим, яко судъ скажетъ, не хотель, тогды винень будетъ за нихъ самихъ, жонъ и дети их головы, яко за головщизну, водлугъ описанья сего статуту, а за маетность тыхъ збеговъ и за властные шкоды того самого жалобника, если бы якие тые збеги учынили, на чомъ довод слушный учынить, з навезкою заплатити, также и за омешкане роботы навезку верху мененую дати. А естли бы позванная сторона, ставшы у права, до тыхъ ся збеговъ не знала и тымъ вымовьку чынила, ижъ о такомъ ч[о]л[о]в[е]ку або че-

ляднику не ведала и тепер не ведаеть, и на тотъ часъ, кгда о то позвомъ заложонъ былъ, на имению его не былъ и тепер не есть, таковой не згола от того волен быти маеть, але того пана урадникъ, тивунъ, войтъ албо лавникъ, кого с тыхъ жалобникъ обереть, маеть присягнути на томъ, ижъ при положенью позву не былъ и тепер не есть тотъ збегъ на ймен[ь]ю пана его. А который шляхтичъ врядника, тивуна албо людей своихъ оселыхъ мети не будетъ, хто бы мель присегнути, тогды такой шляхтичъ самъ маеть на томъ присягнути, а предся кожды станъ будетъ виненъ позволити на имению своемъ тыхъ збеговъ искати и взяти яко своихъ власныхъ самъ, ани черезъ слугъ, подданныхъ своихъ, того не боронечы подъ совитою заплаатою того, о што жалоба в позве идетъ. По тому жъ и инъде, где ся колвекъ можетъ доведати, будетъ волно жалобной стороне своихъ збеговъ отыскивати. А не всхочет ли позванный отприсегнутися, то вжо жалобнику волно будетъ на том, ижъ тые збеги подъ часомъ прошен[ь]я справедливости на имению позванное стороны были, присягнути, также и того, же то суть его властные люди або челядь дворная водлугъ сего статуту, яке на то право мети будетъ, доводити. А по такомъ доводе виненъ будетъ позванный яко за самыхъ головы, за жоны и дети ихъ водлугъ шацунку статутowego, такъ за маетность тыхъ збеговъ и тежъ власные шкоды того пана, естли бы ся которые стали, и за омешканье работы по тому, яко о томъ вышей описано, заплатити. А тому, хто за тые люди або челядь заплатиль, волно будетъ себе ихъ яко своихъ властныхъ пойскивати, а дошедшы правомъ, маеть ихъ мети за свои подданные. Вед же естли бы тотъ пан, который ихъ первей правомъ доходиль и заплату за нихъ взялъ, хотелъ засъ назадъ тому пану пенези его вернути, то ему волно будетъ надалей до чотырохъ годъ, а тотъ – назадъ у него пенези свои взяти и тые люди або челедь его з жонами и з детми и з маетностями ихъ вернути. А где бы до чотырехъ годовъ не откупил, тогды вжо за властные отчычи его почитаны быти мають.

Тое жъ ся право розумети маеть и о людяхъ такихъ, хто бы кому имение свое продавши, збеговъ отчичовъ або челяди дворное того имения тому жъ, кому имение спустиль, постигати и отыскивати моць даль и право свое в той мере на него влилъ, ижъ ему такъ же, яко и самому отчичу, такихъ збеговъ отыскивати волно. А што ся дотычетъ слугъ приказныхъ албо людей волныхъ похожих, которые бы от пановъ своихъ, шкоды починивши албо и не починивши, утекли, о тыхъ маеть быти сужоно поступкомъ сего ж артыкулу и тежъ водлугъ артыкулу двадцат второго в сем же разделе дванадцатом, до чого ся водлугъ учинку такихъ збеговъ и водлугъ сего права посполитого речь стегати будетъ. Вед же то варуючи, же за таковые люди

волные приказные похожие, хотя бы ихъ позванный не поставиль, за головы ихъ ничего сказывано быти не маеть, толко з[а] шкоды, черезъ нихъ вчиненные и правне доведенные, албо за суму пенезей, в которой бы на выслугу были выданы, вынявши то, естли бы хотя приказный слуга албо ч[о]л[о]в[е]къ волный, будучи обвиненъ въ крвавомъ учинку [*в оригинале: "учинкъ"*], за што горломъ карають, утекъ, тогда позванный виненъ будетъ отприсягнутися. А если бы таковой прибегъ на йменье чие в небытности пана самого, тогда не самъ панъ, але врядникъ або тивунъ виненъ будетъ присегою от того отвестися, же в тотъ часъ, кгда за позвомъ права прошоно, в него на именью его з ведомостью его не былъ. А по отприсяжен[ь]ю жалобной стороне волно будетъ такового збега, где будетъ мочи, постигати и правомъ поконовати. Пакли жъ бы хто, заховуючи покой в суседьстве и до вряду нашего не даючися позывати збегов с права, з дому або з ыменья своего выдалъ, от того ниякого пересуду и никоторымъ именьемъ названого доходу брати и домагатися собе не мають такъ сами панове, яко и врядники ихъ. А довод на збегу, люди отчизные и иные, вечному праву подлежные, таки[й] мает быти: напервей листы або рейстрами дельчими або листы, рейстры купчими и иными врядовымъ або тежъ братьею рожоною албо стрыечною тыхъ збеговъ шестьма за ихъ присегою, а в недостатку такового доводу подданными суседей околичныхъ, также шестьма светками, а при нихъ семьи тивунъ або войтъ, або старецъ присегами своими того довести мають. А естли бы и такого доводу не мель, тогда жалобникъ при сведецестве трохъ светковъ самъ присегнути маеть и тымъ речь свою одержить.

Арт. 15. О человека отчизного и челядника неволного, хто бы его выкраль

Уставуемъ: естли бы хто вывелъ або выкраль чиего отчизного ч[о]л[о]в[е]ка або челядника дворного, яко вышей ихъ названо, а по гоненьи пойман бы былъ на дорозе с тымъ человекомъ албо челядникомъ, тогда маеть быти с тымъ лицомъ веденъ шляхтичь до вряду нашего кгородского того жъ повету, в которомъ се то станеть, а ч[о]л[о]в[е]ка князского, панского, шляхетского – албо до его пана албо до вряду нашего кгородского, подданого тежъ нашего г[о]с[по]д[а]рьского простого стану – до того вряду, под чиимъ присудомъ будетъ, и тамъ собе справедливости доводити. И если ся онъ знати ку тому не будетъ, абы мель тую челядь выкрасть, тогда тотъ, хто его с тымъ челядникомъ поймаеть, маеть на него доводъ слушьный водлугъ права присегу учинити, ижъ онъ ее вывелъ, а онъ мае [так!] быти каранъ яко злодей, а челядь маеть быти вернена тому, чия была. А естли бы на дорозе погонити не могъ, а в дому чиимъ засталъ урядов-

не з вознымъ и стороною, а онъ бы тое челяди выдати не хотель, тогда тотъ укривжонный маеть себе справедливости водлугъ права доводити, и с права найдет ли се то, ижъ ее выдати не хотель, тогда онъ от того часу, якъ много тыхъ людей або челяди у себе задержаль, маеть ихъ навезати, то есть за омешканье роботы ихъ от каждое головы за каждую неделю по шести грошей заплатити, а от детей малыхъ, которые еще робити не могутъ, по два гроши.

Арт. 16. О иманью збега ч[о]л[о]в[е]ка або челядника властного в потрафенью на дорозе

Кгды бы хто збега своего ч[о]л[о]в[е]ка, вечнымъ правомъ себе належачого, давностью не промолчаного, потрафилъ где на дорозе, а не почал будетъ первой о того збега своего правомъ чынити, такового збега волно будетъ каждому шляхтичу со всимъ тымъ, с чымъ его зостанеть, поймати и до вряду кгородского або подъ роками до земского вряду вести, а з уряду пана оного, за кимъ в тотъ часъ мешкаль, листомъ обнести, жебы ку праву на рокъ, водлугъ далекости месьца зложонный, самъ або врядникъ его приехалъ. И зыщет ли с права жалобникъ того збега своего, тогда речы оного пана власные при вряде мають зостати для отданья ему, кгды ся в томъ почуветь, а потомъ жоны, детей, маетности его, с чымъ будетъ от него отышоль [в оригинале: “отыошль”], пойскивати ему волно будетъ у того пана, за кимъ мешкаль, и што речей власных у того збега будетъ, тые при немъ зостануть. А будетъ ли што при такомъ збегу речей того пана, в кого часу пойманья служылъ, такому пану водлугъ повести того збега, яко передъ врядомъ поведить, отдано быти маеть. А не приедет ли за обосланьемъ панъ або врядникъ на рокъ ку праву, тогда тотъ збегъ або за признаньемъ своимъ, або за доводомъ тому, чый будетъ, выданъ быти маеть. Лечь если бы хто почаль збега своего на комъ правомъ позыскивати, таковой, хотя бы того ч[о]л[о]в[е]ка або челядника своего и подкаль где, не маеть его безправне брати, але до конца правомъ его позыскивати маеть. Естли жъ бы хто збега своего потрафилъ на дорозе, который бы ему вечнымъ правомъ не належалъ, толко бы шкоду якую учинилъ або винень што ему былъ, такового также маеть вести до вряду судового кгородского або под роками до земского того повету або до того пана, кому в тотъ часъ служыти будетъ, и тамъ себе справедливости з нимъ доводити такежъ за обосланьемъ з уряду пана, в кого в тотъ часъ будетъ служыти, порядкомъ вышей описанымъ. А не будетъ ли мети з собою заразом доводу, на то ему рокъ слушний водлугъ далекости дороги маеть быти зложонъ, а тотъ обвиненый у везенью до росправы задержанъ быти маеть.

Арт. 17. Яко челядь дворная або полоненая утекляя мает быти заповедана и выдавана

Естли бы чия челядь дворная або полоненая утекла, а тотъ, в кого утечеть, заповедавши зъ якого перейму и женучи за нею в погоню, в кого бы ее нашолъ, тогды маеть тому, в кого челядь застанеть, переемъ дати, с чого будеть первой заповедалъ, а челя[дь] свою до себе взяти, над переемъ ничего болшь не даючи тому, на чием именью спостигнены будутъ. А естли бы хто чию челядь в себе ховал, а тотъ по колко кротъ заповедалъ и на торгу закликалъ, оповедаючыся, а потомъ бы тотъ, чья челядь, в колку неделях тую челядь свою в него нашолъ, тогды маеть, толко за страву от каждого челедина на неделю по два гроши ему давши, челядь свою доброволне взяти. Пакли ж бы хто такое челяди доброволне отдати не хотель, а до права о то былъ позванъ, тогды тотъ, хто ее своволне надъ сюю уфалу не отдалъ, за доводомъ маеть при отданью ее за омешканье роботы за каждую неделю навезки от каждое головы по шести грошей заплатити. А такъ же ся маеть розумети и сужоно быти о наймитехъ и наймичкахъ.

Арт. 18. О челедь дворную и полоненую, которая втечеть от пана своего

Уставуемъ: кгды бы хто чью челядь неволную вывелъ, або, ведаючы заказъ, в себе переховывалъ, а то бы на него правомъ было переведено, тогды таковой будеть повинень тую челедь отыскивати, а отыскавши, отдати тому пану. А где бы отыскати ее не могъ, тотъ, поведивши на вряде под сумненьемъ, же тое челяди правдиве отыскати не могъ, ани о ней ведаеть, будеть повинень тую челядь самъ ценою платити, яко выший [так!] описано, и шкоду оправити такъ тую, естли бы которую тая челядь, утекаючи, пану своему учинила, яко и за мешканье роботы от того часу, от которого ему тая челядь не робила, мужику а жонце за каждую неделю по шести грошей. Вед же если бы ся тая челядь потомъ о тое жъ противное стороны оказала, а тотъ, чия челедь, хотель бы ее у себе мети, тогды пенези тые, што за головы ихъ былъ взялъ, маеть вернути, а челядь свою ку себе взяти, абы каждый при своемъ зосталъ. А при ворочанью челяди противная сторона и шкоды, наклады правные, што первой оный, челяди своее на немъ пойскуючи, наложилъ, винень будеть за доводомъ заплатити або с тыхъ пенезей, за тую челядь первой ему даныхъ, вытрутити.

ПРЫВІЛЕЙ ПОЛАЦКУ НА МАГДЭБУРГСКАЕ ПРАВА 1498 года³¹

Во имя божое, аминь. Сказила бы всякие речи с часом старость, коли бы учинки людские, которые ж з прироженья своего конец мають через листы не были увечнены и годным сведетством к пришлой ведомости не были приведены. Про тож, к векуистой тое-то речи памети. Мы, Александр..., чиним знаменито тым нашим листом каждому, кому потреба его ведати, нынешним и напотом будучим: иж маючи взгляд к посполитого доброго размножению и хотячи положенье места нашего Полоцкого в мере лучшей поставити, штобы люди наши, там живучыи, через врьд добрый а справедливый были размножены, тое место наше с права Литовского и Руского и которое, коли будет там держано, в право Немецкое Майдеборское переменяем. На вечные часы, и подлуг того-то права Майдеборского, зуполного обычаю и сее уставы, отдаляючи тамже вси права, уставы и обычаи перво держанные, которые ж тое право Майдеборское нагабають або перекажають.

Ино подлуг тогож права Майдеборского, в месте вышереченом Полоцком, войтовство знову уставляем и через тот лист тое войтовство Полоцкое подаем, записуючи войтови нынешнему и всим, потом на его месцу будучим, третий пенязь ото всих судов и поплатков, и вин судовых, и иных судовых речей, которые-ж колвек будь, как же у Вилни теж через предки наши есть уставлено и в иных местех, которые ж тоеж право ховають. Теж придаем к тому войтовству половицу клеток мясных и платы их, а другую половицу на ратушу и заказуем, абы от тых часов ниhto в Полоцку, так боярин, яко мещанин клеток мясных не мел к своему пожитку; теж придаем в моц войтовскую вси горелого вина делатели и теж продавцы.

Хотим також, ижбы вси в месте первореченом мешкаючи, на котором колвек местцу, права того Майдеборского поживали и ему во всих речах послушны были так люди тыи, который живут за Двиною, яко и тые, которые з другое стороны реки Двины и на Острове мешкають, теж вси люди владычный и игуменьины, и теж чернецкий, и поповский, и боярский, и мещенский, и всих иных, которые тамже живут и около места и в селех мещанских, и теж поселский, и слуги путный, которые ж завсегда з мещаны на выправку военную звыкли ходити и вси поплаты наши посполу с ними нам давати, тые вси люди вверху писаныи мають того права

---

³¹ Тэкст цытуецца паводле выдання: Вішнеўскі, А. Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі ў дакументах і матэрыялах (Са старажытных часоў да нашых дзён): вучэб. дапаможнік / А. Ф. Вішнеўскі, Я. А. Юхо; пад агул. рэд. праф. А. Ф. Вішнеўскага. – 2-е выд., дап. – Мінск : Акадэмія МУС Рэспублікі Беларусь, 2003. – С. 91 – 94.

Майдеборского во всех речах быти послушни, и тыи вси люди выймуем от права городского и боярского, перед которыми ж на праве не будутуже повинни стоять; а естли кому в чом будуть виновати, тогда маеть им справедливость статися перед войтом их и бурмистры: нижли, часу непокоя, або которое иное земское потребы, а наболей з полецанья нашего, повинни мають быти на приказанья нашего наместника, на тот час будучого на замку нашом, ко обороне его, так долго, поки будет потреба и ему быти послушни.

Теж вызволяем их от подвод, которые-ж переж посполито давали, ино вжонапотом на потребу нашу земскую подводы мають давати, коли увидят подводный лист, сыгнетом нашим запечатованный.

Теж вызволяем их от сторожы, которую ж к нашей потребе только мають давати.

Дозволяем теж тому месту первореченному трыжды в году ярмарок держати, к пожитку их, подлуг иных мест обычаю: первый ярмарок на святого Якуба день, а другой на Крещенье, а третий по Велице дни у тыждень; а каждый ярмарок маеть стояти две недели; опроч которых ярмарков, ни один купец Рызский, або который инший чужый не будет моцы меть инако продавати и куповати, только под тую меру, надалей выписаную. Про тож тыи купцы чужьи, опроч ярмарку, под тую меру повинни будуть куповати воск в одной штуце по полуберковеску, теж соболи, куницы и тхоры по сороку, белку, горностая, ласицу и нориц по полтретьяства, попел и смолу лаштом, а того не мають куповати ни в лесах, а ни в борах, а ни в селах, только на месте. Теж тые купцы чужьи, опроч ярмарку, под тую меру продавати мають сукно поставом, соль лаштом, перец, имбер, микгдалы и иншыи зелья простые каменем, шафран, мушкаты, гвоздыки, квет мушкатовыи, кгалкган, цытвар и иншыя зелья дорожшия фунтом; секери, ножи и иншыя речи таковские тахром або в тузин; железо, олово, медь, цын, мосяж и иншыя речи таковские центнаром; фикги, розынки кошем; вино какое колвек и пиво немецкое и иное питье чужое бочкою целою. Ино тыи купцы чужьи не будут смети под меру меншую ани продавати, ани куповати, только как вверху написано; а естли бы который своею смелостью иначей вчинил, тогда тую куплю до коморы наше войт на нас возмет.

Також тые купцы Рызские до Витебска и до Смоленска ездити не мають, под страчэньем всего. А естли бы тыи купцы чужьи мели которого должника у Витебску або в Смоленску, тогда мають там ехати и долги свои справити, опроч купли.

Допуцаем теж мети в том месте нашом Полоцком важницу, которая ж будет к ужитку нашего скарбу приверчена; а так же теж будуть мети кап-

ницу и весь воск стопленный там же печатью их мають назнаменовати и з того ужитки к посполитому доброму ховати.

Полецаем також войту и бурмистром, на тот час будучым, вси местца пустыи в месте и вокруг места, к осаждению и розмноженью людей.

Мають теж бояре дома, которые ж от мещан по тые часы кгвалтовне покупили, ино тыеж дома мають мещаном вернути взявши свои пенези.

Будут теж вси мещане волни к их будованью и на кухню, везде дрова, так великие, как малые, в лесех и в борех брати, за три мили вкруг места, а того им ништо боронити не маеть, окром бортей, которых не мають брати.

Теж, где переж добытки свои пасывали, ино и ныне добровольно им, без всякого нагабанья, там же паствити будут, теж и у реки Ушачи тое ж доброволенство даем им добыток свой паствити, как и перед тым мели.

Ни один теж боярин своего человека, себе подданого, в месте держати не мает, але вси наши мають быти, и тому праву вверху писаному послушни. Тож розумеемы о наместнику и о владыце, и о всих попех русских и о чернцох.

Будут теж волни вси Полоцкие мещане от мыта чрез все Великое Княжество Литовское, как Вилневцы и Трочане от предков наших тоеж мають з особливого дозволенья.

Теж мають збудовати к ужитку местскому лазню посполитую, где местцо оберут подобное; теж поставити мають ратушу не местце годном, под которым будут мети крамницу и ятки, то есть, клетки хлебные и комору пострыгальную, и там же, на ратуши, мають мети бочку мерную и медницу с знаменем местским, с которых речей вси ужитки войт з бурмистры к местской оправе ховати будут.

Мають теж быти в месте первореченом завсегда двадцать радец, которых будет обирати войт, половину закону Римского, а половину другую Грецкого, которые ж радцы з войтом посполито мають обрати, промежу себе, на кождый год, два бурмистры, одного закону Римского, а другого Грецкого, которых же руками з войтом обаполно, посполство мает быти ряжено. Каждое теж отозваньє бурмистры и радцы до войта мають допустити, а от войта ни одного отосланья не мает быти, только к нам. Теж войт справедливости сказанья оприч бурмистров и радец моцне вчинити может; але бурмистры и радцы без войта або без лент-войта ни одного сказанья вделати не мають.

Уставляем також на вечные часы, штобы место первореченое в кождый год чотыриста коп грошей до скарбу нашего, на день святого Михайла, давало без всякое вымовы.

Отдаляем також и вечно вызволяем тым нашим листом вси того места люди от судов ии моцей всих воевод и панов, и старост, судей и подсудков, и наших наместников и иных заказников великого княжества нашего, так, иж перед ними, в которых колвек речах будут позвани, не будут повинни отповедати; а если войт, албо бурмистры будут видетися несправедливы, тогды, перед нас позвати, мають в том отповедати, которых тым же правом судити маем; а над то, все большее право себе оставляем. И на тыь всих речах, на сведетство и на лепшую мощность, печать наша к тому то листу есть завешена.

Деялося и дано у Троцех в четверк в день Святого Франтишка, в лето вчеловечения Исуса Хрыстова тысяча чотыриста деветь десят осмого [1498].

В. И. Пичета
ФЕОДАЛЬНОЕ ПОМЕСТЬЕ В XV – XVI ВВ.
В ВЕЛИКОМ КНЯЖЕСТВЕ ЛИТОВСКОМ³²
[фрагменты]

[...]

УСЛОВНОЕ ЗЕМЛЕВЛАДЕНИЕ

Развитие феодального условного землевладения как в Великом княжестве Литовском, так и в других странах Восточной и Западной Европы было связано с общим состоянием народного хозяйства, с общим развитием производительных сил.

Несмотря на некоторые успехи в развитии как внутренней, так и внешней торговли, феодальное хозяйство сохраняло свой натуральный характер. Известным показателем натурального уклада хозяйственной жизни Великого княжества Литовского был сбор податей натурой. В то же время введение денежного налога – “серебщины” – показывало, что в общей структуре хозяйства уже происходили существенные изменения. Начинаясь процесс разложения натурального хозяйства и внедрения в него товарно-денежных отношений. Денежные ресурсы великого князя и крупных феодалов значительно увеличивались. Основной ценностью являлась земля. Эксплуатация земли давала продукт, который мог быть реализован на рынке.

Великий князь был собственником огромной земельной территории, эксплуатация которой составляла основной доход великокняжеской казны. Доходы с земельных владений великого князя могли быть использованы

---

³² Фрагменты цитируются по изданию: Пичета, В. И. Феодальное поместье в XV – XVI вв. в Великом княжестве Литовском / В. И. Пичета // Белоруссия и Литва в XV – XVI вв.: Исследования по истории социально-экономического, политического и культурного развития. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – С. 183 – 212.

как в его собственных интересах, так и для нужд Великого княжества. При господстве натурального хозяйства великий князь мог вознаграждать своих должностных лиц только землей. Необходимость внешней обороны Великого княжества выдвигала перед князем проблему обеспечения государства необходимой военной службой. Согласно общему феодальному праву, каждый землевладелец должен был отправлять военную службу со своего земельного участка. Он должен был выходить на войну лично с известным количеством слуг пропорционально количеству земли, находившейся в его пользовании. Поэтому и великий князь, и крупные землевладельцы были заинтересованы в том, чтобы иметь достаточное количество вооруженных служилых людей.

Как великий князь, так и крупные землевладельцы Великого княжества не были заинтересованы в том, чтобы передавать свою землю на вотчинном, аллодиальном праве. Они стремились к тому, чтобы сохранить за собой право собственности на землю. Раздача земли в условное владение вполне соответствовала их интересам.

Служилое землевладение – очень давнего происхождения. Без служилых людей великий князь не мог обойтись в борьбе против Ордена. Без служилых людей не мог обойтись великий князь в войнах с Русью и татарами. Чем сложнее становилась внешнеполитическая обстановка, тем требовалось большее количество вооруженных людей. Раздавая земли под условием несения военной службы, великий князь создавал огромную прослойку мелких и средних держателей земли, являвшихся его непосредственными вассалами. В свою очередь, крупные землевладельцы были окружены такими же вассалами, во главе которых они выходили на войну.

Первые сведения о раздаче земли под условием службы в собственно Литве относятся ко времени Миндовга. В 1254 г. великий князь Миндовг пожаловал епископу Христиану Сассионы, Бетиголы и Луков. Получив в личное владение названные земли, епископ Христиан был обязан нести с них военную службу. Систематическая раздача земель под условием несения службы началась со времени Витовта, когда внешнее положение Великого княжества стало особенно острым. Вслед за Витовтом так же поступали Свидригайло и Сигизмунд Кейстутович. Начиная со времени Казимира Ягеллончика, эти земельные раздачи становятся массовым явлением. Систематически и непрерывно великий князь жаловал земли в вотчину и во временное владение. Условное землевладение – это временное владение. Держатель получает в свое пользование участок земли на определенный срок.

Объектом пожалования было недвижимое имущество – земли, как населенные, так и ненаселенные, что было уже отмечено М. Ф. Владимирским-Будановым и другими исследователями. В поместья жаловалось недвижимое имущество под разными наименованиями, а именно: земля, сад, служба, село, селище, слобода, монастырь. Жаловались также сенокосы, пашни, волости, угодья, рыбные ловли, бобровые гоны, бортные земли, леса, церкви и даже дома в городах.

Земельные пожалования великого князя обычно были следствием обращения самого просителя. В отдельных случаях его просьба поддерживалась разными панамы или господарским наместником. Земли под условием службы обычно жаловались от имени великого князя как представителя верховной власти в Великом княжестве. Однако господарская рада принимала самое деятельное участие в управлении и распоряжении государственными имениями, поскольку привилей Сигизмунда I, выданный в 1506 г., юридически ограничивал власть великого князя, требуя, чтобы последний принимал решения по вопросам внутренней и внешней политики только по совету и с согласия панов-рады.

На местах, в волостях, раздавались земли наместниками и старостами, действовавшими в качестве великокняжеских чиновников. Впрочем, земельные раздачи только в том случае приобретали юридическую силу, если они были подтверждены великокняжеской властью. Чтобы получить великокняжеское подтверждение, лица, получившие от господарских чиновников земли, сообщали об этом великому князю. Конечно, господарские наместники могли раздавать земли только во временное владение. Однако бывали случаи, когда земля, отданная наместником во временное владение, подтверждалась великим князем “на вечность”. Вероятно, наместники-державцы злоупотребляли своим правом раздачи земли и наносили этим ущерб интересам великого князя. Только этим можно объяснить требование устава 1529 г., данной державцам Виленского и Троцкого поветов, чтобы “державцы наши... не смели земель пустовских давати, яко в воеводствах, так и в староствах, так теж и во всих дворах наших, до наше воли господарской”. Если же кто-либо держит такие земли “за таковою даниною от панов”, то по распоряжению господаря “у таковых тыи земли” отбирались и присоединялись к господарскому двору. Это распоряжение великого князя логически вытекало из устава 1514 г., выданной для господарских дворов Виленского и Троцкого поветов, и проникнуто стремлением увеличить доходность великокняжеского двора-поместья.

Раздача земель во временное владение происходила в разных юридических формах. Весьма распространенной формой условного владения была раздача земель “на хлебокормление”. Под такой формой условного владения разумелась раздача сел, дворов и других доходных статей во временное пользование без обозначения срока пользования. По справедливому наблюдению М. К. Любавского, раздача господам земель “на поживенье” или “хлебокормление” обычно вызывалась неприятельским нашествием, когда землевладелец временно лишался своей земли. Об этом говорят документы. Великий князь, жалуя земли “на поживенье” или “хлебокормление”, обычно в своем листе (грамоте) на право пользования землей добавлял: “до тех часов, пока отчизну его однимем от неприятеля нашего великого князя Московского”; “до тех часов, пока отчизну очистим”, “пока, даст бог, тот его замок... з рук неприятельских взявши и ему отдадим”, “до очищения отчизны”. Имена “на хлебокормление” обычно жаловались самим великим князем после соответствующего челобитья. Впрочем, было бы ошибкой считать, что раздача земель “на хлебокормление” вызывалась только неприятельскими военными действиями и необходимостью поддержать беженцев. Этой юридической формулой великий князь пользовался и тогда, когда лицо, получившее землю “на хлебокормление”, находилось на территории, на которой не происходило никаких военных действий. Обычно “на хлебокормление” господам жаловались населенные земли “с челядью и з животиною и з людьми”. Разумеется, получивший землю во временное владение располагал правом эксплуатации того населения, которое было связано с пожалованной землей.

Если земли “на хлебокормление” раздавались в силу внешних обстоятельств, то, разумеется, в случае возвращения держателя земельного пожалования “на хлебокормление” на прежнее место жительства – в свою вотчину – пожалованная земля отбиралась великим князем. Земли, пожалованные “на хлебокормление”, могли остаться в руках держателя в вечном потомственном владении на правах “отчины”, если на это была воля господаря.

Обычно такие пожалованные земли были бессрочными, поскольку срок владения ими определялся ходом военных действий. Однако рядом с такими держаниями были и держания на определенный срок. Так, боярин Андрушко Павлович получил от великого князя Александра двор Красное вместе с людьми на 3 года.

Наиболее обычной формой условного владения была раздача земли “до воли”, “до полной воли”, “до воли господамской”, “до своей воли”, “до

воли и ласки господарской”, “до нашей воли и до лучшего доведования”, “до нашего осмотра”. С юридической точки зрения раздача земель “до воли” означала, что срок прекращения владения землей и возвращения ее обратно в господарский земельный фонд зависел только от усмотрения самого господаря. На таких условиях раздавали земли все великие князья литовские: Казимир, Александр и Сигизмунд. Раздача земель “до воли” была наиболее распространенным типом условного владения. Условное владение “до воли” не могло быть краткосрочным, поскольку великий князь был заинтересован в том, чтобы держатель нес с него военную службу. Можно предполагать, что “воля” господаря наступала тогда, когда держатель по тем или иным причинам не нес военной службы. Когда в документах встречаются случаи отобрания “отчины” у землевладельцев, если они не несут военной службы, то мы вправе допустить, что великий князь так поступал с держателями земли “до воли”, поскольку только военная служба, связанная с землей, давала юридическое основание владеть землей на условном праве.

Условное владение землей “до воли” отнюдь не обеспечивало интересов держателя и его семьи. Вероятно, эта неустойчивость условного землевладения “до воли” вызывала беспокойство и недовольство со стороны значительной прослойки феодального класса. Возможно, что именно это недовольство побудило великого князя Александра в выданном им классу феодалов привилегии специально оговорить то обстоятельство, что все владения “до воли” (*ad arbitrium et voluntatem suam*) остаются в их руках опять таки на условиях “до воли”.

Каждый держатель был обязан отправлять военную службу за счёт тех доходов, которые он получал от эксплуатации своего поместья. При полной неопределенности сроков владения держатели земли не были заинтересованы ни в улучшении своего хозяйства, ни в заботливом отношении к его производительным ресурсам. В силу этого владельцы земли “до воли” могли только “опустошать” и разорять свои имения и сидевшее в них крестьянское население. Держатели условного земельного владения хлопотали перед великим князем о передаче земли во владение их детям или родственникам, и великий князь вынужден был идти им навстречу. Это было своеобразной формой передачи земли по наследству, хотя великий князь при передаче земли оговаривал, что она жалуется “не на вечность”.

Объективные экономические условия, а также стремление землевладельцев удержать землю в своих руках создали новый вид условного землевладения, так называемого “доживотного”, пожизненного землевладения. Этот вид условного землевладения более отвечал интересам землевладельцев, чем держание земли “до воли”.

Новая форма условного землевладения начинает получать распространение с конца XV в. По крайней мере, первые пожалования землей “до живота” относятся к 1494 г. При Сигизмунде она стала распространенной формой условного владения. Но и эта форма условного землевладения не вполне отвечала интересам феодалов.

Их интересы были бы удовлетворены в значительно большей мере в том случае, если бы земельное пожалование, продолжая оставаться условным, было бы в то же время наследственным, хотя бы и без права распоряжаться им.

Великому князю приходилось считаться с этими интересами своих вассалов и идти навстречу их требованиям, жалуюя земли на более продолжительных и прочных началах. В связи с этим отдельные лица получали землю в условное владение с правом передачи земли “по его животе” его сыну, если таковой будет.

Такая форма условного землевладения была известна под именем пожалования земли “до двух животов” Владение такой господарской “даниной” прекращалось со смертью сына. В дальнейшем великий князь Литовский будет раздавать земли и до трех “животов”, т. е. до смерти внука держателя земли.

Таким образом создавался порядок передачи земли по наследству по мужской линии, но без права передачи. Такого рода форма владения землей стала называться владением на ленном праве и получила широкое распространение между первым и вторым статутами.

Выше отмечалось уже, что держатель такого условного владения не располагал правом распоряжаться им, но во всяком случае он мог быть уверен в том, что его земли не будут отобраны по прихоти господаря и что его капитал, вложенный в землю, не пропадет даром.

Независимо от того, какова была форма условного землевладения, держатели земли не могли удовлетвориться ею. Естественно, что они стремились превратить условное землевладение в “вечность”, стать “отчинниками”, приобрести право распоряжения землею согласно нормам феодального права.

Чтобы условное пожалование стало “вечностью”, необходим был соответствующий “лист” великого князя, который предоставил бы владельцу право собственности на землю. Обычная выдача великим князем листа “на вечность” была результатом обращения держателя условного владения к великому князю как к лицу, которому принадлежит право распоряжения государственной землей.

Таким образом, все виды условного землевладения “на пожалование”, “на хлебокормление”, “до воли и ласки”, “до живота” могли стать “вечным владением”

Изменение юридической формы землевладения обычно мотивировалось проявлением “ласки господарской” ввиду заслуг просителя как перед самим великим князем, так и перед государством. Помимо заслуг, в господарском жалованном листе иногда упоминалось и о поддержке ходатайства просителя какими-либо влиятельными лицами. Наши документы пестрят жалованными листами господаря на вечное владение землей. Обыкновенно такой господарский лист разъяснял, как надо понимать “вечность”. Держатель “вечистой власности” получал право свободного распоряжения своей землей, разумеется, с соблюдением существующих феодальных правовых норм. Он мог ее “продати, меняти... и ку лепшому обернути”. Господарский лист “на вечность” представлял право “вечно и нерушно” владеть землей самим держателям, “их жонам и их детем, и напо том будучым их счадком со всим потому, как и отец их держал”.

Если отдельные держатели условного земельного владения сами, без господарской “ласки”, считали свое земельное держание “отчиной”, то, как только подобный факт становился известным великому князю, такое земельное владение, юридически не оформленное в вотчину, отбиралось обычно господарем.

Великий князь Александр в своем привилее, выданном шляхте при вступлении на престол, давал торжественное обещание сохранить на вечные времена все те “данины”, которые раздавал кому-либо его родитель, если только они были утверждены великокняжеским листом. Это значило, что великий князь брал на себя обязательство охранять права держателей земли только в том случае, если землевладельцы располагали официальными документами. Всякое владение землей, не основанное на официальном документе, объявлялось незаконным держанием. Из этого общего положения вытекало право великого князя на конфискацию земли у лиц, не имевших документов, обосновывающих их права владения.

При проверке прав на землю могли лишиться земли и те земельные держатели, которые считали свои земли “отчинами”. В этом случае землевладелец, земельные права которого были нарушены, должен был обращаться в верховный суд великого князя. Если предъявленный иск о земле был достаточно документально обоснован, то отобранная у владельца земля возвращалась ему обратно. Держатель же земли получал от вели-

кого князя “судовый лист”, восстанавливавший его право владеть землей на правах “отчины”.

Изложенная выше эволюция условного землевладения свидетельствовала об отмирании этого земельного института как устаревшей формы земельного держания, поскольку она не отвечала интересам самого держателя земельного владения – феодала.

ЗАСТАВНОЕ ЗЕМЛЕВЛАДЕНИЕ

Под заставным землевладением (“застава”), весьма распространенным в конце второй половины XV и начале XVI вв., следует понимать передачу недвижимого имущества в руки арендатора в виде обеспечения полученной собственником земли денежной ссуды. “Заставы” имений были договорным частноправовым актом, который сохранял за землевладельцем право собственности на землю. Поэтому владелец, отдавший имение в “заставу”, продолжал нести с заставного имения основную феодальную повинность – военную службу, если в его владении оставалась земля, которая могла обеспечить отправление военной службы. Держатель заставы получал право эксплуатации имения, собирая доходы с него в виде процентов за выданную ссуду. Срок заставы обычно прекращался с момента выкупа заставного имения. Появление нового вида феодального землевладения было связано с теми изменениями, которые происходили в экономической жизни Великого княжества Литовского.

Втягивание феодального поместья в рыночные отношения содействовало накоплению денежных средств в руках крупных землевладельцев и богатой городской прослойки.

Накоплению капиталов в руках землевладельческой знати в известной мере способствовал и феодальный иммунитет, согласно которому землевладельцы были освобождены от уплаты в господарский скарб постоянного денежного налога, известного под именем “серебщины”, и от всех натуральных повинностей, за исключением повинностей, связанных с обороной страны. Все эти иммунитетные права были закреплены в общешляхетском привилее от 2 мая 1447 г. Благодаря привилею серебщина из регулярного налога превратилась в экстренный налог, устанавливаемый сеймом, главными участниками которого были паны-рада и приглашенные специально королевскими листами князья и паны.

В условиях господства натурального хозяйства увеличение дохода с накопленных денежных средств было возможно только при посредстве ростовщических сделок – выдачи денег в кредит, разумеется, под извест-

ной гарантией. Такой гарантией могло быть земельное владение. Широкое развитие денежного кредита и сосредоточение в руках магнатов значительного по размерам заставного землевладения увеличивали экономическое и политическое значение магнатства. Усиление экономических и политических позиций магнатства в XV в. и начале XVI в. привело к установлению в княжестве его диктатуры.

Правом отдачи земель в заставу располагали как юридические, так и физические лица, если последние пользовались гражданской правоспособностью и дееспособностью. Основанием права заставы была непосредственная принадлежность земли на правах собственности лицу, отдавшему землю и заставу. Великий князь и земельные собственники широко воспользовались заставным правом для получения необходимых денежных средств. Отдача господарского имения в заставу сопровождалась выдачей из великокняжеской канцелярии “листа”, который давал юридическое право кредитору вступать во временное владение заставным имуществом. Заставный лист прежде всего подробно перечислял то недвижимое имущество, которое передается в заставу, условия заставы и срок ее.

Господарские дворы и волости отдавались в заставу со всем тем населением, которое жило в них, и со всеми теми доходами, которые великий князь имел возможность получать с имения до отдачи его в заставу.

Держатель заставы не только получал право эксплуатации заставного имения, к нему же переходила и вотчинная юрисдикция. Исключения не составляли и господарские бояре, непосредственно по земле зависевшие от великого князя.

С отдачей господарского двора или волости в заставу прекращалась судебная деятельность местных органов власти – воеводы. Последний терял право въезда в волость для сбора налогов; запрещался въезд и его служебным людям.

Таким образом, держатель заставного имения располагал полным финансовым и судебным иммунитетом. В его распоряжение поступали: а) доходы от эксплуатации имения, б) “поплатки” населения под разными наименованиями, которые раньше население волости или двора выплачивало великому князю, в) судебные пошлины. Впрочем, в отдельных случаях держатель заставы был обязан поставлять великому князю известное количество бочек жита, овса и возов сена. Помимо выполнения этого обязательства, держатель заставы должен был “поднимать” великого князя “стациями”, т. е. давать подводы “подлуг давного звычаю”. Если великий князь, отдавая дворы и волости в заставу, получал денежную компенсацию в виде

заставной денежной суммы, то для воеводской власти, его должностных лиц, застава имения была убыточной, поскольку она лишалась известной части податей, собираемый с населения судебных пошлин и штрафов, а воеводские должностные лица – возможности при сборе налогов и выполнении своих обязанностей грабить население. При возвращении заставы великому князю держатель должен был вернуть господское имение в том виде, в каком оно было отдано в заставу. С этой целью переписывались дворовый скот и оставшаяся в господарском дворе сельскохозяйственная продукция.

Раздача господарских дворов в заставу приняла массовый характер при Сигизмунде I, в правление которого, по мнению Л. Коланковского, положение господарского скарба было особенно напряженным. Отдача дворов, городов и волостей приходится главным образом на 1516 – 1529 гг. Затруднительное финансовое положение литовского князя было связано с напряженным внешнеполитическим положением Великого княжества, которое требовало от господарского скарба значительных денежных средств. Между тем великокняжеская казна была пуста. Нормальным законодательным путем нельзя было получить нужные для войны денежные средства, ибо привилей 2 мая 1447 г. освободил всех землевладельцев от уплаты серебщины, которая теперь из регулярного налога превращалась в чрезвычайный, устанавливаемый самими землевладельцами на сейме. Участниками последнего были паны-рада, князья и паны, не состоявшие в составе господарской рады. Обычно такие крупные землевладельцы приглашались на сейм именными господарскими листами. Право занимать должности по центральному и провинциальному управлению, а также право принимать участие в господарской раде было привилегией панов-католиков. Православные магнаты, как общее правило, не допускались в раду. Впрочем, были случаи, когда в господарской раде заседали крупные православные землевладельцы, такие, как князь К. Острожский. Это, однако, было исключением, а не общим правилом. Поэтому, когда собирались сеймы для решения разных вопросов, в частности о назначении сбора “серебщины”, то, естественно, было необходимым присутствие наиболее видных землевладельцев обоих вероисповеданий, не состоявших членами господарской рады.

Господарская рада не была щедрой. Магнаты предпочитали держать великого князя в полной финансовой зависимости от себя. Поскольку доходы от господарских волостей не могли покрыть всех текущих расходов,

великий князь вынужден был обратиться к частному кредиту и стать на путь заставы своих дворов и волостей.

Систематическая раздача великим князем дворов и волостей была внешним признаком полного банкротства финансов Великого княжества. Подобное состояние великокняжеского скарба было результатом узкоклассовой политики магнатов. Беря в заставу великокняжеские дворы и волости, крупные землевладельцы-кредиторы получали возможность еще более усилить свою экономическую мощь, свое политическое значение.

Великий князь, широко пользуясь правом заставы, приобретал необходимые денежные средства, таким образом, только путем отказа от всех доходов, поступавших в его пользу с заложенных дворов и волостей. В свою очередь, раздача дворов и волостей в заставу еще более ухудшала положение господарского скарба, так как его постоянные доходы значительно сократились. Положение великокняжеского скарба становилось тем более затруднительным, что великий князь не располагал средствами для выкупа заставленных имений. Поэтому ему приходилось искать каких-то новых путей, чтобы освободиться от лежавших на дворах и волостях долгов.

В связи с систематической массовой раздачей дворов и волостей в заставу в великокняжеской канцелярии был выработан даже особый формуляр заставной сделки. Сначала господарский заставный лист определяет объект заставы, денежную сумму, поступающую в казну великого князя от держания заставного двора и волости; затем идет перечень тех разрядов волостного населения, которое вместе с доходами, поступавшими в великокняжеский скарб, уступалось кредитору; далее указывается прекращение права воеводской администрации собирать доходы с великокняжеских дворов и имений и въезжать в волость. В заставном листе отмечаются и обязательства держателя заставного имения в отношении великого князя, если держатель заставы был связан ими. Формуляр заставного листа оканчивается определением срока заставы и указывает на последствия для великокняжеского скарба в том случае, если заставное имение окажется своевременно не выкупленным.

Нам неизвестна общая сумма поступлений в великокняжеский скарб с дворов и волостей. Поэтому не представляется возможным выяснить, насколько заставная сумма соответствовала доходности двора и волости и насколько убыточной была для великокняжеского скарба отдача в заставу дворов и волостей, особенно если они отдавались в заставу на весьма продолжительный срок.

Дворы, замки с волостями могли отдаваться в заставу пожизненно – “до живота”. Пожизненная заставка была наиболее выгодной для держателя господарского имения, так как длительная эксплуатация великокняжеского недвижимого имущества позволяла кредитору значительно увеличить свои материальные средства за счет феодальных рент, поступающих с населения держателю заставного имения

Менее выгодной была заставка, срок которой был неопределенным – впрямь до выкупа заставки великим князем. Впрочем, при плачевном состоянии господарского скарба держатели заставки могли быть уверенными в том, что великий князь не скоро окажется в состоянии выкупить заставное имущество.

Если заставка была дана, например, “до живота” и если великий князь не выплачивал наследникам держателя заставки заставной суммы, то последние продолжали держать в заставе имущество до тех пор, пока великий князь ее не выплатит. Так, в 1516 г., отдавая в заставу пану Богушу Боговитиновичу “двор Довкги з местом и со всеми нашими людьми довкговскими” в пожизненное владение, великий князь предусматривал, что если он умрет, не вернув заставной суммы, то “жена и дети его мають тот двор держати дотоле, поки теж тыи пенязи мы им заплатим, а не отдавши тех пенязей не маем в них того двора нашего в руках выимати”. Конечно, в тех случаях, когда заставка была бессрочной, после смерти держателя заставки во владение ею вступали его наследники: жена и дети получали право держать тот двор, пока господарь не уплатит сполна всех пенязей. Таким образом, великий князь обеспечивал интересы наследников, гарантируя им владение заставой до тех пор, пока не будет выплачена вся заставная денежная сумма. Князь, отдавая в заставу дворы и волости, иногда возлагал на держателя заставного имения обязанность выполнения ряда натуральных повинностей. Так, Богуш Боговитинович и двор Довкги были обязаны “в поставный год” поставлять великому князю 60 бочек жита, 60 бочек овса и 60 возов сена. В пользу великого князя поступала также “мезлева сполна – яловицы и вепры и иные речи подлуг давного обычая”. Кроме того, великий князь обязывал пана Богуша “поднимати стацьями и подводы под и ас з места и з волости давати подлуг давного обычая”.

То же обязательство возложил великий князь и на пана Юрия Немирича при отдаче в заставу двора Довкги в 1518 г.

Конечно, доходные статьи, поступающие в господарский скарб, были различными, в зависимости от обычая. Так, пан Миколай, старостич жмудский, ежегодно должен был отдавать великому князю “по сту бочек жита и

по сту бочек овса, а спижу великоденную и колядную – яловицы и бораны и иные речи... по давному”. В обязанности пана старосты входило “поднимать стацыями” великого князя и “подводы под нас з места и з волости давати подлуг давного обычая”.

Пан Якуб Кунцевич, который получил в заставу дворы Лепунь и Волькиники, должен содержать в случае приезда великого князя: “до тех дворов наших, тогды мает он нас стацыями поднимати и мезлевою, бо есмо тую мезлеву дали ку его рукам для того, коли мешкаем в тех дворех наших для ловов, абы он нас тою мезлевою поднимал”.

Отдавая пану Богушу в заставу Каменец и Каменецкую пуцу со “всякими платы и доходы, который перед тым на нас на господаря и врадников наших Каменецких хоживали”, великий князь оставлял для себя: “корчомныи пенязи, а две доли дани медовые, а бобровые гоны вси”. Кроме того, пан Богуш должен был пуцу Каменецкую “заведати и сторожу добрую мети, абы зверу нашому шкоды не было”. Пан Богуш не имел права “в той пуце” ловить зверя, за исключением тех мест, “где первый наместники Каменецкие приловливали, и то кроме зубров”. Пан Юрий Миколаевич, староста городенский, взявший в заставу дворы Озера и Кринки, был обязан в случае приезда господаря “с тех дворов наших стацыею и подводами поднимать потому, как и перед тым бывало”.

Обязанность “поднимать стацыею” и “давать подводы” была общей для всех держателей господарских дворов в заставе повинностью. Отдавая свои дворы в заставу, великий князь до выплаты держателю заставной суммы обязывался не отбирать у него двора. Равным образом это обязательство распространялось и на жен и детей заставного имения, если последнее было дано “до живота”, а после смерти держателя великий князь был не в состоянии выплатить заставную сумму, впрочем, в отдельных случаях и великий князь нарушал свое обязательство, но тогда держатель заставы вознаграждался заставой другого двора.

В 1516 г. великий князь заставил двор Довкги пану Богушу за 600 коп грошей. Затем, ввиду военного времени, великий князь получил от него добавочно 400 коп грошей. Но, получив от пана Богуша 1000 коп грошей, великий князь Довкги вернул обратно в скарб, а пану Богушу в виде гарантии за предоставленную им сумму в 1000 коп грошей отдал в заставу “двор Каменец”.

Такой обмен дворов отнюдь не был нарушением великокняжеской гарантии и был вызван увеличением денежного кредита, предоставленного господарю. Конечно, двор Довкги был немедленно заставлен. Только но-

вый держатель выдал великому князю 700 коп грошей с сохранением всех тех условий, при которых его держал пан Богуш.

Первые значительные заставы великокняжеских дворов, мест и волостей относятся к 1516 г. Вслед за тем началась массовая раздача их в заставу, необходимость которой великий князь мотивировал тяжелым положением государства вследствие войны с Москвой. Документы Литовской метрики заполнены этими раздачами. Огромный земельный фонд на правах заставы переходил, таким образом, в руки феодальной знати. В 1519 г. великий князь заставил Могилев за 3000 коп грошей. Тогда же был отдан в заставу пану Станиславу Остику двор Мереч за 1000 коп грошей “з местом и з волостью”.

Пан Грицко Исаевич Громыка взял в заставу за 600 коп грошей землю Свислочь; староста Городенский, пан Юрий Миколаевич Радзивилл оказался держателем дворов Городенского повета – Озер и Кринок за 1000 коп грошей, “со всеми платами и доходами”, приходившимися на господаря. Воевода новгородский пан Ян Заберезинский взял в заставу за 900 коп грошей двор Маркове. Пан Юрий Иванович Ильинич взял в заставу Берестье за 500 коп грошей. Воеводе Троцкому пану Григорию Остику был отдан в заставу двор Дорсунишки. Выкупив замок Свислочь у прежнего держателя, великий князь немедленно за 1000 коп грошей заставил его пану Войтеху Юрьевичу Носиковскому. Пану Якубу Кунцевичу был заставлен двор Василишки за 1000 коп грошей. Пан Юрий Немирич взял в заставу волость Любошане за 500 коп грошей. Впоследствии условия заставы были изменены. Юрий Немирич получил право “выбирать” пенязи только в течение 3 лет, а затем эта волость отдавалась ему в “доживотное держание”. Юрий Миколаевич Радзивилл взял в заставу двор Мереч, уже находившийся в заставе, поскольку он увеличил заставную сумму. Староста городенский взял в заставу еще несколько дворов Городенского староства ввиду прихода татар “з немалыми людьми”. Двор Скидель с дворцом Жорославским “со всеми людьми” был отдан в заставу за 1980 коп грошей. Ввиду крайней нужды в деньгах великий князь заставил городенскому старосте за 2800 коп грошей Городно. Заняв дополнительно еще 2000 и 3000 коп грошей, великий князь отдал в заставу Городно “со всеми дворами и местами, и людьми, ку замку прислухаючими и з ловы звериными, олениными, и лоси, и сернами”. Тогда же были отданы в заставу замок Кричев, дворы Канев и Дубичи, Бирштаны, Каменец, Жолудок, Мозырь с волостью, перезаставлен Кричев и др.

Приведенными данными о заставе господарских дворов мест и волостей, конечно, не исчерпываются полностью сделанные тогда заставы. Они лишь свидетельствуют о широком использовании великим князем заставного права, чтобы посредством его той или другой ценой получить необходимые для государства денежные средства.

Широко используя заставное право, великий князь в отдельных случаях предполагал обеспечить кредитора не заставой замков, дворов, волостей и мест, а отдачей их со всеми или частью доходов с них на известное количество лет “на выделение суммы пенязей”. По истечении договоренного срока господарские имения отдавались великим князем “в держанье до живота”.

В 1520 г. князь Василий Иванович Соломерецкий получил от великого князя Сигизмунда замок Могилев с волостью на три года со всеми доходами. По истечении 3 лет замок отдавался ему в доживотное держание. В течение 3 лет князь Соломерецкий мог использовать все доходные статьи замка Могилева для возвращения денежной суммы, отданной в долг великому князю. Когда же он стал “державцем”, то в его пользу поступали определенные доходы, “а дани и доходы вси з ся на нас быти потому, как и перед тем бывало”.

В 1520 г. великий князь разрешил пану Яну Яновичу Заберезинскому выплатить наследникам пана Станислава Григоровича Остика 1000 коп грошей за двор Мереч, находившийся у последнего в заставе, за сумму в 1000 коп грошей. Пан Заберезинский в течение 4 лет мог “выбирать пенязи из доходов того двора”, после чего двор Мереч отдавался ему в держание до живота.

Эта форма заставы была тем выгоднее для великого князя, что, лишаясь на несколько лет всяких доходов, он затем вновь возвращал себе право собирать их “по старине”. Видимо, этот вид “заставы” отвечал и интересам феодалов, так как раздача земель и дворов “в держание” получила значительное распространение.

Благодаря раздаче господарских дворов, мест и волостей в заставу великий князь мог пополнить свой скарб известным количеством денег. Однако вместе с тем господарский скарб превращался в неоплатного должника богатых магнатских фамилий, в руках которых сосредоточилось большое количество господарских имений. Финансовое положение Великого княжества еще более ухудшилось от того, что литовско-украинско-белорусские магнаты крайне небрежно относились к выполнению лежавших на них государственных повинностей, а великий князь был бессилён что-либо

предпринять для того, чтобы принудить феодальную аристократию аккуратно выполнять свои обязанности по отношению к государству.

В официальном документе, разосланном в 1522 г. по дворам Виленского повета в связи с приготовлениями к войне с Москвой, Сигизмунд I констатировал, что “подданные наши многие оплошенства и недбалость великую ку обороне земской мають”.

На сейме 1522 г. тяжелое положение господарского скарба было предметом обсуждения. Наиболее крупные кредиторы великого князя вернули ему заставленные дворы, замки и волости. Кажется, что такие “жертвы” были компенсированы тем, что те же дворы оставались у них в “доживотном владении”.

На таких условиях были отданы, например, пану Юрию Ивановичу Ильиничу староства Берестейское и Лидское, находившиеся у него в заставе. Нет оснований отрицать, что другие правительственные кредиторы были вознаграждены подобным же образом.

ЛЕТАПІС ВЯЛІКІХ КНЯЗЁЎ ЛІТОЎСКІХ³³

[фрагмент]

[...]

Сыноў жа было ў вялікага князя Альгерда дванаццаць, а ў вялікага князя Кейстута – шэсць. І паміж усіх сыноў найбольш любіў вялікі князь Альгерд князя вялікага Ягайлу, а князь вялікі Кейстут [найбольш] палюбіў князя вялікага Вітаўта. І яшчэ пры сваім жыцці вырашылі яны (Альгерд і Кейстут), што быць ім (Ягайлу і Вітаўту) на іх месцах – на вялікіх княжаннях. Яны, вялікі князь Ягайла і князь вялікі Вітаўт, таксама вельмі дружалюбна жылі пры сваіх бацьках...

Потым вялікі князь Альгерд памёр, і князь вялікі Кейстут не забыў просьбы брата свайго, вялікага князя Альгерда, з якім да самае смерці ў аднасці жыў, пачаў трымаць князем вялікім у Вільні яго сына, князя Ягайлу, і пачаў таксама прыезджаць на даўнія рады [у Вільню], як і да брата свайго старэйшага прыезджаў.

Быў у вялікага князя Альгерда нейкі парабак-нявольнік, халоп Вайдыла. Спачатку быў ён пекарам, а пасля [князь Альгерд] прызначыў яго пасцель сабе слаць і ваду падаваць сабе піць. Пасля [Вайдыла] так палюбіўся яму, што даў яму [князь Альгерд горад] Ліду трымаць і ўзвысіў яго. Потым

³³ Фрагмент цытуецца паводле выдання “Беларускія летапісы і хронікі” / уклад. У. Арлова; праім. В. Чамарыцкага. – Мінск : “Беларускі кнігазбор”, 1997. – С. 49 – 68.

жа, пасля смерці вялікага князя Альгерда два ці больш гадоў мінула, князь вялікі Ягайла яшчэ больш узвысіў Вайдылу і аддаў за яго сястру сваю родную – княгіню Марыю, што пасля была [замужам] за князем Давыдам.

І быў той Вайдыла ў вялікай моцы ў вялікага князя Ягайлы і пачаў ён з немцамі соймы чыніць і граматы ўкладаць супраць вялікага князя Кейстута. Быў нехта астродскі комптур, звалі яго Гунстынам. Ён быў кумам князю вялікаму Кейстуту, хрысціў княгіню Янушаву, дачку яго. Той [Гунстын] раскажаў вялікаму князю Кейстуту: “Ты таго не ведаеш, што князь вялікі Ягайла часта пасылае да нас Вайдылу і ўжо змовіўся з намі, каб цябе пазбавіць тваіх уладанняў, а яму б з маці яны дасталіся”.

Князь вялікі Кейстут, ведаючы, што князь вялікі Вітаўт добра жыве з князем вялікім Ягайлам, пачаў скардзіцца сыну свайму, вялікаму князю Вітаўту: “Ты з ім добра жывеш, а ён ужо змовіўся на нас з немцамі”. Князь жа вялікі Вітаўт [так] гаварыў бацьку свайму: “Не вер гэтаму, гэта няпраўда, бо ён жа са мною добра жыве і, напэўна, паведаміў бы мне [пра гэта]”.

Потым адбылася знамянальная падзея: князь вялікі Ягайла аддаў Полацк брату свайму, князю Скіргайлу, а яны (палачане) не прынялі яго. І князь вялікі Ягайла паслаў усё сваё войска літоўскае і рускае з братам сваім князем Скіргайлам на Полацк, і магістар лівонскі прыйшоў з войскам да Полацка. І аблажылі яны горад. І князь вялікі Кейстут зноў пачаў скардзіцца сыну свайму, вялікаму князю Вітаўту, моцна крыўдуючы на князя Ягайлу: “За Вайдылу сястру сваю, а маю братавую аддаў; ад немцаў мне паведамілі, што яны змовіліся супраць нас; а па-трэцяе: з кім мы ваюем? З немцамі. А яны з імі Полацк здабываюць. Усё гэта паказвае, што яны з немцамі заадно супраць нас”. І сказаў князь вялікі Вітаўт бацьку свайму, вялікаму князю Кейстуту: “Яшчэ і гэтаму не зусім веру”. Сказаўшы гэта, паехаў вялікі князь Вітаўт у Дарагічын.

Князь жа вялікі Кейстут сабраў усе свае сілы, і ўварваўся ў Вільню, і паланіў вялікага князя Ягайлу з яго маці і братамі, і граматы тыя знайшоў, якія з немцамі [яны] ўклалі, а да сына свайго, вялікага князя Вітаўта, ганца паслаў у Дарагічын [паведаміць] пра тое, што ўчынілася. І ганец той знайшоў вялікага князя Вітаўта ў Гародні. І князь вялікі Вітаўт за адзін дзень з Гародні прымчаў да бацькі свайго, вялікага князя Кейстута [у Вільню]. Ён жа сказаў сыну свайму, вялікаму князю Вітаўту: “Ты мне не верыў, а вось тыя граматы, [якія сведчаць], што яны змовіліся [з немцамі] супраць нас, але Бог нас збярог. Я ж князю вялікаму Ягайлу нічога [дрэннага] не ўчыніў, не

рушыў ні скарбаў яго, ні стадаў, а самі палоненыя ходзяць толькі з невялікаю вартаю. Вотчыну ж яго, Віцебск і Крэва і ўсе землі, што бацька яго трымаў, – усё гэта аддаю яму і на нішто іхняе не пасягаю. А ўчыніў усё гэта, аберагаючы галаву сваю, уведаўшы, што супраць мяне змова рыхтуецца”.

Князь вялікі Ягайла вельмі ўзрадаваўся прыезду вялікага князя Вітаўта. І прысягнуў князь вялікі Ягайла вялікаму князю Вітаўту і дзядзьку свайму, вялікаму князю Кейстуту, што ніколі супраць яго выступаць не будзе, а заўсёды і ва ўсім будзе ў яго (Кейстута) волі. І князь вялікі Ягайла паехаў да Крэва, а князь вялікі Вітаўт суправаджаў яго да Крэва, і паехаў Ягайла з Крэва ў Віцебск.

А як сеў князь вялікі Кейстут у Вільні, паслаў двух чалавек да Полацка: аднаго чалавека ў войска, а другога ў горад. Палачане ўзрадаваліся і клікнулі на збор раці, і воі [Ягайлы] адступілі ад князя Скіргайлы і пайшлі ў Вільню да вялікага князя Кейстута. Князь жа Скіргайла пайшоў да немцаў у Лівонію з малою дружынаю.

Потым князь вялікі Кейстут пайшоў да Ноўгарадка Северскага на князя Карыбута, а сына свайго, вялікага князя Вітаўта, пакінуў у Вільні. Ідучы да Ноўгарадка Северскага, [князь вялікі Кейстут] загадаў павесіць Вайдылу, а князю вялікаму Ягайлу ісці з Віцебска разам з ім. Аднак вялікі князь Ягайла хутка забыўся на сваю прысягу [вялікаму князю Кейстуту], не пайшоў туды і падгаварыў мяшчан віленскіх і дворню Гануля захапіць Вільню. Князь вялікі Вітаўт у той час у Троках быў, а князь вялікі Ягайла з усёю сваёю дружынаю з Віцебска прымчаў да Вільні. І князь вялікі Вітаўт паслаў да Ноўгарадка Северскага бацьку свайму вестку пра гэта. Пра гэтыя падзеі ўведалі і немцы прускія, і маршал прускі вельмі спешна пайшоў з вялікім войскам на дапамогу князю Ягайлу. І калі ўведаў пра гэта князь вялікі Вітаўт, што прускія немцы да Вільні і Трокаў ідуць, а князь вялікі Ягайла з Вільні да Трокаў ідзе з войскам злучыцца з немцамі, паехаў ён з Трокаў у Гародню са сваёю маці. І калі падступіў да Трокаў князь вялікі Ягайла, здаліся Трокі яму. І прыйшоў князь вялікі Кейстут у Гародню да сына свайго. Тут і жонку сваю знойдзе і пашле яе ў Бярэсце, спадзеючыся на Януша, князя Мазавецкага, зяця свайго. Сам жа [князь вялікі Кейстут] пайшоў у Жамойць, а сына свайго, вялікага князя Вітаўта, пакінуў у Гародні. Князь жа Януш забыўся на дабрыню і прыязнь свайго цесця свайго, цешчы і шваграў сваіх, пайшоў раццю да Драгічына, і, узяўшы, завалодаў ім, Сураж і Камянец паваяваў і асадзіў у Бярэсці цешчу сваю. Не здабыўшы Бярэсця, пайшоў адтуль, завалодаўшы тымі гарадамі, Дарагічынам і Мельнікамі.

Князь вялікі Кейстут, сабраўшы ўсіх сваіх жамоітаў і ўсе войскі пайшоў да ракі Віліі, а князь вялікі Вітаўт, сабраўшы сваё войска са сваей бацькаўшчыны, пайшоў з Гародні насустрач свайму бацьку. І злучыліся яны ля Віліі за дзве мілі вышэй Коўна. Там войскі пераправіліся, пайшлі да Трокаў і прыйшоўшы, асадзілі горад. І пачуў вялікі князь Кейстут, што вялікі князь Ягайла з Вільні ідзе з войскам, а з ім нямецкае і лівонскае войска. Раней немцы або ім ворагі былі: і князю вялікаму Кейстуту, і князю вялікаму Ягайлу. Першы раз лівонскае войска прыходзіла на дапамогу князю Скіргайлу да Полацка, а потым з маршалкам прускае войска да Трокаў прыходзіла, а [цяпер] ужо ў трэці раз лівонскае войска з ім жа прыйшло. Усё гэта паказвае, што [немцы] з ім (Ягайлам) заадно супраць вялікага князя Кейстута.

І выступіў на бітву вялікі князь Кейстут са сваім сынам, вялікім князем Вітаўтам, супраць вялікага князя Ягайлы. І за тры ці чатыры стрэлы да зыходжання войскаў [на бітву] прыгнالی князі і баяры ад вялікага князя Ягайлы ў войска вялікага князя Кейстута і пачалі пытацца вялікага князя Вітаўта, каб пагаварыць з ім. Пачалі яны гаварыць вялікаму князю Вітаўту: “Князь вялікі Ягайла паслаў нас да цябе, каб ты памірыў нас са сваім бацькам, каб мы валодалі сваім, а вы сваім, а бітвы паміж намі не было і кровапраціцца не ўчынілася. Прыехаў бы ты да свайго брата, да вялікага князя Ягайлы, а мы табе прысягаем, што табе бяспечна [будзе] зноў у сваё войска вярнуцца, каб між вамі ўсё добра скончылася”. Князь вялікі Вітаўт так ім адказаў: “Прысягу ад вас прымаю, але каб і князь Скіргайла ў маё войска прыехаў і таксама прысягнуў, і я [тады] выеду”. Паслалі яны да князя Скіргайлы, і князь Скіргайла таксама прысягнуў вялікаму князю Вітаўту, як і яны.

Князь вялікі Вітаўт паехаў да вялікага князя Ягайлы і яго войска, а войскі [праціўнікаў] стаяць, нічога не пачынаючы паміж сабою. І князь вялікі Ягайла пачаў прасіць вялікага князя Вітаўта, каб той памірыў іх і кровапраціцца не было б. І князь вялікі Вітаўт прысягу ўзяў у яго, у вялікага князя Ягайлы, дзеля бацькі свайго, каб бацьку яго, вялікаму князю Кейстуту, прыехаўшы, зноў бяспечна было раз’ехацца. А яшчэ сказаў князь вялікі Вітаўт вялікаму князю Ягайлу: “Яшчэ, браце, пашлі князя Скіргайлу, каб ён і я прысягу далі бацьку свайму, каб яму бяспечна паехаць і зноў ад’ехаць [назад] у сваё войска, а князь бы Скіргайла і ад цябе прысягнуў бы яму”. І князь вялікі Вітаўт з князем Скіргайлам прыйшлі ў войска да бацькі свайго, да князя вялікага Кейстута, і даў [Вітаўт] прысягу бацьку свайму ад вялікага князя Ягайлы, князь жа Скіргайла даў прысягу [вялікаму князю Кейстуту] ад вялікага князя Ягайлы і ад сябе.

І князь вялікі Вітаўт з бацькам сваім, вялікім князем Кейстутам, пайшлі абодва ў войска да Ягайлы, спадзеючыся на тыя прысягі. Князь жа вялікі Ягайла пераступіў тыя прысягі. [Ён] сказаў: “Паедзем у Вільню і там канчаткова дамовімся”. Войскі ж, нічога не пачынаючы, засталіся. І як толькі ў Вільню прыехалі, князя вялікага Кейстута, дзядзьку свайго [Ягайла паланіў] і, закаваўшы, паслаў у Крэва, і там пасадзілі яго ў вежу, а князя вялікага Вітаўта пакінулі яшчэ ў Вільні. І там у Крэве ў пятую ноч князя вялікага Кейстута задушылі каморнікі Ягайлавы (...) Такі канец стаўся князю вялікаму Кейстуту.

Пасля смерці князя вялікага Кейстута паслаў князь вялікі Ягайла князя вялікага Вітаўта ў Крэва разам з жонкаю і загадаў яго моцна ахоўваць у пакоі [у замку]. Помсцячы за Вайдылу, [Ягайла загадаў] двух калесаваць: аднаго, Відзімонта, дзядзьку маці вялікага князя Вітаўта, [а другога – Бутрыма], роднага брата яго маці, што трымаў Ульяну, якая пасля была [замужам] за Манівідам, і шмат іншых баяр пакараў смерцю, помсцячы за Вайдылу.

Князь вялікі Вітаўт сядзеў у Крэве пад моцнаю вартаю ў пакоі, а дзве жанчыны прыходзілі ў пакой класці спаць яго і княгіню і, паклаўшы, выходзілі, а побач знаходзілася стража. І вось вялікая княгіня пачула ад людзей: калі князь вялікі Вітаўт [яшчэ] будзе сядзец [у вязніцы], то з ім тое самае ўчыняць, што і з яго бацькам. І параіла яму так [зрабіць]: як прыйдуць жанчыны, то яму пераадзецца ў адзенне адной з іх і выйсці з другой, а той жанчыне, у адзенні якой ён выйдзе, застацца з ёю (княгіняю), так яго навучыла. І ён, адзеўшы ўбранне адной жанчыны, выйшаў з другою, спусціўся з замка і ўцёк да немцаў у Прусію.

Калі быў [вялікі князь Вітаўт] у немцаў [у Прусіі], у Мар’інградзе ў магістра, прыехала да яго шмат князёў і баяраў літоўскіх, і пачаў ён з нямецкаю дапамогаю ваяваць Літоўскую зямлю. Князь жа вялікі Ягайла са сваёю маці, вялікаю княгіняю Ульянаю, [знаходзіўся тады] ў Віцебску, а князь Скіргайла ў Літве ў Троках. І немагчыма стала змагацца вялікаму князю Ягайлу і Скіргайлу супраць князя вялікага Вітаўта, які часта ваяваў Літоўскую зямлю, бо ў яго сабралася вялікая сіла. Тады князь вялікі Ягайла выклікаў яго з Прусіі і даў яму Луцк з усёю зямлёю Валынскаю, а ў ягонай зямлі – яго бацькаўшчыну.

Памёр кароль Казімер Кракаўскі, і не было ў яго сыноў, адна дачка Ядвіга. І пачалі ляхі з Кракава слаць да вялікага князя Ягайлы [прапановы], каб ён прыняў хрышчэнне старога Рыма, і ўзяў бы ў іх каралеўну Ядвігу сабе за жонку, і стаў бы ў іх каралём у Кракаве і ва ўсёй Ляшскай зямлі. Ён жа, вялікі князь Ягайла, параіўшыся са сваёю маці, княгіняю Ульянаю, і з

усімі князямі і баярамі Літоўскай зямлі, паехаў у Ляшскую зямлю, у Кракаў. Там ён хрысціўся і браты яго, і князі, і баяры літоўскія, і ўзяў Ягайла каралеўну Ядвігу сабе за жонку, і быў каранаваны таго каралеўства каронаю. І ад таго часу пачалі хрысціць Літву ў лацінскую веру, і прыслаў архібіскуп біскупа ў Вільню для Літоўскай зямлі, і тады пачалі касцёлы ставіць па ўсёй зямлі Літоўскай.

Той жа зімы, калі кароль быў у Кракаве з усімі князямі і баярамі літоўскімі, князь Андрэй Полацкі прыйшоў з немцамі лівонскімі і з усімі латгаламі на Літоўскую зямлю і шмат паваяваў, папаліў гарадоў і сёлаў, замкам жа ў Літоўскай зямлі нічога не ўчыніў і затым вярнуўся назад. Той жа зімы князь Святаслаў Смаленскі ўчыніў змову з князем Андрэем Полацкім. Ён [пайшоў] у Літву, а князь Святаслаў – да Оршы, і шмат бяды [яны] нарабілі людзям. Так бязлітасна, не па-хрысціянску мучылі хрысціян, што мы не чулі, каб нават у час нападаў няверных так мучылі, так катвалі хрысціян: збіралі іх, закрывалі ў хатах і падпальвалі, вялікія харомы вочапамі прыпаднімалі, палонных пад сцены галовамі клалі і заціскалі, жанчын і дзяцей на вастраколле натыкалі, іншыя ж здзекі над хрысціянамі брыдка і апісваць. Ні Антыёх Сірыйскі, ні Юліян-злачынец так не мучылі хрысціян. Замку ж Оршы нічога не ўчынілі і затым вярнуліся назад.

Той жа зімы пад весну ў вялікі пост пачаў думаць [князь] Святаслаў са смаленскімі баярамі, быццам лютае звяр’ё, бы не хрысціяне, [як бы зноў учыніць] кровапраліцце хрысціянам, і пайшоў да горада Мсціслаўля, і аблажыў яго, і пачаў здабываць замак, парокамі біць [сцены], а ў зямлю Мсціслаўскую вояў паслаў. І шмат крыві хрысціянскай пралілося [тады]. Нават Богу было агідна глядзець, як так званыя хрысціяне сваіх братоў-хрысціян не па-чалавечы, не па-хрысціянску катуюць.

Князь жа вялікі Скіргайла і князь вялікі Вітаўт, прыехаўшы з Польшчы ад брата свайго, караля [Ягайлы] уведалі, што князь Святаслаў Смаленскі раней пад Віцебскам быў, потым к Оршы прыходзіў, а цяпер каля Мсціслаўля стаіць, і замак парокамі б’е. І вельмі засмуціўся князь вялікі Скіргайла і пайшоў са сваімі братамі, з вялікім князем Вітаўтам і з Канстанцінам, і з Карыбутам, і з Сяменам Лугвенам і ўспомнілі [яны] слова Божае: “Якою мераю чалавек мерае так і яму адмераецца, а што пасее, тое і пажне”. “Мы ж – казалі яны, – не ўчынілі яму нічога злага, а ён, будучы з намі ў міры, парушыў прысягу і дагавор, нашу зямлю ваюе і кроў хрысціянскую пралівае. Мы ж ідзём на яго, спадзеючыся на Бога і на сілу крыжа”. І прыйшлі [яны] да горада Мсціслаўля. Князь жа Святаслаў, які стаяў каля горада і біў Мсціслаўскі замак парокамі, учуў у пятніцу перад Вялі-

каднем, што ідзе на яго князь вялікі Скіргайла з братамі, падрыхтаваў сваё войска і пайшоў супраць іх. І як сышліся палкі, Бог учыніў паводле слоў прарока Давыда, які сказаў: “Спадзе хвароба на яго галаву, і наверх яго няпраўда сыдзе”. І яшчэ: “Выкапаў яму і сам упадзе ў яе”.

Дапамог Бог вялікаму князю Скіргайлу і князю вялікаму Вітаўту, а князь Святаслаў кінуўся наўцёкі са сваімі князямі, і з баярамі смаленскімі, і з усім сваім войскам. Божаю сілаю тут немалое дзіва ўчынілася: было пабіта шмат вояў, князёў і баяраў [смаленскіх], і самога вялікага князя Святаслава забілі. Сына ж яго, князя Юрыя, вялікі князь Скіргайла знайшоў сярод трупаў моцна параненага, ледзь жывога, узяў яго і пачаў лячыць рознымі лекамі, і галаву яму абстрыг, бо шмат было ран, і ўжо страціў надзею, што ён выжыве. Князь жа вялікі Скіргайла залячыў яму раны і прывёз да яго маці, вялікай княгіні Святаслававай, і пасадзіў яго на вялікім княжанні у Смаленску, бо за князем Юрыем была замужам дачка старэйшай сястры Скіргайлавай. Адышоў ад горада Смаленска вялікі князь Скіргайла, і пайшоў у сваю зямлю Літоўскую, і стаў жыць у Троках, а ў Вільню кароль [Ягайла] прыслаў старасту свайго ляхскага.

Князь жа вялікі Вітаўт валодаў тады Луцкам і ўсёю зямлёю Валынскаю, а ў Літоўскай зямлі – сваёю бацькаўшчынаю. І было яму вельмі цяжка, што вялікім княжаннем валодае чужы, чаго раней не бывала ў Літоўскай зямлі. Тады ён учыніў раду з усімі князямі і баярамі Літоўскай зямлі, і калі Ягайла ад’ехаў быў у Полацк, князь вялікі Вітаўт прыйшоў да Вільні, каб ёю завалодаць. Княгіня ж вялікая Ганна была тады ў Гародні. Вільняне не паддаліся тады яму, бо далі прысягу каралю [Ягайлу] і [князю] Скіргайлу, і не ўзяў ён Вільні. І пайшоў [князь вялікі Вітаўт] са сваёю княгіняю, сваімі князямі і баярамі да магістра [у Прусію] і адтуль пачаў ваяваць літоўскую зямлю з нямецкаю дапамогаю. І ўжо заваяваў быў [палову] Літоўскай зямлі па раку Вілію, і Полацк паддаўся яму. І ўбачыў кароль [Ягайла] і князь вялікі Скіргайла, што ўжо не могуць яны ўтрымаць Літоўскую зямлю перад [націскам] вялікага князя Вітаўта.

Князь жа вялікі Вітаўт разам з нямецкімі сіламі пайшоў к Вільні. І сустрэў яго князь Скіргайла з братам сваім Вігантам і з літоўскім войскам на рацэ Віліі каля гарадка Вейкшышкі. І дапамог Бог вялікаму князю Вітаўту, і пераможаны былі літоўскія воі, і кінуліся наўцёкі. І шмат іх пабілі, а іншых князёў і баяраў у палон пабралі: князя Сямёна Яўнутавіча, князя Глеба Святаславіча Смаленскага, князя Васіля Канстанцінавіча, князя Івана Цету, Льва Плаксіча і шмат іншых князёў паланілі. І пайшоў князь вялікі Вітаўт к гораду Вільні з усім сваім войскам, і аблажыў горад Вільню, і

пачаў здабываць Крывы горад, біць па ім з пушак, і ўзяў [Вітаўт] Крывы горад. Тады ж немцы забілі князя Карыгайлу Альгердавіча, бо ляшская застава ў Верхнім горадзе не пусціла ў горад князя Карыгайлу. Князь жа вялікі Вітаўт, узяўшы Крывы горад і [Літоўскую] зямлю паваяваўшы, вярнуўся ў Прусію.

Таго ж лета да вялікага князя Вітаўта ў Прусію ў Мар'інград прыйшлі паслы з горада Масквы ад вялікага князя Васіля Дзімітравіча і прасілі ў князя вялікага Вітаўта аддаць дачку замуж за вялікага князя Васіля Дзімітравіча. Князь жа вялікі Вітаўт аддаў дачку сваю, князеўну Соф'ю, і адпусціў яе з Мар'інаграда, а з ёю паслаў князя Івана Альгімонтавіча [Гальшанскага]. З горада Гданьска яны паплылі на караблі па моры і прыехалі да горада Пскова. Псковічы ж выказалі ім вялікі гонар і з пашанаю праводзілі іх да Вялікага Ноўгарада. Ноўгарадцы таксама іх ушанавалі і праводзілі з пашанаю да горада Масквы да вялікага князя Васіля Дзімітравіча. Князь жа вялікі Васіль выслаў насустрач ім з пашанаю братоў сваіх, князя Уладзімера Андрэевіча і князя Андрэя Дзімітравіча і шмат іншых князеў і баяраў, і сустрэлі вялікую князеўну Соф'ю з вялікаю пашанаю. Тады быў праасвяшчэнны Мітрапаліт Кіпрыян з архіепіскапамі і епіскапамі, з архімандрытамі, ігуменамі і з усім святарствам, і сустрэлі яго пачэсна з крыжамі перад горадам Масквою. І ўчынілі шлюб пачэсны і павянчалі вялікага князя Васіля Дзімітравіча з вялікаю князеўнаю Соф'яю, і было вяселле знакамітае, пашаны годнае, і павесяліліся ўволю. Мы ж да папярэдняга вернемся.

Князь вялікі Вітаўт жыў у магістра ў Мар'інградзе і паслаў да яго кароль [Ягайла] пасла з братам сваім Скіргайлам, так кажучы: “Не губляй больш, браце, зямлі Літоўскай, нашай і сваёй бацькаўшчыны, пайдзі, браце, з намі на мір, будзь з намі ў вялікай брацкай любові і вазьмі сабе вялікае княжанне ў Вільні, пасад дзядзькі свайго, вялікага князя Альгерда, і бацькі свайго, вялікага князя Кейстута”. Князь вялікі Вітаўт, параіўшыся са сваімі князямі, з князем Юрыем Нарымонтавічам Бельскім і з князем Іванам Альгімонтавічам [Гальшанскім], пайшоў у Літву і сеў у Вільні на вялікім княжанні на пасадзе дзядзькі свайго, вялікага князя Альгерда, і бацькі свайго, вялікага князя Кейстута, і рада была яму ўся зямля Літоўская і Руская.

Князь Карыбут Альгердавіч пачаў дакараць [вялікага князя Вітаўта], выяўляць сваё непаслушэнства, пачаў збіраць супраць яго сваё войска і выступіў супраць яго. Князь жа вялікі Вітаўт паслаў сваё войска [пад кіраўніцтвам] Васіля Барэйкавіча і Гінвіла супраць яго (Карыбута). І сышліся войскі каля Дакудава, і былі разбіты воі князя Карыбута, і кінуліся наўцёкі,

і шмат іх было пабіта. Сам жа князь Карыбут уцёк у Ноўгарадок. Там жа былі яго княгіня і дзеці. Князь жа вялікі Вітаўт сабраў сваё войска, і сам пайшоў да Ноўгарадка, і аблажыў горад, і ўзяў Ноўгарадок, а князя Карыбута і дзяцей паланіў.

Потым памерла княгіня [Улліяна], жонка Альгерда, і кароль [Ягайла] аддаў Віцебск свайму сакальнічаму Фёдару Вясне. Князь жа Свідрыгайла быў тады яшчэ малады. І стаў Фёдар Вясна валодаць горадам Віцебскам і ўсёю Віцебскаю зямлёю паводле парады і загаду караля Ягайлы. Князь жа Свідрыгайла не мог таго вынесці, што Фёдар Вясна горадам валодае, а яму не падначальваецца. І забіў ён Фёдара, і ўзяў горад Віцебск. І вельмі шкадаваў кароль Ягайла, што такое здарылася, і пісаў грамату брату свайму, вялікаму князю Вітаўту, каб ён помсту ўчыніў за такую крыўду.

Князь жа вялікі Вітаўт, узяўшы з сабою князя Скіргайлу і сабраўшы вялікае войска пайшоў да горада Віцебска на князя Свідрыгайлу і прыйшоў [спачатку] да горада Друцка. Друцкія князі сустрэлі яго і аддаліся яму на службу, і пайшоў [вялікі князь Вітаўт] да Оршы. Аршанцы ж зачыніліся ў замку і абараняліся два дні, а затым здалі замак. І адтуль пайшоў ён да Віцебска на князя Свідрыгайлу. Князь жа Свідрыгайла зачыніўся ў замку. І стаў вялікі князь Вітаўт здабываць замак. Тут і вялікі князь смаленскі Юрый Святаславіч прыйшоў на дапамогу з усімі смаленскімі сіламі і аддаўся вялікаму князю Вітаўту на службу. І пачалі яны моцна здабываць Віцебскі замак і пушкі паставілі. Віцябляне не вытрымалі і пачалі паддавацца вялікаму князю Вітаўту. Князь жа Свідрыгайла выйшаў з замка і здаўся на волю вялікага князя Вітаўта. Князь жа вялікі Вітаўт узяў горад Віцебск і пайшоў затым у Вільню.

Той жа зімы на весну вялікі князь Вітаўт пайшоў у зямлю Падольскую, а князь Уладзімер Альгердавіч, які тады быў у Кіеве, не хацеў пакланіцца і пакарыцца вялікаму князю Вітаўту. Той жа вясны князь вялікі Вітаўт пайшоў і ўзяў гарады Жытомір і Оўруч, і прыехаў да яго князь Уладзімер. Таго ж лета на восень князь вялікі Вітаўт вывеў яго з Кіева і даў яму Капыль, а ў Кіеве пасадзіў князя Скіргайлу. Сам жа князь вялікі Вітаўт пайшоў на Падольскую зямлю, а князю Скіргайлу загадаў ісці з Кіева да Чаркасаў і Звянігарада. Князь жа Скіргайла з Божаю дапамогаю і воляю вялікага князя Вітаўта ўзяў Чаркасы і Звянігарад і вярнуўся затым у Кіеў.

Калі ён княжыў у Кіеве, быў нехта Фама Ісуфаў, манах, які службыў намеснікам мітрапаліта пры святой Сафіі на мітрапалітавым двары. Захацеў [аднойчы] князь Скіргайла паехаць за Дняпро на паляванне. Той жа Фама паклікаў тады яго на пір на мітрапалітаў двор. І калі князь Скіргайла

быў у яго на піры, я ж таго [добра] не ведаю, бо быў тады малады, але некаторыя гавораць, быццам бы той Фама даў князю Скіргайлу атруту выпіць. І пасля таго піру паехаў князь Скіргайла за Дняпро ў Мілаславічы і там захварэў у чацвер напярэдадні Хрышчэння, у суботу прыехаў у горад Кіеў хворы, хварэў 7 дзён і памёр у сераду. І панеслі яго на галовах святары са свечкамі, пеючы песні жалобныя, з горада Кіева да царквы святой Багародзіцы Пячорскай, і пакладзены быў цудоўны і добры князь Скіргайла, названы ў час хрышчэння Іванам, каля труны святога Феадосія Пячорскага Князь жа Вітаўт, пачуўшы, што князь Скіргайла памёр, паслаў у Кіеў Івана Альгімонтавіча і даў яму Кіеў ва ўладанне. Мы ж да папярэдняга вернемся.

Калі вярнуўся князь вялікі Вітаўт з Прусіі на вялікае княжанне, ён адпусціў свайго палоннага князя Глеба Святаславіча ў Смаленск на вялікае княжанне, а князю Юрыю Святаславічу даў горад Раслаўль. Князь Глеб, знаходзячыся ў Смаленску, пачаў выказваць непаслушэнства вялікаму князю Вітаўту. Князь жа вялікі Вітаўт слаў [да яго] пасланцоў [з патрабаваннем] выправіцца. Ён жа (князь Глеб) не захацеў выпраўляцца. Тады князь вялікі Вітаўт з усімі сваімі сіламі пайшоў да горада Смаленска на князя Глеба Святаславіча, і калі прыйшоў да Смаленска – здаўся яму [князь Глеб] з горадам Смаленскам. Князь жа вялікі Вітаўт аддаў горад Смаленск ва ўладанне князю Яманту і Васілю Барэйкавічу, а князю Глебу даў горад Паланы. Сам жа князь вялікі Вітаўт вярнуўся ў Літоўскую зямлю. У тую ж зіму паслаў [вялікі князь Вітаўт] князя Сямёна Лугвена з вялікім войскам і смаленскімі сіламі на князя Алега Разанскага, і вельмі шмат паланілі ў Разанскай зямлі, і з перамогаю вярнуліся назад. Тады ж зіма была вельмі сцюдзёная.

Той жа зімы на весну прыехаў князь вялікі Васіль Дзімітравіч маскоўскі да свайго цесця, вялікага князя Вітаўта, у Смаленск у вялікі пост. І ўшанаваў [маскоўскі князь] князя вялікага Вітаўта шматлікімі падарункамі: залатымі ланцугамі і паясамі, сабялямі і дарагімі тканінамі, залатым посудам і адборнымі коньмі. Князь жа вялікі Вітаўт зяця свайго, вялікага князя [маскоўскага], ушанаваў і абдарыў усялякімі падарункамі: адзеннем, расшытым каштоўнымі камянямі і жэмчугам, аксамітам, іншымі дарагімі тканінамі, коньмі з залатымі сёдламі, рознымі дзівоснымі рэчамі, і з вялікаю пашанаю адпусціў [яго] ў горад Маскву. Сам жа [вялікі князь Вітаўт] паехаў у Літву.

Калі князь вялікі Альгерд быў гаспадаром у Літоўскай зямлі, пайшоў ён у Поле з літоўскім войскам і пабіў татараў на Сіняй Вадзе, трох братоў,

ханаў Хачыбея, Кутлубугу і Дзімітрыя. Гэтыя тры браты, татарскія ханы, былі отчычамі і дзедзічамі Падольскай зямлі. Ад іх імя кіравалі атаманы, і баскакі, прыязджаючы ад гэтых атаманаў, збіралі з Падольскай зямлі даніну. Брат жа вялікага князя Альгерда князь Карыят трымаў тады Ноўгарадок Літоўскі. І былі ў яго чатыры сыны: князь Юрый, князь Аляксандр, князь Канстанцін і князь Фёдар. І тыя князі Карыятавічы, тры браты, князь Юрый, князь Аляксандр і князь Канстанцін, з Альгердавага дазволу ды з дапамогаю Літоўскай зямлі пайшлі ў Падольскую зямлю. У той час у Падольскай зямлі не было ніводнага горада, ні з дрэва будаванага, ні з каменю мураванага. І тады тыя князі Карыятавічы, прыйшоўшы ў Падольскую зямлю, увайшлі ў прыязнь з атаманамі і пачалі бараніць Падольскую зямлю ад татараў, баскакам перасталі даваць даніну. Спачатку [Карыятавічы] знайшлі сабе высокае ўмацаванае месца на рацэ Смотрыч і пабудавалі [там] горад Смотрыч. У іншым жа месцы, у гары, жылі манахі, і яны ў тым месцы пабудавалі горад Бакоту. Адноўчы ім давялося загнаць шмат аленьяў на той востраў, дзе зараз знаходзіцца места Камянецкае, і, павысекшы лес, [яны там] горад Камянец пабудавалі і з таго часу [Карыятавічы] ўсе падольскія гарады заснавалі і ўсёй Падольскаю зямлёю завалодалі.

Потым польскі кароль Казімер Лакеткавіч даведаўся, што тры браты Карыятавічы [аселі] на Падольскай зямлі і людзі яны мужныя, і прыслаў ён князю Канстанціну граматы з пячаткамі, дзе настойліва прасіў яго, каб да яго (Казімера) прыехаў. Задумаў [Казімер], параіўшыся са сваімі панамі, вось што: у яго не было сына, толькі адна дачка, і вырашыў ён за яго (Канстанціна) дачку аддаць, а пасля сваёй смерці каралём пакінуць. І князь Канстанцін з гэтымі ахоўнымі граматамі да польскага караля ездзіў, і там, паглядзеўшы і падумаўшы, не хацеў тую веру прыняць, і зноў па тых жа граматах вярнуўся ў Падольскую зямлю ў свае ўладанні і там, на Падоллі, памёр.

Князя ж Юрыя валахі ўзялі да сябе ваяводам і там яго атруцілі, а князя Аляксандра забілі татары, а тут [у Літве] брат чацвёрты, князь Фёдар Карыятавіч, валодаў Новагарадком. І калі пачуў князь Фёдар Карыятавіч, што братоў яго у Падольскай зямлі няма ўжо ў жывых, пайшоў ён на Падолле і там асеў.

У той час князь вялікі Вітаўт стаў гаспадаром у Літоўскай зямлі. Падольская ж зямля не хацела быць пад уладаю вялікага князя Вітаўта і Літвы, як гэта раней было. І князь вялікі [Вітаўт] пайшоў з усімі літоўскімі сіламі на Падолле. Пачуўшы тое, князь Фёдар Карыятавіч уцёк з Падольскай зямлі да венграў, а ў гарадах пасадзіў валахаў. Венгерскі кароль [князю] Фёдору даў прытулак. Князь жа вялікі Вітаўт пайшоў да Брацлава, заняў-

шы Брацлаў, пайшоў да Сакольца і яго заняў, ноччу прыйшоў да Камянца і здабыў яго, а затым заняў і Смотрыч, і Скалу, і Чырвоны гарадок – і ўсе гарады ўзяў. Ваяводу ж князя Фёдара Нестака, што ў тых гарадах быў, схапіў, а па ўсіх гарадах вялікі князь Вітаўт сваіх старастаў пасадзіў. А здабыў [ён усё гэта] літоўскімі сіламі, і ніхто ніадкуль яму не дапамагаў.

Тады [польскі] кароль [Ягайла] пачаў прасіць князя вялікага Вітаўта: “Мілы браце, даў табе Бог – здабыў ты Падольскую зямлю, дык зрабі мне ласку – дай мне [палову] Падолля”. Князь вялікі Вітаўт даў каралю палову Падольскай зямлі за дванаццаць тысяч пенязяў, даў Камянец, Смотрыч, Скалу, Чырвоны Гарадок і Бакоту, а ва ўсіх іншых падольскіх землях і гарадах князь вялікі Вітаўт пасадзіў сваіх старастаў: у Брацлаве, у Сакольцы і ў Беніцы (Вінніцы. – *В. Ч.*). Кароль жа тых гарады за дваццаць тысяч пану Спытку аддаў.

Калі князь вялікі [Вітаўт] біўся з татарамі [на Ворскле], пан Спытка прыходзіў на дапамогу вялікаму князю Вітаўту, і тады пана Спытку забілі татары. Пані ж Спыткавая аўдавала і засталася з малымі дзецьмі. І пачаў кароль слаць [лісты] вялікаму князю Вітаўту, так гаворачы: “Тую палову Падольскай зямлі, што ты даў нам за дваццаць тысяч пенязяў, мы аддалі былі за дваццаць тысяч пану Спытку. [Цяпер жа], калі пані Спыткавая аўдавала з малымі дзецьмі, а землі тых няма каму бараніць ад татараў, вярні дваццаць тысяч пенязяў, а гарады зноў вазьмі сабе”. І князь вялікі [Вітаўт] паслаў каралю сорак тысяч [пенязяў] з панам Нямірам і Дзімітрыем Васільевічам, баярынам луцкім, а гарады свае зноў узяў сабе і старасту свайго пасадзіў, двараніна Граноўскага. Пасля Граноўскага [вялікі князь Вітаўт] даў [Падолле] пану Пятру Мантыгірдавічу, а пасля яго – пану Дзідзіголду. Потым, калі [вялікі князь Вітаўт] пану Дзідзіголду даў Смаленск, Падолле [ён] даў пану Доўгірду. Пан жа Доўгірд быў старастам ва ўсіх тых гарадах на Падоллі аж да смерці вялікага князя Вітаўта. А як толькі вялікага князя Вітаўта не стала ў жывых, прыехалі ляхі і пана Доўгірда з горада Камянца паклікалі да сябе на раду і, да рады не дапусціўшы, схапілі і абрабавалі. Потым яны захапілі Камянец [і іншыя гарады] і ўсім тым завалодалі, што [цяпер] у Падольскай зямлі трымаюць.

ПАХВАЛА ВЯЛІКАМУ КНЯЗЮ ВІТАЎТУ

Таямніцу цара захоўваць пахвальна, а пра справы вялікага гаспадара паведамляць пахвальна. Хачу вам расказаць пра вялікага князя Аляксандра, яшчэ званага Вітаўтам, літоўскіх і рускіх і шмат іншых земляў гаспадара. Але спачатку па пісанаму: “Братва, Бога бойцеся, а князя шануйце”.

Гэтак і я хачу вам расказаць пра гэтага слаўнага гаспадара. Але немагчыма ні расказаць, ні апісаць справы вялікага князя Вітаўта. Каб было магчыма спасцігнуць вышыню і глыбіню мора, то можна было б выказаць сілу і храбрасць гэтага слаўнага гаспадара.

Вялікі князь Вітаўт валодаў Вялікім княствам Літоўскім і Рускім і шмат якімі іншымі землямі, проста кажучы, усёю Рускаю зямлёю. Ды не толькі ўся Руская зямля [была яму падуладная]. Яшчэ і гаспадар Венгерскай зямлі, гэтак званы цэзар рымскі, у вялікай любові жыў з ім. Аднойчы быў гэты слаўны гаспадар у сваім горадзе Вялікі Луцк і паслаў сваіх паслоў да венгерскага караля, гэтак званага цэзара рымскага, і загадаў яму прыбыць да яго. Ён жа паслухмяна неўзабаве прыехаў да яго са сваёю каралеваю, і пашану вялікую выказваў, і падарункі шматлікія падносіў яму. І з таго часу вялікая любоў умацавалася паміж імі.

Як не дзівіцца славе вялікага гаспадара [Вітаўта]. Няма земляў ні на ўсходзе, ні на захадзе, адкуль не прыходзілі б пакланіцца гэтаму слаўнаму гаспадару. Калі нават ёсць цар над усёю зямлёю, і той, прыйшоўшы, кланяўся слаўнаму гаспадару, вялікаму князю Аляксандру, яшчэ званаму Вітаўтам. Яшчэ і турэцкі цар пашану вялікую выказваў і падарункі шматлікія падносіў [гэтаму] слаўнаму гаспадару. У вялікай любові жыў з ім і прававерны і хрыстлюбны цар царградскі. Таксама і Чэскае каралеўства з вялікаю пашанаю ставілася да [нашага] слаўнага гаспадара. А яшчэ дацкі кароль пашану вялікую выказваў і падарункі шматлікія падносіў слаўнаму гаспадару, вялікаму князю Вітаўту.

У тыя ж гады брат яго Ягайла, па-ляшску названы Уладзіславам, валодаў Кракаўскім каралеўствам, і ён з ім [таксама] ў вялікай любові жыў. Калі слаўны гаспадар Вітаўт на якую зямлю гневаўся і хацеў пакараць, кароль Уладзіслаў заўсёды даваў яму дапамогу. Служылі яшчэ яму і ўсходнія цары.

Таксама вялікі князь маскоўскі ў вялікай любові жыў з ім. Служылі яму яшчэ і іншыя: вялікія князі нямецкія з усімі сваімі гарадамі, па-нямецку называныя магістрамі; гаспадар зямлі Малдаўскай і Бесарабскай, па-валашску называны ваяводаю; таксама і гаспадар зямлі Балгарскай, па-балгарску называны дэспатам. Яшчэ і іншыя вялікія князі [служылі вялікаму князю Вітаўту]: вялікі князь цверскі, вялікі князь разанскі, вялікі князь адоеўскі, і вялікі Ноўгарад, і Вялікі Пскоў. Проста кажучы, не знойдзецца ва ўсім Памор'і ні горад, ні край, якія б не слухаліся гэтага слаўнага гаспадара Вітаўта.

Гэтыя вялікія гаспадары, вялікія князі, вялікія землі, пра якія мы тут пісалі, адны ў вялікай любові жылі з ім, а іншыя моцна служылі яму, слаў-

наму гаспадару, пашану вялікую [выказвалі] і падарункі шматлікія падносілі яму не толькі кожны год, але і кожны дзень.

Калі слаўны гаспадар, вялікі князь Аляксандр, званы Вітаўтам, на якую зямлю гневаўся і хацеў яе сам пакараць або куды хацеў сваіх моцных ваяводаў паслаць і каму ад тых земляў загадваў да сябе прыбыць, яны неўзабаве паслухмяна са сваёй зямлі да яго прыходзілі. Калі ж якому гаспадару з-за якой-небудзь патрэбы немагчыма было прыбыць [да Вітаўта], ён сваё войска пасылаў яму (Вітаўту. – *В. Ч.*) на дапамогу і на службу.

Гэты вялікі князь Аляксандр, званы Вітаўтам, у вялікай пашане і славе прабываў. [Аднойчы] быў ён у адным са сваіх гарадоў – вялікім горадзе Кіеве, і прыслалі да яго [сваіх пасланцоў] вялікія князі ардынскія, паручаючыся верна служыць яму, і прасілі ў яго цара на царства, бо шмат вялікіх ардынскіх цароў служыла пры яго двары. І даў ён ім цара па імені Салтан. Той жа цар, які быў у Ардзе, учуўшы, што слаўны гаспадар [Вітаўт] паслаў свайго слугу на царства, не пасмеў працівіцца яму, пакінуў царства і ўцёк. Салтан жа, прыйшоўшы ў Арду, сеў на царства паводле волі вялікага гаспадара Вітаўта і вельмі паслухмяна служыў яму і неўзабаве памёр. Старэйшыны ж ардынскія паслалі сваіх паслоў з вялікімі дарам да слаўнага гаспадара [Вітаўта] і прасілі ў яго іншага цара. Ён жа даў ім іншага цара па імені Салтан Малы. Гэты Салтан, сеўшы на царства, ніяк не смеў не слухацца слаўнага гаспадара: дзе і калі [вялікі князь Вітаўт] яму загадае, ён тады туды і качуе. Прайшло мала часу, і вялікія князі ардынскія, не смеючы нічым разгневаць слаўнага гаспадара, вялікага князя Вітаўта, каб без яго волі не садзіць на трон цара, прыслалі да яго з вялікаю пашанаю і прасілі іншага цара. Ён жа даў ім іншага цара па імені Даўлад-Бярды.

Як рака, праплываючы ўсе землі, людзей і жывёлу поіць, а сама не змяншаецца, так і слаўны гаспадар [Вітаўт] шмат цароў адпускаў у Арду, а ў яго большала цароў. Мы ж да папярэдняга вернемся. І гэты цар Даўлат-Бярды мала часу цараваў і таму тыя ж старэйшыны ардынскія, калі ішлі каля вышэйзгаданага горада Кіева і ўчулі, што ў гэтым горадзе знаходзіцца слаўны гаспадар, вялікі князь Вітаўт, прыйшлі і пакланіліся яму, і шматлікія падарункі прынеслі, і прасілі ў яго іншага цара. Ён жа даў ім іншага цара па імені Махмет. Як ад мора шмат вады выходзіць, так і ад гэтага слаўнага гаспадара, вялікага князя Вітаўта, мудрасць сыходзіць.

У год 1430 князь вялікі Вітаўт Кейстутавіч склікаў да сябе караля польскага Уладзіслава [Ягайлу], вялікага князя маскоўскага Васіля Васільевіча, вялікага князя цверскага Барыса Аляксандравіча, магістра нямецкага і прускага, магістра лівонскага. Вялікія паслы прыходзілі ад Івана, цара цар-

градскага, і ад рымскага цэсара, і ад дацкага караля, і ад вялікага князя разанскага, і ад валашкага ваяводы паслы прыходзілі. Адоеўскія ж князі самі былі. І ад Вялікага Ноўгарада, і ад Пскова, і ад ардынскага цара, і ад іншых князёў і земляў паслы былі. Гэтыя каралі, вялікія князі і паслы былі ў вялікага князя Вітаўта сем тыдняў на яго страве, а на [кожны] дзень ішло аброку па трыста бочак мёду (медавухі. – *В. Ч.*), па трыста ялавіц, бараноў і вепраў [таксама] па трыста.

Князь вялікі Вітаўт хацеў ускласці на сябе карону, але яго непрыяцелі ляхі не прапусцілі яе, і таму ён не ўсклаў на сябе карону. І расхварэўся князь вялікі Вітаўт і адпусціў [дамоў] вялікіх князёў і царскіх паслоў са шматлікімі падарункамі і з пашанаю. Кароль жа польскі Уладзіслаў застаўся ў вялікага князя Вітаўта. І пры ім памёр вялікі Вітаўт 23 кастрычніка ў дзень памяці святога апостала Якава, брата Гасподняга.

І сеў [пасля смерці вялікага князя Вітаўта] на вялікае княжанне князь вялікі Свідрыгайла Альгердавіч у Вільні і Троках. І княжыў вялікі князь Свідрыгайла два гады без двух месяцаў, і пры сваім княжанні паслаў ён смаленскага ўладыку Герасіма ў Царград [для пасвячэння] на мітраполію. І не справіўся [вялікі князь Свідрыгайла] з кіраваннем краіны. І першага верасня (1432 г.) пасадзіла літва на вялікае княжанне ў Вільню і Трокі вялікага князя Жыгімонта Кейстутавіча. Свідрыгайла ж пайшоў [княжыць] у Полацк і Смаленск, і рускія баяры пасадзілі яго на вялікае княжанне рускае.

У тую ж восень сабраў князь вялікі Свідрыгайла вялікае войска, і князь вялікі цверскі Барыс Аляксандравіч даў яму [на дапамогу] брата свайго, князя Яраслава, з усім сваім войскам, і пайшоў [Свідрыгайла] на Літву. Не дайшоўшы да Вільні шэсць міль, ён спыніўся ў Ашмянах і там стаяў тыдзень. І прыйшоў князь вялікі Жыгімонт з літоўскім войскам, і адбылася бітва паміж імі 8 снежня у дзень памяці святога Патанія ў панядзелак. І дапамог Бог вялікаму князю Жыгімонту, і разбілі князя вялікага Свідрыгайлу, і рускіх князёў пабілі, а іншых узялі ў палон: князя Юрыя Лугвенавіча, князя Васіля Сямёнавіча, князя Федзьку Адзінцэвіча, і паланілі пана Дзедзіголда, ваяводу віленскага, і шмат шшых пабілі і паланілі.

У тую ж зіму князь вялікі Свідрыгайла другі раз сабраў вялікае войска з Русі і пайшоў на Літву, і шмат паваявалі ў Літоўскай зямлі, і папалілі, і [людзей] у палон павялі.

Летам жа [1433 г. Свідрыгайла зноў] сабраў вялікае войска з Русі, і лівонскі магістар з усім сваім войскам прыйшоў яму на дапамогу, і князь вялікі цверскі прыслаў яму сваё войска. І пайшоў [Свідрыгайла] ў Літоўскую зямлю, і начаваў у Рудомені за паўтары мілі ад Вільні, і пайшоў

да горада, не даходзячы Трокаў, павярнуў на Старыя Трокі, а пад Трокамі стаяў на Спасаў дзень і, прастаяўшы чатыры дні, пайшоў ад Трокаў шукаць вялікага князя Жыгімонта і літоўскае войска. Прастаяўшы ў Вейкшышках чатыры дні, ён пайшоў на Русь у сваю зямлю. І прыйшоў [Свідрыгайла] да Крэва, стаяў два дні, узяў горад Крэва мураваны і спаліў, людзей жа шмат пасек і ў палон пабраў, паланіў і пайшоў адтуль да Маладзечна.

[Тут] дайшла да вялікага князя Свідрыгайлы вестка, што ідзе літва пагоняю. І князь вялікі Свідрыгайла паслаў на іх князя Міхаіла, ваяводу кіеўскага, і іншых рускіх князёў, і пабілі яны Пятра Мантыгірдавіча і літву, а іншых палавілі каля Капачоў. І адтуль пайшоў Свідрыгайла да Заслаўля, узяў горад і ў той жа дзень спаліў яго, а людзей шмат, мужчын і жанчын паланіў, і пайшоў у сваю зямлю, шмат бяды нарабіўшы Літоўскай зямлі. І прыйшоў [Свідрыгайла] к Барысаву. І тут на рацэ Бярэзіне схапілі князя Міхаіла Іванавіча Гальшанскага і паслалі яго ў горад Віцебск, і загадаў [Свідрыгайла] ўтапіць яго там у рацэ Дзвіне пад горадам Віцебскам. Злавілі ж яго невінаватага, не даходзячы Лукомля за мілю, між азёраў. Магістар [пасля таго] вярнуўся ў сваю зямлю, у Лівонію. Вялікі ж князь Свідрыгайла пайшоў да Лукомля, там распусціў сваё рускае войска, князёў і баяраў а сам пайшоў да Кіева.

У тую ж восень князь вялікі Жыгімонт сабраў вялікае войска з літвы і ляхаў, і прыйшоў на Рускую зямлю, і стаў пад Мсціслаўлем 26 кастрычніка [1433 г.], у дзень памяці святога пакутніка Дзімітрыя, у сераду, і стаяў тры дні і, не здабыўшы горада, пайшоў у сваю зямлю. На [наступнае] лета сабраўся Свідрыгайла з рускімі князямі і баярамі, з усім рускім войскам і пайшоў на Літву, і магістар яму на дапамогу. І сышліся яны са Свідрыгайлам у Браславе. І па волі Божай спадзе на зямлю вялікі дождж, і не змаглі яны пайсці ў Літоўскую зямлю. Князь Свідрыгайла вярнуўся ў сваю зямлю, а магістар пайшоў у сваю зямлю. У Полацку [Свідрыгайла] распусціў сваё войска, князёў і баяраў, а сам пайшоў у Кіеў.

На трэці ж год князь вялікі Свідрыгайла спаліў у Віцебску мітрапаліта Герасіма. Сабраў князь вялікі Свідрыгайла ў Віцебску рускіх князёў і рускае войска і пайшоў к Браславу. Там, у Браславе, прыйшоў на дапамогу Свідрыгайлу магістар лівонскі з усім сваім войскам, і пайшлі яны ад Браслава па Завілейскай зямлі, за Вілію да Вількаміра. Князь жа вялікі Жыгімонт сам не пайшоў на Свідрыгайлу. Даў кароль [Ягайла] 800 коней у дапамогу князю вялікаму Жыгімонту. І князь вялікі Жыгімонт паслаў на князя Свідрыгайлу свайго сына, князя Міхайлу. Князь Міхайла прыйшоў са сваім войскам літоўскім і з ляхамі, і адбылася бітва са Свідрыгайлам на Сё-

мін дзень, на летаправодца (1 верасня 1435 г.), а біліся за Вількамірам ля ракі. І за тое Бог не дапамог князю Свідрыгайлу, што ён спаліў мітрапаліта Герасіма. І дапамог Бог вялікаму князю Жыгімонту і яго сыну Міхайлу, і разбілі яны князя Свідрыгайлу і ўсё яго войска, і шмат князёў забілі, а іншых рукамі палавілі. [Тады] забілі яго (Свідрыгайлы) пляменніка, князя Жыгімонта Карыбутавіча, князя Яраслава Лугвенавіча, князя Міхаіла Сямёнавіча Балабана, князя Данілу Сямёнавіча Гальшанскага, князя Міхаіла Львовіча Вяземскага і іншых шмат князёў пабілі, а паланілі 42 князі і сярод іх паланілі Івана Уладзімеравіча, [князя] кіеўскага, і брата яго, князя Фёдара Карыбутавіча. Забілі і лівонскага магістра і ландмаршалка, і шмат комтураў пабілі, і ўсіх лівонцаў перабілі, а іншых жывымі пералавілі, мала хто з іх выратаваўся. [Тады] і шмат іншых гасцей перабілі: рукушан, сілезцаў і чэхаў, а іншых рукамі палавілі.

Пасля той бітвы праз тры тыдні сабраў князь вялікі Жыгімонт усё сваё войска літоўскае і паслаў свайго сына, князя Міхайлу, на Русь. Прышоў князь Міхайла і стаў ля Оршы. І сустрэлі яго ля Оршы смаяне, і паддаліся яны князю вялікаму Жыгімонту і яго сыну, князю Міхайлу. І не пайшоў князь Міхайла на Смаленск, а пайшоў ад Оршы к Віцебску. Прышоўшы пад Віцебск, князь Міхайла стаяў 6 тыдняў і, не ўзяўшы горада, пайшоў прэч. Пасля таго ў тую ж зіму князь вялікі Жыгімонт зноў сабраў усё сваё літоўскае войска і паноў і паслаў да горада Полацка. Прышоўшы, прастаялі яны пад Полацкам тыдзень і, не здабыўшы горада, пайшлі прэч.

У наступным жа (1436) годзе палачане і віцябляне, не чакаючы ніякай дапамогі, паддаліся князю вялікаму Жыгімонту Кейстутавічу. І пачаў княжыць вялікі князь Жыгімонт на вялікім княжанні літоўскім і рускім.

АКТ КРЭЎСКАЙ УНІ 1385 года³⁴

Выдадзены у Крэве 14 жніўня 1385 года.

Мы, Ягайла, з ласкі Божай вялікі князь Літоўскі, Русі гаспадар і спадаемец прыроджаны, абвяшчаем усім, каму належыць, і тым, якія гэты ліст бачыць будуць, тое, пра што нам паведамлілі з боку найяснейшай пані, з Божай ласкі каралевы Вугорскай, Польскай, Далмацкай і г. д., шляхетныя (годныя) і шанюныя мужы айцец Стэфан, пробашч Ханадзенскі, Уладзіслаў, сын Какаса дэ Каза, каштэлян з Патока, Влодка, падчашы Кракаўскі, Мікалай, каштэлян Завіхоскі і Крыстын (Хрысціян), дзяржаўца Казімірскі. Спачатку тады казалі, што Ягайла, як асвечаны князь літоўскі, выправіў сваіх паўнамоцных паслоў папярэдне да паноў зямлян польскіх, а затым да яе каралеўскай вялікасці. Тыя ж паслы, якія да каралеўскай вялікасці былі пасланы, узялі з сабой даверчыя лісты ад галоўнага і вярхоўнага пасла яснавяльможнага пана (князя) Скіргайлы, брата вялікага князя Ягайлы, які з пэўных прычын не мог асабіста з'явіцца да яе каралеўскай вялікасці. Паслы яго, князь Барыс і Ганка, староста віленскі, стаўшы перад каралевай Вугорскай, гэтак, выкладаючы справу, гаварылі:

“Многа цэзараў, каралёў і розных князёў прагнулі ўвайсці ў сталыя стасункі сваяцтва з тым жа вялікім князем літоўскім; але Бог усемагутны наканаваў гэта асобе вашай каралеўскай ягамосці (вялікасці).

Таму, найяснейшая пані, споўні гэтае дабратворнае прадвызначэнне, вазьмі вялікага князя Ягайлу за сына і аддай яму ў жонкі найбольш каханую дачку сваю, Ядвігу, каралеву Польскую. Упэўненыя, што з гэтага саюзу вынікне хвала Богу, збавенне душам, пашана людзям і памнажэнне каралеўству. Перш як тое, пра што ідзе мова, да адпаведнага канца дойдзе, вялікі князь Ягайла з усімі братамі, яшчэ не ахрышчонымі, а таксама з крэўнымі, са шляхтай, зямлянамі большымі і меншымі, якія на землях яго жывуць, хоча, зычыць і прагне прыняць веру каталіцкую святога рымскага Касцёла. Не маглі схіліць яго да гэтага, як настойліва ні дамагаліся, шмат якія цэзары і розныя князі, бо Бог усемагутны славу гэтую для вашай каралеўскай вялікасці захаваў. Дзеля несумненнасці і моцы сказанага абяцае вялікі князь Ягайла сабраць і выкарыстаць увесь свой скарб для вяртання страт, якія панеслі як Польшча, так і Літва, калі толькі каралева Вугорская дачку сваю, Ядвігу, каралеву Польскую, шлюбам сямейным злучыць. Вялікі князь Ягайла абяцае суму, умоўленую (паміж) каралевай Вугорскай і

³⁴ Цытуецца па выданню: Вішнеўскі, А. Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі ў дакументах і матэрыялах (Са старажытных часоў да нашых дзён): вучэб. дапаможнік / А. Ф. Вішнеўскі, Я. А. Юхо; пад агул. рэд. праф. А. Ф. Вішнеўскага. – 2-е выд., дап. – Мінск : Акадэмія МУС Рэспублікі Беларусь, 2003. – С. 32 – 34.

князем Аўстрыі, менавіта двойчы сто тысяч фларэнаў, сабраць (скласці) і выплаціць. Той жа вялікі князь Ягайла абяцае і гарантуе ўласнымі сродкамі і стараннем (намаганнем) вярнуць каралеўству Польскаму ўсе краі, кім бы яны ад яго ні (былі) адарваны і забраны. Той жа вялікі князь Ягайла абяцае вярнуць першасную вольнасць усім хрысціянам, у першую чаргу людзям абодвух полаў з зямлі польскай звычайным вайсковым забраных і пераселеных, і кожны або кожная будзе мець магчымасць падацца туды, куды захоча. Нарэшце, той жа вялікі князь Ягайла абяцае землі свае літоўскія і рускія на вечныя часы да Кароны каралеўства Польскага далучыць”.

Таму мы, вышэйназваны вялікі князь Ягайла, на спамянутую пасольскую прапанову, дадзеную і выказаную ад нашага імя панам каралеўства Польскага праз вышэйназванага Скіргайлу, брата нашага ўлюбёнага, а таксама на паручыцельства, учыненае найяснейшай каралеве вугорскай Альжабеце упаўнаважанымі, накіраванымі тым жа братам нашым, у прысутнасці паслоў пані каралевы, як Вугорцаў, так і Палякаў, да нашай высокасці пасланых, разам з братамі нашымі, князямі літоўскімі Скіргайлам, Карыбутам, Вітаўтам, Лігвенам, а таксама ад імя іншых братоў нашых, прысутных і непрысутных, згаджаемся і абвясчваем як вышэйназванай пані каралеве, так і спамянутым панам каралеўства польскага; гэтыя ж прапановы пасольскія мы загадалі зацвердзіць нашымі і нашых братоў пячаткамі і тое ўсе пацвярджаем.

ПРЫВІЛЕЙ ВЯЛІКАГА КНЯЗЯ ЛІТОЎСКАГА І КАРАЛЯ ПОЛЬСКАГА УЛАДЗІСЛАВА (ЯГАЙЛЫ) 1387 года³⁵

20.02.1387 г.

У імя Бога, амінь!

На вечную памяць аб справе.

Мы, Уладзіслаў, з ласкі Божай кароль Польскі, вялікі князь Літоўскі і спадкаемец Русі і г. д.

Да сведчання ўсіх, каму патрэбна, жадаем, каб дайшло наступнае. З прычыны свайго рэлігійнага пачуцця, сумленна ацэньваючы шчырае і свабоднае імкненне, якое наш літоўскі народ выказвае ў прыняцці хрышчэння ў правую каталіцкую веру, мы жадаем як найлепш гэтае самае імкненне павялічыць гэтым нашым помнікам векапомных правоў і вольнасцей, добра-

---

³⁵ Цытуецца па выданню: Вішнеўскі, А. Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі ў дакументах і матэрыялах (Са старажытных часоў да нашых дзён): вучэб. дапаможнік / А. Ф. Вішнеўскі, Я. А. Юхо; пад агул. рэд. праф. А. Ф. Вішнеўскага. – 2-е выд., дап. – Мінск : Акадэмія МУС Рэспублікі Беларусь, 2003. – С. 39 – 41.

чыннасцямі і падарункамі ў мэтах пашырэння тае веры і для ўсталявання моцы каталіцкай рэлігіі ўсім наогул літоўцам і кожнаму паасобку рыцарам або баярам, якія знаходзяцца пад нашай уладай, іменна: яснайшаму князю пану Скіргайлу, князю Літвы, і падданым трокскім і полацкім і іншым, якія ўжо ахрышчоны ці жадаюць ахрысціцца, мы даем і ўступаем вольнасці і правы, якія вызначаны ніжэй, маючыя сілу на вечныя часы, а іменна:

Кожны рыцар або баярын, які прыме каталіцкую веру, і яго наступнікі, законныя нашчадкі, маюць і будуць мець поўную і ўсякую магчымасць валодаць, трымаць, карыстацца, прадаваць, адчужаць, абменьваць, даваць, дараваць, паводле сваёй добрай волі і думкі, замкі, воласці, вескі і дамы і ўсе, чым уладаў бы па бацькоўскай спадчыне, як уладаюць, карыстаюцца і ўжываюць на падставе аднолькавых правоў нобілі ў іншых землях нашага каралеўства Польскага, каб не было рознасці ў правах, паколькі адзінства робіць тое, што яны падданыя адной Кароны.

Таксама жадаем, каб у кожнай кашталіні і павеце ці вобласці быў уведзены і існаваў адзін суддзя, які слухае справы цяжбеннікаў, накладае судовыя спагнанні, па звычай і закону, паводле адной формы з іншымі суддзямі зямель і паведаў, маючых першае места па судах у нашым каралеўстве Польскім, і адзін юстыцыарый, які прыводзіць у выкананне вызначаныя па суду судовыя пастановы.

Дазваляем і даруем гэтым рыцарам поўную і ўсебаковую ўладу свабодна выдаваць замуж сваіх дачок і ўнучак, і жанчын, аб'яднаных з імі кроўнасцю, і ўдоў, захоўваючы пры гэтым каталіцкі абрад.

Калі ж здарыцца, што дачка, унучка або сваячэніца якога-небудзь рыцара застаецца пасля смерці свайго мужа ўдавой, то яна застаецца на добрах, або ўладаннях свайго мужа да тае пары, пакуль застаецца на ўдоўім ложку.

Калі ж яна пажадае выйсці ў другі раз замуж, то сама выдаецца мужу, якога выбрала, без надзела пасагам, добра ж і пасесіі застаўляюцца на дзяцей, калі яны былі, а калі не было іх, то тады на найбольш блізкіх першага яе мужа, па прыкладу, як іншыя жанчыны-ўдовы выходзяць замуж у іншых землях каралеўства нашага.

Названыя рыцары не будуць прыцягвацца да якіх-небудзь нашых работ, або нашых наступнікаў, за выключэннем пабудовы новага замка, калі заклікаецца ўся зямля літоўская, і таксама для выканання працы па пабудове або рамонту старога замка.

Паводле старадаўняга звычай ваенны паход застаецца абавязкам, які выконваецца ўласнымі стратамі і расходамі. У тым жа выпадку, калі давя-

дзеца праследаваць ворагаў, непрыяцеляў нашых, якія б уцякалі з нашай літоўскай зямлі, то для гэтага роду праследавання, якое па народнаму называема Пагоня, абавязваюцца адпраўляцца не толькі рыцары, але і кожны мужчына, якога б ён ні быў стану ці становішча, толькі б ён быў здольны насіць ваенную зброю.

Усякі, хто, прыняўшы святую каталіцкую веру, ганебна ад яе адыйдзе, або хто будзе адмаўляцца прымаць яе, не павінен карыстацца ніякімі вызначанымі правамі.

На пасведчанне гэтай граматы прывешана наша пячатка.

Адбывалася ў Вільні ў самы дзень попелаў 1387 г. [...]

[Далей ідзе пералік прысутных пры падпісанні прывілея асоб]

ЯН ДЛУГОШ **ИСТОРИЯ ПОЛЬШИ³⁶** **[фрагмент]**

... когда король уже хотел надеть шлем на голову и ринуться в битву, вдруг возвещают о прибытии двух герольдов; один из них нес знамя короля римлян, именно с черным орлом на золотом поле, а другой – князя щецинского, с красным грифом на белом поле. Герольды выступили из вражеского войска, неся в руках два обнаженных меча без ножен, требуя, чтобы их отвели к королю, и были приведены к нему под охраной польских рыцарей, во избежание оскорблений. Магистр Пруссии, Ульрих, послал их к королю Владиславу, чтобы побудить его немедленно завязать битву и сразиться в строю, прибавив к тому же еще и дерзостные поручения. Увидя герольдов и предполагая, что они, как это и было, пришли с каким-то новым и необычным посольством, Владислав, король польский, велел вызвать обратно подканцлера Миколая и выслушал объявление герольдов в присутствии его и некоторых вельмож, несших личную охрану короля [...]; ввиду того, что великий князь Литвы Александр спешил на бой и был занят построением своих войск, вызвать его не удалось. Оказав королю подобающее уважение, послы изложили на немецком языке цель своего посольства, причем переводил Ян Менжик таким образом: “Светлейший король! Великий магистр Пруссии Ульрих шлет тебе и твоему брату (они опустили как имя Александра, так и звание князя) через нас, герольдов, при-

---

³⁶ Цитируется по тексту: Ян Длугош. История Польши // Восточная литература. Средневековые исторические источники Востока и Запада [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vostlit.info/Texts/rus5/Dlugos/frametext4.htm>. – Дата доступа: 03.06.2008.

сутствующих здесь, два меча, как поощрение к предстоящей битве, чтобы ты с ними и со своим войском незамедлительно и с большей отвагой, чем ты выказываешь, вступил в бой и не таился дольше, затягивая сражение и отсиживаясь среди лесов и рощ. Если же ты считаешь поле тесным и узким для развертывания твоего строя, то магистр Пруссии, Ульрих, чтобы выманить тебя в бой, готов отступить, насколько ты хочешь от ровного поля, занятого его войском; или выбери любое Марсово поле, чтобы дольше не уклоняться от битвы”.

Так сказали герольды. И в самый момент этого объявления замечено было, что войско крестоносцев, в подтверждение сказанного герольдами, отступило на значительное расстояние, чтобы видно было, что оно на деле подтверждает достоверность заявления герольдов. Это заявление было, конечно, глупым и не подобающим набожности крестоносцев: как будто бы им было ведомо, что успех находится в их власти и что кому судьба определит в этот день. Владислав же, король Польши, выслушав дерзкое и заносчивое посольство крестоносцев, принял мечи из рук герольдов и, без всякого раздражения и негодования, а со слезами, без какого-либо осуждения, но с удивительным, как бы небесным смирением, терпением и скромностью дал герольдам ответ: “Хотя у меня и моего войска достаточно мечей и я не нуждаюсь во вражеском оружии, однако ради большей поддержки, охраны и защиты моего правого дела и эти посланные моими врагами, жаждущими моей и моего народа крови и истребления, два меча, доставленные вами, я принимаю во имя Бога и прибегну к нему, как к справедливейшему карателю нестерпимой гордыни, к его матери, деве Марии, и заступникам моим и королевства моего, святым Станиславу, Адальберту, Венцеславу, Флориану и Ядвиге. Я буду молить их обратить гнев свой на них, как на столь же дерзких, сколь и нечестивых врагов; ведь врагов моих нельзя утишить и умиротворить ни справедливостью, ни смирением, ни предложениями моими, пока они не прольют кровь, не растерзают утробу и не наденут нам на шею ярма. На надежнейшей защите божией и его святых и их поддержке и заботе покоится моя уверенность, что они поддержат меня и мой народ силами своими и своим заступничеством и не допустят, чтобы я и народ мой были повержены столь лютыми врагами, у которых столь часто я искал мира. И в настоящий момент я не отверг бы мира, если бы он был возможен на справедливых условиях; я отвел бы даже теперь занесенную для битвы руку, если бы даже видел в этих двух мечах, принесенных вами, явное небесное знамение, предвещающее мне победу в бою. Выбора же поля битвы я для себя не требую и не притязаю на это, но

как подобает христианину, человеку и королю, установление его я предоставляю божественной воле, чтобы получить то место для сражения и тот исход войны, какие будут определены божественной милостью и счастьем нынешнего дня; я уверен в том, что Всевышний положит ярости крестоносцев конец, которым и ныне и на будущее время укрощена будет их столь нечестивая и нестерпимая гордыня, ибо я твердо знаю, что вышние силы будут стоять за правое дело. Поле, на котором мы стоим и где нам предстоит сразиться, Марс, равный для обеих сторон, и справедливый судья подавят и унижат великую, превозносящуюся до небес гордыню моих врагов, по упованию моему, что Бог окажет помощь мне и моему народу в предстоящей битве”. (Упомянутые два меча, дерзостно посланные крестоносцами в помощь польскому королю, хранятся и по сей день в королевской сокровищнице в Кракове, служа всегда новым и неувядающим напоминанием на будущее время о дерзости и поражении одной стороны и о смирении и торжестве другой.)

Сказав это и передав герольдов под охрану рыцаря Дзивиша Мажацкого, герба Елита, а подканцлеру снова велел следовать в лагерь, король надевает шлем на голову и во имя Господа приказывает войску выступать и дать сигнал к бою, а рыцарям начинать сражение. Король призывает и молит всевышнего обратить свой гнев на крестоносцев как на нарушителей договоров и людей безбожной гордыни, презирающих всяческую справедливость, а доблесть его рыцарей воодушевить и поддержать, ибо кротчайший король даже под скрежет и звон оружия и под резкие звуки труб стремился к справедливому решению, готовый отставить все орудия войны, лишь бы заключить мир на справедливых условиях. Однако, выслушав оскорбительное и заносчивое посольство крестоносцев, король отказался от этой мысли; он отложил всякую надежду на мир, которую хранил до этого часа, считая тщетным свое старание при том, что крестоносцы всюду трубили о своей великой гордыне. Это был, бесспорно, наилучший король, побеждавший врагов своих не столько мечом, сколько кротостью и справедливостью, сражаясь больше церковными службами и молитвой, чем оружием. Так положено было и по зрелом обсуждении решено, чтобы Владислав, король польский, не становился ни в какую определенную хоругвь, под каким бы знаменем она ни была; главной заботой в тот день было всячески охранять его жизнь, и было дано весьма ясное распоряжение, чтобы сам король держался в удаленном и надежном месте, неизвестном не только врагам, но даже своим, огражденный свитой и отборной охраной войска из телохранителей и рыцарей. Были поставлены также в разных ме-

стах быстрые кони, сменяя которых король мог бы избежать опасности в случае победы врагов, потому что короля одного оценивали в десять тысяч рыцарей. В отряде королевских телохранителей было (как мы упомянули выше) маленькое знамя с белым орлом в качестве герба; его знаменосцем был Миколай Моравец из Куношовки, герба Повала. Сам же отряд телохранителей состоял из шестидесяти рыцарей-копьемосцев. [...] Александр же Витовт, великий князь Литвы, предоставивший охрану своей жизни и свободы одному Богу, скакал, разъезжая по всему как польскому, так и литовскому войску, часто сменяя лошадей, с немногими спутниками, но без всяких телохранителей; князь восстанавливал во многих местах расстроенные ряды литовского войска, и возобновлял бой, и громким криком и возгласами до самого конца всячески, но тщетно удерживал своих от бегства.

Лишь только зазвучали трубы, все королевское войско громким голосом запело отчую песнь “Богородицу”, а затем, потрясая копьями, ринулось в бой. Войско же литовское по приказу князя Александра, не терпевшего никакого промедления, еще ранее начало сражение. [...] ... оба войска, подняв с обеих сторон крик, который обычно издавали, устремляясь в бой, сошлись посреди разделявшей их равнины, причем крестоносцы после по крайней мере двух выстрелов из бомбард старались разбить и опрокинуть польское войско; однако усилия их были тщетны, хотя прусское войско бросилось в бой с более сильным натиском и криком и с более высокого места. На месте столкновения стояло шесть высоких дубов; на ветви их взобралось много людей (неизвестно – из королевского войска, или из войска крестоносцев), чтобы видеть сверху столкновение передних рядов и успехи того и другого войска. Когда же ряды сошлись, то поднялся такой шум и грохот от ломающихся копий и ударов о доспехи, как будто рушилось какое-то огромное строение, и такой резкий лязг мечей, что его отчетливо слышали люди на расстоянии даже нескольких миль. Нога наступала на ногу, доспехи ударялись о доспехи, и острия копий направлялись в лица врагов; когда же хоругви сошлись, то нельзя было отличить робкого от отважного, мужественного от труса, так как те и другие сгрудились в какой-то клубок и было даже невозможно ни переменить места, ни продвинуться на шаг, пока победитель, сбросив с коня или убив противника, не занимал место побежденного. Наконец, когда копья были переломаны, ряды той и другой стороны и доспехи с доспехами настолько сомкнулись, что издавали под ударами мечей и секир, насаженных на древки, страшный грохот, какой производят молоты о наковальни, и люди бились,

давимые конями; и тогда среди сражающихся самый отважный Марс мог быть замечен только по руке и мечу.

Сойдясь друг с другом, оба войска сражались почти в течение часа с неопределенным успехом; и так как ни то, ни другое войско не поддавалось назад, с сильнейшим упорством добиваясь победы, то нельзя было ясно распознать, на чью сторону клонится счастье или кто одержит верх в сражении. Крестоносцы, заметив, что на левом крыле против польского войска завязалась тяжелая и опасная схватка (так как их передние ряды уже были истреблены), обратили силы на правое крыло, где построилось литовское войско; войско литовцев имело более редкие ряды, худших коней и вооружение, и его, как более слабое, казалось, легко было одолеть. Отбросив литовцев, крестоносцы могли бы сильнее ударить по польскому войску. Однако их расчет не вполне оправдал надежды. Когда среди литовцев, русских и татар закипела битва, литовское войско, не имея сил выдерживать вражеский натиск, оказалось в худшем положении и даже отошло на расстояние одного югера; когда же крестоносцы стали теснить сильнее, оно было вынуждено снова и снова отступать и, наконец, обратилось в бегство. Великий князь литовский Александр тщетно старался остановить бегство побоями и громкими криками. В бегстве литовцы увлекли с собой даже большое число поляков, которые были приданы им в помощь. Враги рубили и забирали в плен бегущих, преследуя их на расстоянии многих миль, и считали себя уже вполне победителями. Бегущих же охватил такой страх, что большинство их прекратило бегство, только достигнув Литвы; там они сообщили, что король Владислав убит, убит также и Александр, великий князь литовский, и что, сверх того, их войска совершенно истреблены. В этом сражении русские рыцари Смоленской земли упорно сражались, стоя под собственными тремя знаменами, одни только не обратившись в бегство, и тем заслужили великую славу. Хотя под одним знаменем они были жестоко изрублены и знамя их было втоптанно в землю, однако в двух остальных отрядах они вышли победителями, сражаясь с величайшей храбростью, как подобало мужам и рыцарям, и, наконец, соединились с польскими войсками; и только они одни в войске Александра Витовта стяжали в тот день славу за храбрость и геройство в сражении; все же остальные, оставя поляков сражаться, бросились врассыпную в бегство, преследуемые врагом. Александр же Витовт, великий князь литовский, весьма огорчаясь бегством своего войска и опасаясь, что из-за несчастной для них битвы будет сломлен и дух поляков, посылал одного за другим гонцов к королю, чтобы тот спешил без всякого промедления в бой; после напрас-

ных просьб князь спешно прискакал сам, без всяких спутников, и всячески упрашивал короля выступить в бой, чтобы своим присутствием придать сражающимся больше одушевления и отваги.

[...]

После того как литовское войско обратилось в бегство и страшная пыль, застилавшая поле сражения и бойцов, была прибита выпавшим приятным небольшим дождем, в разных местах снова начинается жестокий бой между польским и прусским войсками. Между тем как крестоносцы стали напрягать все силы к победе, большое знамя польского короля Владислава с белым орлом ... под вражеским натиском рушится на землю. Однако благодаря весьма опытным и заслуженным рыцарям, которые стояли при нем и тут же задержали его падение, знамя подняли и водрузили на место; если бы отборный отряд храбрейших рыцарей не встал около него грудью, защищая его своими телами и оружием, то знамя не удалось бы снова водрузить. Чтобы загладить это унижение и обиду, польские рыцари в яростном натиске бросаются на врагов и всю ту вражескую силу, которая сошлась с ними в рукопашном бою, опрокинув, повергают на землю и сокрушают. Между тем возвращается войско крестоносцев, преследовавшее бегущих литовцев и русских; ведя с собой множество пленных и держа себя победителями, крестоносцы, очень довольные, спешат в прусский лагерь. Но, видя, что бой принимает неблагоприятный оборот для их оружия и сил, они бросают пленных и добычу и скачут в бой на подмогу своим, которые к тому времени сражались уже менее охотно. С подходом новых воинов борьба между войсками становится ожесточенной. И так как с обеих сторон пало множество воинов и войско крестоносцев понесло тяжелые потери рыцарями, а к тому же его отряды смешались и предводители их были перебиты, то появилась надежда, что оно обратится в бегство. Однако, благодаря упорству крестоносцев Ордена и рыцарей чешских и немецких, замиравшее уже было во многих местах сражение снова возобновилось.

В то время как битва между тем и другим войсками еще продолжала кипеть, Владислав, король польский, стоял, наблюдая издали мужество сражавшихся; возложив упование на милость божью, король молча ожидал бегства и окончательного разгрома врагов, которые, как он видел, в нескольких местах были уже опрокинуты и повержены. Между тем в сражение вступили шестнадцать свежих вражеских хоругвей (под столькими же знаменами), целых, еще не испытавших военного счастья; повернув ряды в сторону, где стоял король Польши только с телохранителями, они, казалось,

устремились на него, потрясая копьями. Король же, полагая, что вражеское войско бросилось на него в расчете на малочисленность его охраны, и страшась крайней опасности, отправляет Збигнева из Олесницы, своего нотариуса, к расположенным поблизости воинам, стоявшим под знаменем дворцовых рыцарей; король приказывает спешно идти на помощь, чтобы отворотить грозную опасность, которой подвергнется жизнь их короля, если они не подспеют достаточно быстро. Но и эта хоругвь как раз собиралась вступить в бой. Поэтому королевский рыцарь Миколай Келбаса, герба Наленч, один из стоявших под этим знаменем, обнажив саблю против королевского вестника, нотариуса Збигнева, грозным голосом бранит его, приказывая удалиться. “Разве ты не видишь, несчастный, что на нас нападают враги, а ты понуждаешь нас, оставив предстоящее сражение, идти на защиту короля! Что же это – как не бежать из строя и, отступая, подставлять спину врагу, чтобы когда наши силы будут сломлены, подвергнуть нас и короля явной опасности?” Получив отпор такими упреками, Збигнев из Олесницы уходит из дворцовой хоругви, в середину которой он зашел; тотчас же королевские воины сходятся с врагом и, сражаясь с величайшим мужеством, теснят и опрокидывают его. Между тем Збигнев из Олесницы, возвратившись к королю, сообщает, что все рыцари пойдут в сражение и добавляет, что те, кто сражается или собирается вступить в бой, не могут принять ни совета, ни приказания. К прочим же хоругвям, ведшим бой, сказал королю Збигнев, он не подходил, так как из-за шума и суматохи они не могли бы принять ни совета, ни повеления. Тогда малое королевское знамя, которое носили за королем, с белым орлом на красном поле в качестве герба, из осторожности унесли, чтобы не выдать пребывания здесь короля, и спрятали по распоряжению королевских телохранителей; короля же Владислава заслонили конями и людьми, обступившими его, чтобы не догадались, что он там стоит. Король Владислав стремился в бой с большим пылом и давал коню шпоры, порываясь ринуться в самую гущу врагов, так что его с трудом удерживали обступившие телохранители. Из-за этого чеха Золаву, одного из телохранителей, слишком грубо схватившего королевского коня за узду, чтобы он не мог ехать дальше, король ударил концом своего копья, но не сильно; король требовал пустить его в бой, пока его не отговорили и не удержали просьбами и решительным сопротивлением все телохранители, заверявшие его, что они пойдут на любую крайность, прежде чем это произойдет. Между тем рыцарь прусского войска, немец родом, которого звали Диппольд Кикериц фон Дибер, из Лузании, с золотой перевязью, в белом тевтонском плаще..., с ног до головы облаченный в доспехи, вы-

скочил на рыжей лошади из рядов большой прусской хоругви (находившейся в числе упомянутых шестнадцати); затем подскакав к самому месту, где стоял король, и потрясая копьем на виду всего вражеского войска, стоявшего под шестнадцатью знаменами, казалось, собирался напасть на короля. Между тем король Владислав, стараясь отразить его нападение, и сам взмахнул копьем; Збигнев из Олесницы, королевский нотариус, без доспехов и безоружный, предупредив удар, грозивший королю, обломком копья поразил рыцаря в бок, сбросив его с коня на землю. Король Владислав ударил врага, который беспомощно бился лежа на спине, копьем в лоб, открытый свороченным вверх шлемом, не причинив вреда; охранявшие короля рыцари тут же убили врага, а пешие воины сняли с него оружие и доспехи. Мог ли кто-нибудь совершить в той битве что-либо более удачное? Конечно, не было совершено ничего более мужественного, ничего более отважного, чем подвиг Збигнева; ведь он отважился без оружия и доспехов напасть на вооруженного с головы до ног, юноша – на мужа, и притом еще неопытный воин – на заслуженного рыцаря; обломком копья он преодолел длиннейшее копье и, сбросив грозного врага с коня, отвратил не только от своего короля, но и от целого войска опасность, которая могла возникнуть в случае ранения или смерти короля. Телохранители короля наперерыв стали превозносить перед королем отвагу Збигнева, и Владислав, польский король, выразил сильное желание отличить его, опоясав рыцарской перевязью в награду за этот славный подвиг. Однако благородный юноша не допустил, чтобы король отличил и облек его такой честью; он возразил королю Владиславу, собиравшемуся возложить на него знаки рыцарского достоинства, что он подлежит зачислению в ряды не светского воинства, а церковного; и он предпочитает навсегда остаться лучше воином Христовым, чем королем земного и смертного. Тогда король Владислав сказал: “В этом ты избрал лучшую долю. И если я останусь жив, я не премину выдвинуть тебя для облечения высшим духовным саном, чтобы вознаградить твой подвиг”. И с этого времени король еще больше полюбил Збигнева, оказывая ему перед всеми исключительное благоволение и милость; затем, по прошествии времени, взысканный милостью короля, он возведен был в сан епископа краковского, после того как совершенная тогда погрешность, поставленная ему на вид, была отпущена папой Мартином пятым.

Отряд крестоносцев, стоявший под шестнадцатью знаменами (из которого скорее опрометчиво, чем с дерзновенной отвагой, выехал мисненский рыцарь Кикериц, чтобы напасть на короля), видя, что упомянутый рыцарь Кикериц убит, тут же начал поворачивать назад, при этом один

крестоносец, ведший хоругви, сидя на белом коне, понуждал копьем находившихся под знаменами рыцарей к отступлению, крича по-немецки: “Herum, herum!”. И, повернув, отряд поехал в правую сторону, где стояла большая королевская хоругвь, уже разгромившая врагов, с некоторыми другими королевскими хоругвями. Большая часть королевских рыцарей, увидев войско под шестнадцатью знаменами, сочла его за вражеское (как это и было), прочие же, склонные по слабости человеческой надеяться на лучшее, приняли его за литовское войско из-за легких копий, иначе сулиц, которые в нем имелись в большом количестве, и поэтому не сразу напали на этот отряд, стоя в нерешительности; между тем среди них нарастал спор о возникшем сомнении. Желая его разрешить, Добеслав из Олесницы, рыцарь герба Крест, который называется Дембно, один погнал коня на врага, потрясая копьем; против него выехал из прусского войска крестоносец, ведший конные хоругви и пешие отряды, и, поскакав навстречу Добеславу, ехавшему на него, отбил кверху копье, направленное Добеславом, своей метательной сулицей, пропустив копье над головой. Так как сперва Добеслав Олесницкий метнул копье, которого крестоносец избежал одним небольшим отклонением и опущением головы – даже подняв свое копье вверх – и тем увернулся от удара Добеслава, пытавшегося его поразить. Добеслав же, видя, что промахнулся и считая безрассудным сражаться со всем вражеским отрядом, поспешно поскакал назад, к своим. Крестоносец погнался за ним, пришпорив коня, и, в свою очередь размахнувшись, пустил гибельное копье в Добеслава и нанес коню Добеслава сквозь покрытие ... рану в бедро, однако не смертельную; затем он ускакал, чтобы не быть в свою очередь захваченным польскими рыцарями, и присоединился к своим. Тогда польские ряды, отбросив одолевавшее их сомнение, под многими знаменами обрушиваются на стоявших под шестнадцатью знаменами врагов (к ним сбежались и другие уцелевшие из хоругвей, разбитых под другими знаменами) и сходятся с ними в смертельном бою. И хотя враги еще некоторое время оказывали сопротивление, однако, наконец, окруженные отовсюду, были повержены и раздавлены множеством королевских войск; почти все воины, сражавшиеся под шестнадцатью знаменами, были перебиты или взяты в плен. Когда этот вражеский отряд был разбит и повержен и стало известно, что в нем пали великий магистр Пруссии Ульрих, маршалы Ордена, командоры и все виднейшие рыцари прусского войска, то остальная масса врагов повернула назад и, раз показав тыл, обратилась уже в явное бегство; Владислав, король польский, и его войско одержали,

хотя и позднюю и трудную, но полную и несомненную победу над магистром и Орденом крестоносцев. [...]

Большая же часть рыцарей, которая разбежалась из прусского войска и искала защиты в прусском обозе при стане, подверглась нападению королевских воинов, ворвавшихся в прусский обоз и стан; они были перебиты или захвачены в плен; и вражеский стан, полный разного добра, обоз и все имущество прусского магистра и его войска также были разграблены польскими рыцарями. При этом в крестоносном войске было найдено несколько телег, нагруженных только оковами и цепями, которые крестоносцы везли с собой, чтобы заковывать пленных поляков, предвещая себе, не испросив божьего соизволения, верную победу и помышляя не о битве, а о торжестве; найдены были и другие телеги, нагруженные сосновой лучиной, смазанной жиром и смолой, и, сверх того, обернутой в пропитанные жиром и смолой тряпки, чтобы (при наступлении темноты) с помощью их преследовать побежденных и бегущих; при этом крестоносцы наперед возомнили в своей спесивой уверенности в победе, не считаясь с могуществом божьим, будто они совершат дело, которое находилось в руках божьих. Однако этими цепями и оковами сами они были связаны поляками, ибо праведный Бог попрали их самонадеянность. То было дело, достойное созерцания, и зрелище удивительное для оценки судьбы дел человеческих: свои же оковы и цепи сковали собственных господ, а вражеские повозки, превышавшие количеством несколько тысяч, в течение четверти часа были разграблены королевским войском так, что от них не осталось даже и малейшего следа. Было, кроме того, в прусском стане и в обозе много бочек с вином, к которым королевское войско после разгрома врагов, утомленное сражением и летним зноем, сбегалось было, чтобы утолить жажду; некоторые рыцари для утоления жажды черпали вино шлемами, другие перчатками, иные даже сапогами. Но Владислав, король польский, из опасения, чтобы войско его, опьяненное вином, не стало бесполезным, так что в случае нападения его легко мог бы победить даже слабый враг, и чтобы от чрезмерного питья на него не напали болезнь и бессилие, велел разбить и уничтожить бочки с вином. Когда они по приказу короля были разбиты, вино полилось на трупы павших, которых на месте вражеского стана были немалые кучи, образуя в смешении с кровью убитых людей и коней красный поток; было видно, как он протекал до луга селения Тамберга, образуя своим течением русло и берега наподобие дождевого потока. От этого, говорят, возник повод для распространения в народе выдумок и басен, будто в этом сражении было пролито столько крови, что

она текла как поток. Затем в небольшой роще, засаженной деревьями..., недалеко отстоявшей от вражеского стана, было найдено семь вражеских знамен, брошенных беглецами и только воткнутых в землю как бы на ее попечение; их немедленно доставили к королю. [...]

Разграбив вражеский обоз, королевское войско подошло к холму, где раньше находился привал и стан врагов, и увидело много конных отрядов и клиньев обращенных в бегство врагов, сверкавших на солнце доспехами, в которые почти все они были одеты. Пустившись по собственному почину преследовать их и вступив в какие-то зыбкие луга, королевское войско бросилось на врагов. Затем, преодолев сопротивление немногих смельчаков, остальных рыцарей (по приказанию короля стараться не пускать в ход оружия) привели невредимыми, без насилия и увечья. Тогда Владислав, король польский, велел рыцарям по данному знаку преследовать бегущих, но при этом, насколько возможно, избегать резни. Преследование растянулось на много миль, и лишь немногие спаслись, успев убежать; большинство же было захвачено и также приведено в стан, где победители обошлись с ними милостиво, на следующий день передав их королю. Множество врагов захлебнулось в суматохе и давке в пруду, отстоявшем в двух милях от поля битвы. Наступившая ночь прекратила преследование.

В этой битве пало пятьдесят тысяч врагов, взято в плен было сорок тысяч; рыцарских знамен было захвачено, как сообщают, пятьдесят одно; победители весьма обогатились, завладев вражескими доспехами. Хотя трудно, я думаю, точно подсчитать, сколько пало врагов, но известно, что дорога на протяжении нескольких миль была устлана телами павших, земля пропитана была кровью убитых и самый воздух оглашался стонами и воплями умирающих.

[...]

Солнце клонилось к западу, когда Владислав, король Польши, покинул холм, на котором стоял некоторое время, и место битвы; пройдя расстояние в четверть мили по направлению к Мариенбургу, причем за ним следовал многочисленный обоз, король разбил стан над озером; туда собралось и все войско, возвратясь после преследования врагов. Все были охвачены общей безграничной радостью, потому что, одержав над гордым и сильным врагом великую и на много веков достопамятную победу, возвратили родину в руки всевышнего Бога, спасши ее от жестокого и незаконного вторжения и захвата крестоносцами, а самих себя – от неминуемо угрожавшей гибели или пленения.

Всю следующую ночь возвращались после преследования врагов королевские воины с пленными и добычей без числа и сдавали пленных и вражеские знамена королю, в ту ночь бодрствовавшему и наблюдавшему за караулами; он приказывал стеречь их до завтрашнего дня. Когда же пришли в стан у упомянутого озера, король Владислав сошел с коня и усталый от трудов и жары расположился на покой, пока устраивали шатер, в тени кустов желтой ежевики, на ложе из ветвей клена, имея при себе одного только нотариуса Збигнева из Олесницы. От громких криков, которые король издавал во время битвы, убеждая и возбуждая рыцарей к бою, голос его стал до того хриплым, что в этот и на следующий день с трудом можно было понять его слова, и то только вблизи. Когда же установили шатер, король вступил в него и только тогда, впервые сняв доспехи, велел поскорее приготовить обед; ведь ни король, ни войско его в тот день не отведали никакой пищи и голодали все до самого вечера, и лишь с заходом солнца король и войско принялись за еду. При заходе солнца выпал дождь, продолжавшийся всю ночь, и много раненых из того и другого войска, королевского и прусского, оставленных на поле боя, которые могли бы выжить, если бы их оттуда вынесли и ухаживали за ними, погибло от холода. Затем по распоряжению короля, в начале ночи, королевский глашатай Богута объявляет приказ всему войску собраться на следующий день к королевской часовне прослушать торжественное богослужение и воздать благодарение всевышнему Богу за дарованную победу; знамена же и пленных немедленно представить королю или своим начальникам и должностным лицам; в приказе значилось также, что и следующий день будет проведен на той же стоянке. Между тем Мщуй из Скшинна принес известие Владиславу, польскому королю, что Ульрих, великий магистр Пруссии, убит; в доказательство смерти магистра он показал королю Владиславу нагрудный золотой ковчежец со святыми мощами, который слуга упомянутого Мщуя, по имени Юрга, снял с убитого. Король Владислав с тяжким вздохом и стоном прослезился, дивясь повороту счастья и судьбы, или скорее человеческого высокомерия. “Вот, – сказал он, – о мои рыцари, сколь мерзостна гордыня пред Богом; тот, кто вчера хотел подчинить своей власти многие страны и королевства, кто считал, что не найдется равного ему по могуществу, повержен и лежит без всякой помощи своих сподвижников, убитый самым жалким образом, свидетельствуя, сколь гордыня ниже смирения”. Отверзая затем уста во славу создателя, король сказал: “Слава тебе, всемилостивый Боже, который смирил, поразив, гордого, и десницей доблести своей сломил врагов моих и ныне прославил десницу свою на мне и на народе моем”.

ПРА СЕЧУ ПАД ДУБРОЎНАМ³⁷ [урывак з “Хронікі Быхаўца”]

У год ад пачатку свету 6921, а ад Божага нараджэння 1412³⁸ пачалася вайна караля польскага Уладзіслава Ягайлы і брата ягонага, вялікага князя літоўскага Вітаўта з немцамі прускімі. І сабралі яны разам войскі вялікія з абодвух бакоў: з аднаго боку кароль Ягайла з усёю моцаю Кароны Польскае, а князь вялікі Вітаўт з усімі сіламі літоўскімі і рускімі і са шматлікімі татарамі ардынскімі, а з другога боку магiстар прускі са сваімі сіламі і з усёю сілаю нямецкаю. І калі войскі з абодвух бакоў былі гатовыя, кароль Ягайла і вялікі князь Вітаўт пайшлі на бітву ўсё бліжэйшымі дарогамі, а поля роўнага ды шырокага, дзе маглі б для бітвы спыніцца, не знаходзілі, бо палі роўныя ды вялікія былі толькі пад месцам нямецкім Дуброўнам. І бачылі немцы, што ляхі ды літва з такімі вялікімі войскамі не маглі нідзе больш спыніцца, толькі на тых палях, і таму пакапалі яміны і прыкрылі іх, каб туды коні ды людзі пападалі.

Калі кароль Ягайла і князь вялікі Вітаўт з войскамі сваімі мінулі лясы і прыйшлі на тыя Дубровенскія палі, тады найвышэйшым гетманам у войску Ягайлавым быў пан Сокал Чэх, а дворным гетманам – пан Спытка Спыткавіч, а ў Вітаўтавым войску старшым гетманам быў князь Іван Жэдзівід, брат Ягайлаў ды Вітаўтаў, а дворным гетманам – пан Ян Гаштольт. І пачалі тыя вышэйназваныя гетманы людзей шыхтаваць, а пра тыя яміны, што на іх немцы пакапалі, нічога не ведалі, і, шыхтуючы войска, гетманы князь Іван Жэдзівід ды пан Сокал у яміны пападалі, і ногі сабе паламалі, і вельмі абразіліся [параніліся], ад чаго і памерлі. І не адным гетманам, але і многім людзям ад тых ямаў шкода вялікая сталася. Кароль жа Ягайла і вялікі князь Вітаўт, бачачы, што гетманы іхнія найвышэйшыя ў такую прыгоду трапілі, на дзве пасады гетманскія іншых абралі: кароль прызначыў на Сокалава месца пана Спытку, а Вітаўт паставіў Яна Гаштольта. Абралі і загадалі войскі рыхтаваць ды харугвы да бітвы ставіць, а тых ямін здрадлівых асцерагацца.

А потым гетманы, войска падрыхтаваўшы, рушылі на бітву, а немцы, пабачыўшы тое, таксама пачалі з імі сутычкі, і з парання пачалася бітва між немцамі і войскамі літоўскімі, і вялікае мноства вояў з абодвух бакоў, літоўскага і нямецкага, палегла. Вялікі князь Вітаўт, бачачы, што войскі ягоныя моцна вельмі пабітыя, а ляхі ніякае дапамогі ім чыніць не хочуць,

³⁷ Друкуецца паводле выдання: Беларускія летапісы і хронікі: пер. са старажытнарускай, старабеларус. і польск. / уклад. У. Арлова; прадм. В. Чамярыцкага. – Мінск: “Беларускі кнігазбор”, 1997. – С. 118 – 120.

³⁸ У гэтым летапісу дата ўказана памылкова (трэба – 1410).

прымчаў да свайго брата караля Ягайлы, а той імшу слухае. І сказаў яму Вітаўт: “Ты імшу слухаеш, а князі ды паны, браты мае, ледзьве не ўсе забітыя ляжаць, а твае людзі ніяк дапамагчы ім не хочуць”. А той адказаў яму: “Мілы браце, ніяк іначай учыніць не магу, толькі імшу даслухаць мушу”, і загадаў свайму каморнаму [ахоўнаму] гуфу ісці на паратунак.

І той гуф рушыў з войскам літоўскім на немцаў, і дашчэнт у іх разбілі; і самога магістра і комтураў ягоных да смерці забілі і незлічонае мноства немцаў паланілі ды пабілі. А іншыя войскі ляшскія ім не дапамагалі, толькі на тое глядзелі. Потым войска польскае і літоўскае, немцаў разбіўшы, шмат гарадоў ды зямель іхніх пабраўшы, а астатнія дашчэнт зруйнаваўшы ды выпаліўшы і ўсю зямлю спустошыўшы, з вялікаю пашанаю і з невымоўным звычжствам, на ўвесь свет выдатную славу здабыўшы, у свае землі вярнуліся. Харугвы ж нямецкія і бароды магістраву ды ўсіх комтураў ягоных, з мёртвых абадраўшы, палову ўзялі ў Польшчу, а палову ў Літву. Тыя бароды і харугвы ў замку Кракаўскім, у касцёле святога Станіслава, і ў Вільні, таксама ў касцёле святога Станіслава, вывешаныя былі.

ГАРАДЗЕЛЬСКІ ПРЫВІЛЕЙ 1413 года³⁹

Ва імя Бога, амінь.

На вечную памятку аб справе.

Мы абавязаліся раздаваць чашы спасення з духоўным покармам тым, якімі кіруем і якім дастаўляем адломкі часовых выгад. Клапоцячыся аб дапамозе ў збавенні іх, мы забяспечваем і неабходнае для іх цела, паколькі дазваляе ваша здольнасць, нашы часовыя выступленні аб выгадах іх жыцця. Чакаючы падаравання благаслаўлення і вечнага спасення, мы адчуваем цяжкасці жыцця і, спадзяючыся на ўзнагароду ўсынаўлення, мы самі не імкнемся да якой-небудзь узнагароды за нашу працу. Нам ужо досыць ўсвядаміцца і ўявіць сабе тое, што, маючы справу з людзьмі, мы клапаціліся аб дабрабыце іх цела і раздавалі ім нябесны покарм, што прад тымі, каму мы будзем у гэтым свеце багацце пераходзячых рэчаў, мы дэманстравалі жыццё вечнай раскошы, каб яны пазналі дапамогу нашай шчодрасці, і на прыкладзе нашага кіравання ўспрынялі карацейшы шлях да будучай славы ў будучым жыцці.

Мы, Владыслаў, з божай ласкі, кароль польскі, найвышэйшы князь зямель Кракаўскай, Сандамірскай, Серадскай, Ленчыцкай, Куяўскай, Літоў-

³⁹ Цытуецца паводле тэксту: Гарадзельскі прывілей 1413 г. // Гісторыя Беларусі IX – XVIII стагоддзяў. Першакрыніцы [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: <http://starbel.narod.ru/unia.htm>. – Дата доступа: 03.06.2008.

скай, гаспадар і наследнік Памераніі і Русі і іншых, і Александр, інакш Вітаўт, вялікі князь Літоўскі і гаспадар і наследнік зямель Рускіх, – абвяшчаем да ведама ўсім, каму належыць, як цяперашнім, таксама і маючым жыць у будучыні, наступнае:

Мы часта працягвалі правую руку нашай пяшчотнасці да зямель Літвы і яе насельніцтва, падлягаючага нашай домініі, клапацячыся аб іх добрабыце, мы з вялікай стараннасцю заўсёды імкнуліся зрабіць лепшым іх становішча і побыт. Мы асабліва горача жадалі прысвячэннем да прынятай веры моцна аб’яднаць і ўгрунтаваць іх, каб Усявышні, пры дапамозе якога яны ўспрынялі, праз наша ўздзеянне, свет веры, умацаваў іх благадаццю сваёй ласкі, на хвалу і гонар свайго імя і на пашырэнне веры каталіцкай. Мы часта падмацоўваем іх дарамі нашай шчодрасці, мы імкнемся ажывіць іх дарамі духоўных асалод, каб праз гэтыя яны тым мацней узяліся за навукі і працу. А каб яны лепш практыкаваліся ў адданасці да веры і ўзрасталі ў добрадзеінасці, мы знімаем з іх шыё яромо пакорлівасці, якім яны былі дагэтуль спуганы і звязаны і, вызваляючы іх, мы, з нашай ласкі і добрасці, падаём ім свабоды, палёгкі, міласці, экзэмпцыі і прывілеі і зацвярджаем згодна ніжэйпісаных артыкулаў, але выключна каталікам.

§ 1. Па-першае, з таго часу, калі па натхненню благадатнага духа, пазналі свет каталіцкай веры і ўсклалі на сябе карону каралеўства Польскага, мы, для пашырэння хрысціянскай веры, для дабрабыту іх і выгады нашы вызначаныя землі Літоўскія, разам з падуладнымі і злучанымі з імі землямі і домініямі, да названага нашага каралеўства Польскага моцна інкарпаравалі, аб’ядналі, злучылі у адзіны саюз паводле аднадушнай згоды нашай і іншых нашых братоў і пры далучэнні волі і згоды ўсіх баронаў, нобіляў, вяльмож і баяр гэтай зямлі Літоўскай. Аднак, з прычыны непрямых наскокаў і козняў крыжаносцаў і іх саюзнікаў і іншых усялякага рода непрямых, якія імкнуцца разбурыць названыя землі Літвы і каралеўства Польскага і расстроіць іх, мы жадаем названыя землі Літвы як найлепш захаваць пры пэўнасці, бяспечнасці і спакоі і забяспечыць ім сталы мір. Чаму гэтыя землі, якія мы заўсёды мелі ў поўнай домініі і паводле права прамога і змешанага і такім самым спосабам маем ад нашых продкаў, паводле чаргі нараджэння як законны гаспадар, згодна з воляй баронаў, нобіляў, баяр, якія далучыліся рашэннем і згодай, у другі раз уноў інкарпаруем, унядраем, прысвайваем, злучаем, звязваем, аб’ядноўваем саюзам і назаўсёды анексіруем, жадаючы каб гэтыя землі разам з іх домініямі, землямі, княствамі, староствамі, акругамі, іх уласнасцямі і ўсякім правам поўным і сумесным

былі аб'яднаны пад каронай каралеўства Польскага на вечныя часы безадменна і неразрыўна.

§ 2. Затым па гэтай грамаце захоўваем за ўсімі царквамі названых зямель Літоўскіх: катэдральнымі, саборнымі, парафіяльнымі і манастырскімі як Вільні, так і іншымі, якія пабудаваны, будуць пабудаваны, фундаваны і будуць уфундаваны, усе іх вольнасці, палёгкі, прывілеі, экземпцыі і звычаі, згодна звычаю каралеўства Польскага.

§ 3. Бароны, нобілі і баяры названых нашых зямель Літоўскіх якім надаюцца гербы, няхай маюць асалоду, каб удзельнічаць і карыстацца данінамі, прывілеямі і дазволамі, данымі намі ім, паасобнымі і сумеснымі, але выключна каталікі і падпарадкаваныя рымскай царкве, як уладаюць і карыстаюцца бароны і нобілі каралеўства Польскага.

§ 4. Таксама азначаныя бароны і нобілі няхай уладаюць сваімі бацькаўскімі добрамі на роўных правах, як і бароны каралеўства Польскага. Адволькавым спосабам яны будуць уладаць нашымі данінамі, на якія атрымаюць ад нас граматы, маючыя сілу і падмацаваныя ў цвёрдасці на вечнасць. Яны будуць мець волю, каб іх прадаць, уступіць, падараваць і скарыстаць для сябе, аднак, пасля нашай згоды, спецыяльна служачай на гэта, з тым, каб паводле звычая каралеўства Польскага яны абвяшчалі аб адчужэнні, аб абмене, або дараванні гэтых добраў прад намі або прад нашымі ўрадоўцамі.

§ 5. Пасля смерці бацькоў дзеці не павінны пазбаўляцца спадчынных добраў, але ўладаюць імі са сваімі наследнікамі, як бароны і нобілі каралеўства Польскага ўладаюць сваімі і карыстаюцца паводле таго, як ім спадабаецца.

§ 6. Сваім жонкам яны будуць мець сілу запісваць прывенак на добрах і вёсках, якія мелі або будуць мець на вечнасць па спадчыне ад бацькоў, або з нашага дазволу, як запісваецца ў каралеўстве Польскім.

Дачок, сяцёр, кроўных і блізкіх сваіх названыя бароны і нобілі зямель літоўскіх будуць мець сілу злучаць толькі з мужчынамі каталікамі і выдаваць у замужства па добрай іх волі і згодна звычаю каралеўства Польскага, які захоўваецца са старыні.

§ 7. Паколькі гэтыя ўмовы не парушаюць вольнасцей, – бароны абавязваюцца выконваць ваенную службу і даваць падаткі на рэпарацыю і пабудову ваенных крэпасцей і ваенных шляхоў, згодна старадаўняму звычаю.

§ 8. Асабліва падкрэсліваецца, што ўсе бароны і нобілі зямель Літвы павінны будуць падтрымліваць і захоўваць веру і належную хрысціянскую сталасць у вернасці нам, г. зн. Владыславу, каралю Польскаму, і Алек-

сандру, інакш Вітаўту, вялікаму князю Літоўскаму, і нашым наследнікам, як прывыклі трымаць і захоўваць бароны і нобілі каралеўства Польскага да сваіх каралёў. На гэта названыя бароны, баяры і вяльможы зямель Літоўскіх ужо прынеслі нам прысягу, як дакладна вызначана ў іх граматах, якімі яны з баронамі каралеўства Польскага ўзаемна абавязаліся.

Таксама, пад прысягай на вернасць і пад стратай сваіх добраў, ніхто з князёў, або баронаў ці іншых людзей якога-небудзь стану, якія пажадаюць ісці супроць каралеўства Польскага, не будзе карыстацца або атрымліваць ні дарад, ні ласкі, ні дапамогі, але такія, як ворагі зямлі і домініі Літоўскай, будуць праследвацца ўсімі спосабамі і не будуць мець абароны ні ад каго іншага, як толькі ад нас і нашых наследнікаў. Прысягу на вернасць і гэтую па-руку названыя бароны і нобілі прадставілі і зрабілі за сябе і за сваіх патомкаў.

§ 9. Па ўзору каралеўства Польскага ўстаноўлены і будуць устанаўляцца і замяшчацца дыгнітарыі, крэслы і ўрады, як ваявода і каштэлян у Вільні, а потым у Троках і па іншых месцах, дзе, па нашаму погляду, будзе карысна, паводле нашай добрай волі, на працягу вечных часоў. Дыгнітарыі гэтыя выбіраюцца выключна з паслядоўнікаў каталіцкай веры, належачых да святой царквы рымскай. Сталыя ўрады, дыгнітарства, кашталяніі і іншыя ўскладаюцца толькі на паслядоўнікаў хрысціянскай веры, бо яны дапускаюцца ў нашу раду і прымаюць у ёй удзел, калі адбываецца абгаварэнне адносна грамадскага добра, паколькі часта розныя веравызнанні ўводзяць нязгodu душ і разглашэнне як агульнадаступных рашэнняў, і такіх рэчаў, якія падаюцца ў якасці падлягаючых сакрэтнаму захаванню.

§ 10. Усе, каго датычацца гэтыя вольнасці і прывілеі і хто намі або нашымі наследнікамі быў бы пастаўлен і замешчан, няхай ніколі не пакідаюць нас, Владыслава, караля Польскага, і Александра-Вітаўта, вялікага князя Літоўскага, пакуль мы будзем жыць, і нашых наследнікаў каралёў польскіх і вялікіх князёў літоўскіх і не адыходзяць ад іх, але, пад вернасцю і гонарам прысягі, няхай верна служаць нам і нашым наследнікам прыхільнасцю, дарадамі і дапамогамі на вечныя часы.

§ 11. Павінна быць далучана і тое, што названыя бароны і нобілі Літвы, после смерці Александра, інакш Вітаўта, сучаснага князя, не будуць ніколі мець і не абяруць за вялікага князя і гаспадара Літвы нікога, апроча таго, каго кароль польскі і яго наследнікі, паводле рашэння пралатаў і паноў Польшчы і зямель Літвы, будуць лічыць падлягаючым абранню, пастаўленню і замяшчэнню, як гэта робяць пралаты, бароны і нобілі каралеўства Польскага, у выпадку смерці польскага караля без патомства і законных

наследнікаў, і з ведама рады нашай, г. зн. вялікага князя Александра, баронаў і нобіляў названых зямель Літоўскіх, згодна зместу і сіле першых грамат.

§ 12. Азначанымі вольнасцямі, прывілеямі і міласцямі маюць сілу карыстацца і пацяшацца толькі тыя бароны і нобілі зямель Літвы, якім дазволены гербы і тытулы нобілей каралеўства Польскага і якія з'яўляюцца паслядоўнікамі хрысціянскай рэлігіі, падпарадкаванай рымскай царкве, але не схізматыкі ці іншыя няверныя.

§ 13. Усе граматы, якія мы апублікавалі і далі каралеўству Польскаму і Літоўскім землям, у сёмым або восьмым гадах або пасля і ў часе нашай каранацыі, мы падмацоўваем, ратыфікуем, адабраем і надаем ім вечную сілу, лічачы іх за ўключаныя ў гэту грамату.

§ 14. Спецыяльна далучаецца і вызначаецца, што названыя бароны і нобілі каралеўства Польскага і зямель Літоўскіх, для лепшай выгады і карысці каралеўства Польскага і зямель Літоўскіх, калі будзе патрэба ў соймах, будуць адбываць іх у Любліне або ў Парчове, або ў іншых адпаведных месцах, згодна з нашай воляй.

§ 15. Нарэшце, мы, Александр або Вітаўт, са згоды святлейшага караля гаспадара Владыслава, караля польскага, дарагога брата нашага, далучаем да гербаў і тытулаў нобіляў каралеўства Польскага ніжэйадзначаных нобіляў зямель нашых літоўскіх, якіх самі нобілі каралеўства Польскага прынялі да ўдзелу ў братэрстве і кроўнасці супольна з усімі, хто вядзе сваё паходжанне ад гэтага роду. [...]

[Пералік гербаў і родаў, якія іх прымалі]

Гэтымі гербамі, тытуламі і прозвішчамі павінны карыстацца і пацяшацца на вечныя часы адзначаныя нобілі, вяльможы і баяры зямель Літоўскіх усюды, дзе і самі вышэйвызначаныя нобілі каралеўства Польскага звычайна карыстаюцца. А дзеля таго, каб усё вышэйпісанае атрымала сілу зацверджання і ўсеагульнай законнасці, мы, прысутныя, умацоўваем нашымі гэта пачаткамі.

Пры тым былі прысутнымі і аднагалосна пацведзілі і замацавалі: ... [пералік свецкіх і духоўных асобаў, якія выступалі сведкамі]

Адбывалася ў горадзе Гародлі на р. Бугу на сходзе або сойме генеральным месяца кастрычніка другога дня, 1413 года.

[...]

ПРЫВІЛЕЙ 1434 года⁴⁰

Ва імя бога, амінь.

На вечную памятку аб справе.

Паколькі мы папярэджваем вялікія цяжкасці ад памылак і сумненняў тады, калі справы нашага часу стала замацоўваем пісанымі граматамі, з подпісам сведкаў, то таму мы, Жыгімонт, з божай ласкі, вялікі князь Літоўскіх і Рускіх зямель, гаспадар і наследнік, – апавяшчаем праз гэта ўсім цяперашнім і будучым, каму трэба ведаць, што мы жадаем нашы землі Літоўскія і Рускія паставіць у лепшае становішча і іх выгады давесці да найлепшых умоў і выканаць гэта, з божай дапамогай, па меры нашых сіл. Таксама мы жадаем, каб паміж народаў гэтых зямель не было ніякага падзелу або лішніх расходаў. У будучыню, каб не пагаршалася становішча названых зямель, але каб яны пацяшаліся роўнымі міласцямі і тым больш горача і ўстойліва несупынна імкнуліся да аб'яднання душ, да непахіснасці спачуванняў і дапамагалі захаванню найбольш шчаслівага становішча самых гэтых зямель, каб яны найбольш верна служылі нам і слухалі нас.

Таму князям і баярам, як літоўцам, таксама і рускім названых зямель нашых Літвы і Русі даём, па міласці нашай шчодрасці, і дазваляем і даруем беспаваротна навекі наступнае:

§ 1. Па-першае, паводле даноса або тайнага абвінавачвання з боку якога-небудзь чалавека, ці з благой падазронасці мы не будзем абмяжоўваць або караць названых князёў і баяр, калі яны перш не будуць рэальна абвінавачаны на публічным судзе, згодна судовага парадку, які захоўваецца ў Літоўскай зямлі.

§ 2. Затым названыя князі і баяры і іх законныя дзеці няхай трымаюць і ўладаюць усімі спадчынамі і добрамі з роўным правам, як і бацькаўскімі, як звычайна трымаюць у іншых месцах пры хрысціянстве, і свабодна няхай іх прадаюць, абменьваюць, даруюць, адчуждаюць і распараджаюцца па сваёй добрай волі, як самім падабаецца больш карысна, аднак з той умовай, каб прад намі або нашымі ўрадоўцамі рабілі запісы аб іх адчужэнні, абмене, продажы або падарунку.

§ 3. У тым выпадку, калі каму-небудзь з названых князёў і баяр здарыцца адысці з гэтага свету, то яго жонка будзе заставацца на добрах бацькаўскіх свайго мужа, пакуль яна будзе заставацца ўдавой, без раздраблення іх з боку нашых урадоўцаў і нашых наследнікаў. А калі яна пажадае вый-

---

⁴⁰ Цытуецца паводле тэксту: Прывілей 1434 г. // Гісторыя Беларусі IX – XVIII стагоддзяў. Першакрыніцы [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: <http://starbel.narod.ru/unia.htm>. – Дата доступа: 03.06.2008.

сці замуж за другога, то няхай карыстаецца вызначанымі другім яе мужам прывенкамі, пакінуўшы бацькаўскія добра законным дзецям памершага мужа. Калі ж не будзе дзяцей мужчынскага роду, то спадчыннымі добрамі няхай уладаюць родныя браты, таксама без перашкоды з боку нашых урадоўцаў і нашых наследнікаў.

§ 4. Добрамі і пасэсіямі, наданымі ад найяснейшага князя гаспадара Александра інакш Вітаўта, быўшага вялікага князя Літвы, нашага блажэннай памяці любезнага брата; ад нашай светласці, – няхай уладаюць паводле прывілеяў, якія выданы ад названага кроўнага і ад нас.

§ 5. Усе разам і паасобку кметы і падданыя названых князёў і баяр зямель нашых вольны і свабодны ад усякага падатку, ад усякай даніны і чацвартнёвага падатку, які называецца *дзякла*, якія ад папярэдніх часоў звычайна давалі і якімі былі абавязаны нам і нашым папярэднікам.

§ 6. Тым не менш, аднак, на названых князях і баярах і іх падданных захоўваем, пры нас і пры нашых наследніках, пабудову і рэпарацыю тых замкаў і ваенных шляхоў, да якіх яны прымацоўваліся з старыні, на іх уласныя выдаткі, без чаго не могуць быць у добрым стане нашы землі. Іншыя работы на нашы замкі зусім здымаюцца з людзей названых князёў і баяр.

§ 7. Апрача гэтага, згаджаемся і дазваляем, каб князі і баяры рускія насілі і карысталіся гербамі або адзнакамі шляхецтва ... таксама як і літоўскія, аднак залічваюцца да названых адзнак праз літоўцаў, пасля атрымання згоды ад братаў па сваёй генеалогіі з каралеўства Польскага.

§ 8. Нарэшце, усе граматы, прывілеі і міласці, наданыя царквам, князям і баярам зямель нашых, на якіх-небудзь умовах, артыкулах і выключэннях, праз вышэйадзначанага нашага роднага брата і дазволеныя паводле права патраната, гэтым нашым прывілеем зноў аднаўляем, пацвярджаем, адабраем, узмацняем, захоўваючы іх сілу на вечнасць.

На сведчанне і моц гэтага мы прывесілі пячатку нашай вялікасці.

Адбывалася і выдана ў замку нашым у Троках, у самы дзень узнясення 1434 года.

Прысутныя яснейшыя вяльможы:

Кашталян Віленскі Остык,

Георгій або Гедыголт з Вішнёва,

Бергал Ходкаў з Даўнельтова,

Нікалай, пісар нашай канцэлярыі, нобілі, якія былі на сойме, і іншыя сведкі.

ПРЫВІЛЕЙ ВЯЛІКАГА КНЯЗЯ ЛІТОЎСКАГА КАЗІМІРА 1447 года⁴¹

02.05.1447 г.

Во имя божье, аминь.

К вечной речи памяти.

Вси речи, который бывают, от людской памяти поспол с часом отходят, а ни потом к памяти могут приведенны быти: олиж писмом и мають подтвержены быти. Про тож мы, Казимир, ... (т), познавше верность уставичную почтивых, достойных, освеченых, выбранных, мудрых прелатов духовных и светских княжат, рыцеров, шляхтичов, бояр, местичов земель Великого Княжества Литовского и Руского, Жемоитского, которую ж к нам и к нашей парсуне освяченной, как то до правого дедича и пана прироженого, имели и имають, а також и на потом имети уставичне и верне мыслять, якож то черес осмотренье наше есть найдено: достойне умыслили есмы, за такие доброты и ласки, дары и иными ласками им милостиве отдарить; бо тогды потом к нам и к нашим службам найдени будут рихлейшими, коли себе узрять такими ласками утешоны.

1. Тогож дея, наипервей, предреченым прелатом княжатом, рытерем, шляхтичом, бояром, местичом нареченых земель Великого Княжества Литовского и Руского, Жемоитского неотзывне дали есмо и моцью того то листа щедре даваем, призволяем и вечне даруем посполито, права тыя, звольеньства, твердости, якож имають прелаты, княжата, рытеры, шляхтичи, бояре, местички Коруны Полское. Але бы потом в том не было никоторое отщепение, а любо недоверство возникнуть туто умыслили есмы положити через выклад письма явне.

2. А напервей, вся дарования, привелеи, твердости церквей головных, зборных и кляшторных в землях наших Великого Княжества Литовского и Руского, Жемоитского и иных, поставленных и заложенных, а и потом которыи будут заложены, хочем без порушения и без обид ховати, боронити и щитити, в подлуг всее нашее моци.

Которая ж то церква головная, зборная, кляштырная, ... иж бы пуста была, а пастыря не держала, которое ж поданье к нам и к нашим наместником пригодило бы ся; тогды им с полного права, не иного, а любо не иных, пастыря, а любо пастырев давати маем, нижьли Великого Княжества Литовского, прироженого, аж достойными обычаи найден будеть; аж пак

---

⁴¹ Цытуецца па выданню: Вішнеўскі, А. Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі ў дакументах і матэрыялах (Са старажытных часоў да нашых дзён): вучэб. дапаможнік / А. Ф. Вішнеўскі, Я. А. Юхо; пад агул. рэд. праф. А. Ф. Вішнеўскага. – 2-е выд., дап. – Мінск : Акадэмія МУС Рэспублікі Беларусь, 2003. – С. 41 – 44.

не будет, тогда иного рожаю парсуну ужиточную, почестливую, згодную, которая ж бы могла рядить и вжиточна быти, маем дати, только крат, колько будет надобе.

3. Также предреченым прелатом, княжатам, рытерам, шляхтичам, бояром, местичом предреченых земель Великого Княжества Литовского, Руского, Жемоитского дали есмо: штож ни на жадного обмовление явное или тайное, тых княжат, рытеров, шляхтичов, бояр, местичов не будем казнити, ни именьи, а ни пенязьми, ни нятством, ни кровью, олижь очи-в-вочи, оба посполь явно стануть на суде, вподлуг права христианского, который ж будет у подлуг переможенья права виноват, подлуг обычая и права Коруны Полское имають быти казнены и сужены, подлуг их великости проступков.

4. Також за проступку, каково ль коли проступить, ни хто иной, только тот виноватец, хто проступить, подлуг права христианского имат быти казнен; штож ни жена за проступку мужа своего, а ни отец за проступку сына, а ни иной прироженный, а ни слуга, только олижь бы был причастник тое проступки, только выймуючы проступки против нашего господарства.

5. Також призволяем, абы княжата, рытеры, шляхтичи, бояре, добровольно имели бы мощь выехати з наших земель князьства великого, для лепшого шчастья набытия, а любо учинков рытерских, до каждых земель, сторон, только выменяючи стороны неприятельское, а куды выеждиваючи из своих имений, штобы службы наши не были замешканы, але нам и наместником нашим как бы сами очивисте были, только кроть, колько надобе служили бы.

6. Також предреченыи и княжата и рытеры, шляхтичи, бояре, местичи, именья свои и отчины, што им даное, а любо дарованое через освяченого кн. Александра, нареченного Витовта, достойной памяти дяди нашего, и через освяченого кн. Жикгимонта даные и дарованые, который ж держали, и имаюче и владеюче из их дарования привильями, достаточным светочством, твердостью листов возмогут досветчити, с правом имають держати, якож то княжата и рытеры, шляхтичи, бояре и местичи у Коруны Польской свои именья держать, и добровольную мощь имають продавати и заменить и зычити, и дарити, к своему лепшому обернути; а коли тыи именья продаючи, заменяючи изыначаюче, даруюче, перед нами в любо перед нашими наместниками имають здати.

7. Також по смерти отцове, сынове и дочки от своее отчины не мають отдалены быти, але с их ближними с полным правом маюць володети, якож то княжата, рытеры, шляхтичи и местичи Коруны Полские своим владеють и к ужитком добрым промышляють.

8. А також, коли некоторому князю, рытеру, шляхтичу и местичю с того света пригодилося бы изыйти, тогды удову у в имени мужа ея оставити хочем так долго, как долго будеть на столци вдовьем седети аж, пак, коли которая усхочет к другой свадьбе прийти, маеть быти дана, когож выбереть. А дети, аж будут первого мужа, в имени мають остати: аж, пак, не будет детей первого мужа, ино ближним меньше первого мужа, якож и иной удовы у Коруне Полской деражать.

Аж первый муж у предреченом имени своем своей жене некоторое вено запишет, а она можеть того досведчити; тогды, подлуг обычая права, кому усхочеть, тому полецить.

9. А також дочки, племенници и удовы могуть замуж давати, нас и наших наместников не докладываючи, нижли только обычай христианской у том заховаюче.

10. А теж вси а каждый особне, селяни и подданные княжатоу, рытером, шляхтичом, бояром и местичом наших земель Великого Княства Литовского, от всего данья и заплаты, собранья вытягненья серебщизны и теж мер, который же дякла реченыи суть, от воженя камня, протесов бревен и дерева на жжения плит, а любо мелу на города, сенокосения и иных несправедливых работ выпущены и будуть вольны овшейки и выняты, выменяючи работы на будованье городов наших новых потребных, а старых поправленья; теж княжатоу, рытером, шляхтичем селян данных и подданных и через нас им дарованных а також выймаюче.

А теж из-стародавна зыченые на нас и на наши будущий уряды поборы, стацыи, мостов новых чиненья, старых поправленья, а городов оправление, непорушне заховаем, а и хочем всегда имети неслободных.

11. А також мы, а любо заказники наши, тых предречонных княжат, рытерев, шляхтичов, бояр, местичов земель наших литовских и русских и жемоитских и иных, людей данных, извечных, селянитых, невольных, которое бы коли плоти были, а любо достойности, не прийдем, а ни урадником нашим принять не перепустим; а они теж прелатыжнжата, рытери, шляхтичи, бояре, местичи Великого Княства Литовского и Руского, Жемоитского, наших и будущих людей, которое бы коли плоти были, а любо достойности, принять сами, а любо через свои врядники, ни жвдным (жадным) обычаем не смети будуть.

12. А також на подавание предреченных княжат, рытерев, шляхтичов, бояр, местичов децких не дамо; олиж бы первой от пана, которому ж тот поддан, который кривду вчинил, правда пожадана была, ач бы он на рок не хотел к праву поставити; тогды наш децкий, а любо наших заказников

имать быти послан; а виноватый, который вину заслужил – пану своему, а не иному будет обязан заплатить.

13. А також обещуем и слобуем, иж панства нашего земля, великого князства предреченого, не вменшим, але у границах, как же предки были наши, на имя князь Александр, нареченый Витовт, дядя наш, и иные держали и володели, також и мы тыеж земли здоровы, целы, держати будем и володети и а с божьею помочью и всими силами нашими размножати будем.

14. Також обещуем и слобуем, иж в землях тых наших великого князства земля, городов, мест а любо которых — колвек дедичьтв, у володение и в держание, а любо некоторыи вряды а любо чти, не маем дать в честь никоего чужоземца, але только родичам тых земля наших предреченных Великого Князства Литовского дамо, и наши после будущии дадут в держание и володенье.

А на свидетельство сего листа печать наша есть привешена. А деялося и дано через руце велемощного Михаила Кезкгайловича Здавилтовича, Великого Князства Литовского канцлера, в Вильни в день св. Жикгимонта в лето Божиа нарожения тысяча четыриста 57-е (?) [1447].

Писан руками Мартиновыма з Лужка, он жо то имел с приказу.

“СУДЕБНИК” КАЗИМИРА 1468 года⁴² **[фрагменты]**

Казимир Божьею милостью король Польский, великий князь Литовский и Русский, княжа Прусское, и Жомоитский и иных, чиним знаменито сим нашим листом, кто на его посмотрит или чтучи (*яго*) услышит, иж мы с князьми и с паны-радою нашею Великого князства Литовского и со всим посольством погадавше, урядили есмо так:

1. Што с лицом приведут татя, будет ли (*яго*) мочи чим платити, ино заплатить истинну. Пак ли чего у дому не будет, а будет ли то жона ведала з детми уже изрослыми, ино жоною и детми заплатить, а самого – на шибеницу. А што будут малые дети, ниже семи годов, тыи в том невинни.

[...]

5. А коли бы злодей што у кого украл, а и где украдено а там его ухватят с лицом, а он у дом не принесл, жона и дети того не поживали – злодей терпи, а жона и дети, и дом их невинен.

[...]

---

⁴² Фрагмент цытуецца паводле тэксту: Судзебнік 1468 г. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступа: <http://www.history.univ.kiev.ua/ukrbooks/letop/sudebnyk.zip>. – Дата доступа: 03.06.2008.

12. А коли злодея выдадут ис права а чим его взвелять – казнити по его делом. А кому татя выдадут, а тот невсхочеть его казнити, а усхочеть на нем заплату побрати а его пустити, а любо его себе в неволю взяти, а то будет доводь: тот уже ис права выступаеть, и нам и с паны-радою нашою Великого князьства Литовского о том погадав, как его казнити, а и сказнити его, чога будеть достоин. А над злодеем милости не надобе.

13. А кто украдет выще полукопья, а любо корову, того узвесити.

14. А который впервые украдет, а до толь будет не крадывал: ино за первую татбу виною его казнити. Аже будеть ниже полтины домовьи речи крал – домовыми ж речьмы платити. А будет выще полтитны крал, хотя б пак первое украл, ино его обесити.

[...]

24. А который будеть люди выводити а любо челядь невольную, а ухватять с лицом – того на шибеницю. А изнайдет ли ся сок, ино тому право, как у сем листу верху писано, по тому его судити.

Про тож, как у сем нашом листу выписано, по тому бы есте рядили, а ис того не выступали.

Писан и дан у Вильне, февраля 29 день, индикта 1-го.

АПСАННЕ ЗЕМЛЯЎ⁴³ **[фрагмент]**

(1) Дзеля таго, каб ведаць пра ўзнікненне, распаўсюджанне і звычаі таго племені, якое называецца татарамі (Tartari), неабходна адзначыць, што населеная зямля, як гэта падаецца ў розных гісторыях, падзяляецца на тры галоўныя часткі, якія засялілі пасля смерці бацькі сыны Ноя Сім, Хам і Яфет са сваімі нашчадкамі. Азію занялі сыны Сіма. Яна пачынаецца ад вялікай ракі Яўфрат, на ўсходзе ж абмяжоўваецца акіянам. Афрыкай завалодалі сыны Хама. Яна, пачынаючыся ад правінцыі Сірыя і гораў Аман і Ліван, на захадзе канчаецца пад зімнім сонцастаяннем. Еўропу, якая яшчэ называецца паўночным краем, займелі сыны Яфета.

(2) Яна ж пачынаецца ад Таўра і Амана – гораў Сіліцыі (Silicie) і Сірыі, цягнецца паміж усходам летняга сонцастаяння і паўночнымі краямі той самай часткі, дзе размешчана Манголія (Mongal) – зямля татараў, як гэта будзе тлумачыцца далей, і кіруецца да летняга захаду і пасхальнай (pascalis) часткі акіяна, змяшчаючы ў сабе заходнюю царкву.

---

⁴³ Цытуецца па выданню: Адраджэнне. Гістарычны альманах. Вып. 1 / склад. і навук. рэд. А. П. Грыцкевіч. – Мінск : Універсітэцкае, 1995. – С. 147 – 151.

(3) Гэтая ж самая частка, а менавіта Еўропа, паводле некаторых [аў-тараў], падзяляецца яшчэ на дзве часткі, гэта значыць, на ўсходнюю і заходнюю царкву. Заходняя пачынаецца ад Італіі ўключна.

(4) На поўнач ад яе, за Венецкім морам знаходзіцца суседняя зямля венграў. Яе насяляюць славяне (Sclavi), якія называліся гунамі. Пазней яе цэнтрам авалодалі, уварваўшыся туды, венгры. На ёй, мяркую я, быў Рымскі выган (Pascua Romanorum).

(5) Да Венгрыі (Hungarie) з паўночнага боку прымыкае частка ўсходняй Польшчы (Polonie), за якой размешчана Прусія (Pruscia), якая таксама на поўначы кранаецца Салодкага мора (Mare Dulce). Яе пачаў схіляць [у хрысціянства] богаўгодны муж Хрыстыян, першы біскуп гэтай зямлі з закону цыстэрцыяў без меча, а праз ласку хрышчэння.

(6) З захаду ад яе размешчана вялікая частка Польшчы, прыморская ад поўначы. Яна называецца Памераніяй.

(7) З усходу ж, у напрамку Русі (Russiam), да яе далучаецца Яцвягія (Jetwesya). Яе пачаў хрысціць я з таварышам. За Прусіяй, на поўнач ад гэтага ж народу, ляжыць Замбія (Zambia). Яна нібыта прыморская з паўночнага боку.

(8) Яе падпарадкаваў сваёй уладзе сам Прыміцій (Primicius), пяты кароль багемцаў (Boemorum), які правіць і цяпер, адзначаны крыжам, з вялікім войскам хрысціян. Найзнатнейшага з гэтай зямлі ён, ахрысціўшы, назваў сваім імем у маёй прысутнасці ў першы год валадарства папы Аляксандра IV.

(9) Яны, гэтак як і прусы (Prutheni), шанавалі асобныя лясы за багоў, вельмі верылі варажбе і нябожчыкаў спальвалі разам з коньмі, зброяй і лепшым адзеннем, бо думалі, што гэтым і ўсім іншым, што спальваецца, змогуць карыстацца ў наступным жыцці.

(10) Да Замбіі далучаецца Курляндзя, якая больш схіляецца да поўначы, аточаная морам з паўднёвага, а таксама з заходняга боку. А з усходняга краю размешчана зямля язычнікаў, якая называецца Жамойць (Samoiita). Тут ніколі не прапаведвалася без меча.

(11) Таксама на ўсход ад яе ляжыць сумежная з Руссю (Ruscie) зямля Летавія (Lectauie), першы кароль якой Міндоўг (Mendogus) быў хрышчаны і пры каранацыі прыняў сваё каралеўства ад рымскага прастола пры маёй там бытнасці. І гэта ж пакінуў ён і сваім нашчадкам, калі б толькі належным чынам дбалі пра справу такога роду.

(12) Згаданыя літоўцы (Lectauī), яцвягі (Ietuesi) і нальшаны (Nalsani) лёгка паддаюцца хрышчэнню, бо ўзгадаваныя ад самай калыскі хрысціянскімі карміцелькамі, таму мы маглі дзейнічаць сярод іх больш бяспечна.

(13) За Курляндыйй ідзе Лівонія, на поўначы якой ёсць арцыбіскуп з 7 суфраганамі, з якіх чатыры знаходзяцца ў Прусіі, а тры – у Лівоніі. Яна атрымала пачатак свайго збавення дзякуючы купцам. Гнаныя непагодаю, яны павярнулі ў вялікую раку пад назваю Дзвіна (Dvina), якая выцякае з межаў Русі, і пабачылі народ просты і бяззбройны. Абачліва і паступова купцы дамагліся ад іх дазволу на пабудову каменнай агароджы для невялікага двара на выспе ў гэтай рацэ, каб ваўкі альбо разбойнікі не патурбавалі ўначы іх саміх ці скаціну, якую яны прыдбалі тамсама. І, зрабіўшы цамент, пачалі ўзводзіць даволі моцны замак. Пабачыўшы гэта, [тубыльцы] пачалі змаўляцца: “Давайце дазволім гэтым людзям складаць камяні і пасля, калі яны скончаць справу, абвязаўшы моцнымі канатамі і ўпрэгшы шмат валоў і коней, у адзін момант усё зрынем на зямлю”. Калі ж яны прыйшлі з гэтымі прыладамі і ўбачылі шмат сваіх параненых стрэламі абаронцаў, то пасля нарады вырашылі ўчыніць з купцамі вечны мір. Вось такім чынам пачало тут пашырацца хрысціянства.

(14) Да гэтай зямлі прымыкае Эстонія, якая, схіляючыся больш да паўночы, ляжыць пад Арктурам. Яна таксама прыморская з паўднёвага боку. За ёй, з захаду, ідзе Біронія (Bironia).

(15) Да яе затым прымыкае каралеўства Швецыя (Suesie) як з поўдня, так і з захаду, схіляючыся да поўначы і паўднёвага захаду. Непасрэдна за ёй ідзе каралеўства Нарвегія, якое цягнецца як на поўнач, так і да краёў паўночнай часткі захаду.

(16) У даўжыню і шырыню гэтага каралеўства нялёгка паверыць недасведчанаму чалавеку, хоць бы таму, што яго крайняя частка, якая прымыкае да краю поўначы летняга захаду з сярэдзіны траўня аж да канца ліпеня, не знае захаду сонца. Здаецца, што сонечны дыск у час летняга сонцастаяння, узняўшыся ў свой задзяк з паўночнай часткі акіянскіх водаў, прарабляе шлях сярод ночы на вышыні альпійскіх вяршыняў, альбо на адлегласці каля аднаго стадыя.

(17) У паўночнай частцы гэтай зямлі ёсць вельмі высокія горы, пакрытыя лясамі. У іх шмат белых, надта хуткіх аленяў, якіх лепш лавіць у пасткі, чым цкаваць сабакамі. На гэтай частцы зямлі зусім няма ядавітых паўзуноў. Даволі шмат тут кітоў (cetus). Гэта – род рыбы, якая ў час шторму ікламі, што вырастаюць у яе, чапляецца за скалы. Калі ж мора раптам адступае, то іклы пад цяжарам кіта вырываюцца.

(18) Гэтая краіна мае таксама два, вельмі аддаленыя на захад і поўнач астравы. На іх людзі з-за недахопу дроў у маразы звычайна робяць вогні-

шча з пакрытых рыбіным тлушчам касцей розных рыб і жывёл. Звычайна там вельмі шмат буйнай рагатай жывёлы і авечак.

(19) Апрача таго, ёсць востраў, знойдзены ўжо ў наш час у паўночнай частцы згаданай зямлі. На яго двойчы ў пяцігоддзе адпраўляюцца і вяртаюцца назад два караблі. Гэта вялікі востраў, на якім вельмі шмат людзей, але язычнікаў. З рачнога і марскога пяску ў вялікай колькасці [там] здабываецца найлепшае золата. Улетку гэтыя людзі не ведаюць начнога змроку, а зімою цалкам пазбаўленыя святла. Аднак пад Нараджэнне Гасподняе, як [кажа] той, хто быў там два гады, а цяпер жыве ў каралеўстве Даніі (Dacie), з поўначы дзівосным агнём палаюць паднябесныя зарніцы.

(20) На поўдзень ад згаданай Нарвегіі, як даведзена, ляжыць востраў Англія і Шатландыя (Scocia). Ірландыя (Hibernia) ж размешчана паміж поўднем і летнім захадам. З гэтага ж выразна бачна, якое становішча займаюць зямля святога Якуба Іспанія і Праванс (Prouincia), а таксама якім чынам нашая заходняя царква ўключае землі ля Міжземнага мора і вышэй названыя, разам з хрысціянскімі астравамі на моры.

(21) Усходняя ж царква пачынаецца ад Грэцыі альбо Сербіі (Seruia), што была названа так таму, што служыла Грэцыі. Яна з роду славянаў (Sclauorum). Уключаючы ў сябе Антэварыю (Anteuariam), яна цягнецца праз Грэцыю і заканчваецца на ўсходзе ў вышэй названых гарах Сіліцыі і Сірыі.

(22) Праходзячы далей, яна з поўначы далучаецца да Балгарыі (Bulgarie), з паўночнага ж боку мяжуе з Руссю. Гэтыя дзве землі, а менавіта Сербія і Балгарыя, ад захаду сумежныя з Венгерскім каралеўствам.

(23) Прусія ж, судакранаючыся з часткаю Венгрыі, па той жа самай лініі поўначы аточвае Польшчу, Яцвягію, Латвію (Latuuoniam), а потым схіляецца ў напрамку між поўначчу і паўднёвым захадам, абыходзячы Лецыю (Leciam), Лівонію і Эстонію. І гэтакім чынам даходзіць на захадзе да паганых карэлаў (Carilos), якія мяжуюць з Нарманскім каралеўствам (regno Nortmannorum).

(24) Згаданыя карэлы – людзі лясныя і даволі дзікія. Калі яны пабачаць, што ідуць чужыя, як, напрыклад, купцы, то зараз жа з усёй сям’ёю накіроўваюцца ў лес. Чужынцы ж вольна могуць карыстацца тым, што знойдуць у дамах, нічога, аднак, не выносячы. Бо калі б забралі з сабою якое-небудзь футра, якіх там шмат, а тыя, вярнуўшыся дадому, заўважылі б гэта, то неадкладна, склікаўшы грамаду, напалі б на чужынцаў ужо як на ворагаў.

(25) Адзін з іх, слухаючы брата Вайслана (Vaislanum), майго таварыша, які прапаведваў на Белай Русі (in Alba Ruscia), заклікаў таго ісці з ім да

згаданых карэлаў, даводзячы, што без сумнення давёў бы іх да праўдзівага бога праз хрышчэнне і, пры жаданні, збудаваў бы там касцёлы.

(26) Вось жа ўсе землі, [пачынаючы] ад Русі і Грэцыі ўключна, што ідуць на ўсход між нашым Міжземным морам і Паўночным акіянам, уваходзяць у склад усходняй царквы.

(27) Такім чынам, неабходна ведаць, што згаданы траісты падзел зямлі трэба разглядаць, зважаючы на яе цэнтр, дзе прапаведвалі прарокі і дзе Госпад заслужыў для многіх збавенне. Гэтая зямля – святая.

І. У. Чаквін
ЭТНАСАЦЫЯЛЬНЫЯ ПРАЦЭСЫ⁴⁴
[фрагменты]

[...]

Працэс этнаўтварэння беларускага народа пачаў выразна ажыццяўляцца ў XIV – XV стст., калі землі і насельніцтва Беларусі ўвайшлі ў склад Вялікага княства Літоўскага. Пачатак палітычнаму аб’яднанню заходняй часткі ўсходнеславянскіх і суседніх балцкіх зямель у складзе адзінай дзяржавы паклалі гістарычныя падзеі XIII ст.: татарская экспансія з усходу і агрэсія нямецкіх Тэўтонскага і Лівонскага Ордэнаў з захаду. Як у той час, так і некалькі раней некаторыя ўсходнеславянскія землі і княствы мелі дастаткова мірных і саюзніцкіх адносін з балцкім насельніцтвам сумежных тэрыторый. Некаторыя землі заходняй Беларусі ўвогуле не былі ў тыя часы выразна этнічна дыферэнцыраванымі і аб’яднаныя як славянскае, так і балцкае насельніцтва. Узначальвалі гэтыя землі князі рознага этнічнага паходжання.

На ролю гегемона ў працэсе аб’яднання заходняй часткі ўсходнеславянскіх і шэрагу балцкіх зямель прэтэндавала ў гэты час перш за ўсё Вялікае княства Літоўскае. Ужо ў XIII ст. у яго склад уваходзілі заходнія беларускія землі з цэнтрамі ў Новагарадку, Слоніме, Ваўкавыску, Гародне, Камянцы і іншыя, таксама менавіта Літва (тэрыторыі паміж Віліяй і Нёманам), Нальша (у басейне Віліі з цэнтрам у Крэве), Дзялтува-Дзяволтва (з цэнтрам у Вілкамір’і) і шэраг балцкіх зямель (Упітэ, Сауле, Кнітува, Каршува і інш.). Князі і баяры буйных феадальных цэнтраў Заходняй і Цэнтральнай Беларусі хацелі бачыць Літву ў якасці саюзніка. Да гэтага ж імкнуліся і літоўскія князі (напрыклад, Міндоўг і яго сын Вайшэлк), якія нават прымалі

---

⁴⁴ Цытуецца са скарачэннямі паводле раздзела “Этнічныя працэсы ў XIV – XVII стст.” // Беларусы. Т. 4.: Вытокі і этнічнае развіццё / В. К. Бандарчык, М. В. Бялявіна, Г. І. Каспяровіч [і інш.]; рэдкал. В. К. Бандарчык [і інш.]; Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. – Мінск : Бел. навука, 2001. – С. 148–170.

праваслаўную веру дзеля палітычных мэт умацавання сваёй улады ў дзяржаве, у склад якой уваходзіла пераважна славянскае насельніцтва.

Заходнебеларускія княствы і гарады з'яўляліся своеасаблівымі этна-палітычнымі фарпостамі ўсходніх славян у старажытнай кампактнай і этнічна змешанай балта-ўсходнеславянскай вобласці. Іх эканамічныя сувязі паміж сабой і з іншымі гарадамі і землямі прыкметна ўмацавалі ў XIII – пачатку XIV стст. гэту вобласць у ваенна-палітычным сэнсе. У гэтыя ж часы ў склад Вялікага княства ўвайшло і буйнейшае ва Ўсходняй Еўропе Полацкае княства, жыхары якога выбралі ў 1307 г. на вечы ў Полацку сваім князем Воіна – брата вялікага князя літоўскага Віценья. У выніку ўсіх гэтых аб'яднанняў землі заходняй і цэнтральнай Беларусі, а таксама сумежных частак Аўкштайціі набылі дамінуючую ролю ў палітычным жыцці Усходняй Еўропы.

Нягледзячы на тое, што Літва іншы раз працягвала больш традыцыйную для папярэдніх часоў палітыку ваенных нападаў, увогуле ход падзей канца XIII – XIV стст. быў накіраваны на стварэнне саюзных адносін паміж ёй і іншымі суседнімі княствамі. Літоўскія і саюзныя ім феадалы ўсходнеславянскіх зямель бачылі ў гэтым саюзе адзіную магчымасць павялічыць свой патэнцыял у супрацьборстве з Ордэнам, з мангола-татарамі, набегі якіх дасягалі нават Літвы (“взяша татарове всю землю литовскую, а самех избиша”), а таксама з іншымі буйнымі ўсходнеславянскімі ваенна-палітычнымі аб'яднаннямі, напрыклад, з Галіцка-Валынскім княствам. Ваенная барацьба Вялікага княства Літоўскага з апошнім завяршылася ў 1340-х гг. перамогай першага, а землі апошняга (Уладзімірская, Луцкая, Холмская, Берасцейская і інш.) папалі пад уладу вялікіх князёў літоўскіх. Палітыка далучэння ўсходнеславянскіх і шэрагу балцкіх зямель у склад адной дзяржавы была працягнута пры браце Віценья – Гедэміне, потым пры Альгердзе і Кейстуце, Ягайле і Вітаўце, што прывяло ў выніку да складання ва Усходняй Еўропе моцнага і буйнага ваенна-палітычнага аб'яднання – Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага, якое ахоплівала ўсю Беларусь, Аўкштайцію, часткова Жэмайцію (Жмудзь), Латгалію, значную частку Украіны (Чарнігаўскую, Кіеўскую, Валынскую, Северскую і Падольскую землі), а таксама Браншчыну, Смаленшчыну на ўсходзе і Падляшша на захадзе. Сталіцай аб'яднанай дзяржавы ў 1323 г. пры Гедэміне (1316 – 1341) стаў горад Вільна, які змяніў у гэтай ролі Новагарадак.

Падзеі тых часоў паказаны ў летапісах, з якіх вынікае, што характар уваходжання ўсходнеславянскіх зямель у склад Вялікага княства Літоўскага быў разнастайным і працяглым. Далучэнне зямель праходзіла ў выніку

дынастычных саюзаў, прызнання васальнай залежнасці мясцовых феадалаў ад вялікіх князёў літоўскіх, а таксама адкрытым захопам шэрагу рэгіёнаў і нават княстваў літоўскімі і саюзнымі з імі сіламі.

Адначасова з замацаваннем сваёй улады на Беларусі, Аўкштайціі і на Украіне вялікія князі літоўскія спрабавалі падпарадкаваць сабе і шэраг іншых зямель на ўсходзе і захадзе: Ноўгарад, Пскоў, Маскву, Цвер, таксама Жмудзь, Польшчу, Латвію. Некаторыя землі адстаялі свой суверэнітэт, іншыя трапілі ў васальную залежнасць, у трэціх была адабрана частка памежных тэрыторый. Ужо к XV ст. Вялікае княства Літоўскае па сваёй плошчы было адным з буйнейшых у Еўропе, яно працягвалася ад Балтыйскага (раён Палангі) да Чорнага (раён сучаснай Адэсы і Ачакава) мора і ад Драгічына над Бугам, Бярэсця, Ковеля, Уладзіміра-Валынскага, Луцка да Курска, Мцэнска, Вязьмы і Вялікіх Лук. [...]

Падначаленне раздробленых усходнеславянскіх і балцкіх зямель адзінай уладзе ў межах адной дзяржавы спыніла ў канцы XV ст. працэс феадальнага драблення і садзейнічала стварэнню ўмоў для ўмацавання сацыяльна-эканамічных і этнакультурных сувязей паміж рознымі тэрытарыяльнымі часткамі насельніцтва Беларусі, яго кансалідацыі і інтэграцыі з суседнімі народамі. Актывізаваўся працэс складання адзінай і цэласнай этнічнай тэрыторыі беларусаў – неабходнай умовы для дзейнасці этнаўтваральных працэсаў.

Палітычнае аб'яднанне беларускіх зямель і складанне асноўнай этнічнай тэрыторыі беларусаў садзейнічалі больш актыўнаму функцыянаванню вельмі важнага для працэсаў этнаўтварэння сацыяльна-эканамічнага фактара, дзейнасць якога адлюстроўвалася, перш за ўсё, у агульным працэсе развіцця феадальных адносін. Станаўленне іх адбылося на Беларусі ў папярэднія часы, а перыяд складання народнасці характарызаваўся іх далейшым развіццём. Аднак у XIV – XV стст. яшчэ захоўвалася пэўная сацыяльна-эканамічная і палітычная раз'яднанасць шэрагу беларускіх (і не толькі беларускіх) зямель Вялікага княства, калі яны мелі розныя юрыдычныя правы і палітычную аўтаномію з перавагай знешнеэканамічных сувязей над унутрыдзяржаўнымі, а кожная з буйных адміністрацыйна-палітычных тэрыторый з'яўлялася асобным эканамічным рынкам.

Ва ўмовах феадальнага спосабу вытворчасці з яго натуральнай сістэмай гаспадарання і перавагай занальных эканамічных арыентацый аб'яднальныя працэсы часам абмяжоўваліся рэгіянальнымі зямляцкімі сувязямі, што садзейнічала станаўленню перш за ўсё вузкалакальных форм этнаса-

цыяльнага згуртавання насельніцтва. Далейшая інтэграцыя і кансалідацыя гэтых суполак у адзіны этнасацыяльны арганізм (этнос) залежала ад умацнення эканамічных, сацыяльных, палітычных, культурных, моўных і іншых адносін паміж рознымі тэрытарыяльнымі групамі насельніцтва.

На першых этапах кансалідацыі (XIV – XV стст.) палітычнае аб'яднанне тэрыторый і насельніцтва само па сабе яшчэ не знішчала прававой і іншай лакальнай аўтаноміі асобных зямель, што добра відаць з тагачаснага федэратыўна-тэрытарыяльнага і адміністрацыйнага падзелу дзяржаўных тэрыторый увогуле. У залежнасці ад умоў уключэння розных зямель у склад Вялікага княства Літоўскага змяняўся і іх статус. Многія землі і княствы здолелі дабіцца захавання “старыны” – амаль што тых жа правоў, што вызначалі іх палітыка-эканамічнае і сацыяльнае жыццё ў папярэднія часы. Захаваўшы ўсходнеславянскія традыцыі (“старыны не рухати”) было ў XIV – XV стст. прынята сацыяльна-палітычнае дзейнасці вялікіх князёў літоўскіх у адносінах да беларускіх зямель, што было замацавана ва ўстаўных граматах і прывілеях для асобных зямель і княстваў.

Яшчэ ў перыяд 1500 – 1560 гг. Вялікае княства Літоўскае складалася з шэрага асобных тэрытарыяльных адзінак – “зямель” (Полацкай, Віцебскай, Смаленскай, Кіеўскай, Валынскай, Чарнігава-Северскай, Жмудскай і інш.), якія ў значнай ступені захоўвалі мясцовую юрыдычную і сацыяльна-палітычную самастойнасць. Непасрэдна аўтаномнымі землямі ў межах сучаснай Беларусі былі Полацкая і Віцебская, якія паступова пераўтварыліся ў намесніцтвы, а потым ваяводства (адпаведна ў 1504 і 1506 гг.). Панёманская і Падняпроўская воласці ўваходзілі ў склад дзяржавы ў якасці велікакняжацкіх уладанняў і ў XVI ст. былі ўключаны ў склад Новагародскага (з 1507 г.) і Мсціслаўскага (з 1564 г.) ваяводстваў. У Новагародскае, Берасцейскае (з 1566 г.) ваяводства ўвайшлі ў XVI ст. таксама некаторыя ўсходнія тэрыторыі Віленскага, Троцкага і Падляскага ваяводстваў і асобныя княствы: Кобрынскае, Тураўскае, Пінскае, Слуцкае і Клецкае.

Тэрытарыяльна-адміністрацыйнае дзяленне 1555 – 1556 гг. і наступных часоў больш перакроіла ранейшую ўнутраную зямляцкую структуру Беларусі. Так, Новагародскае ваяводства распаўсюджвалася ад Ваўкавыска і Новагародка да Любані і Слуцка; Мінскае (з 1564 г.) – ад Барысава і Заслаўя да Мазыра і Гомеля; Берасцейскае – ад Пружан да Давыд-Гарадка і Турава; Віцебскае – ад Веліжа і Суража да Крычава і Рагачова; Мсціслаўскае – ад Краснага да Суража. Да Віленскага ваяводства (створана ў 1413 г.) прымыкалі землі Мядзеля, Ліды, Смаргоні і Браслава, а да Троц-

скага (з 1413 г.) – Гродзеншчына. Такі адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел значна парушаў папярэднюю зямляцкую структуру беларускіх зямель, што ўвогуле спрыяла цэнтралізацыі дзяржавы.

Паралельна гэтым працэсам ішла таксама палітыка юрыдычна-прававой цэнтралізацыі дзяржавы, што намецілася ўжо з XV ст. Перш за ўсё, тут трэба нагадаць узрастаўшую з таго часу тэндэнцыю прававой кадыфікацыі з мэтай пісьмова фіксаваць розныя лакальныя нормы права, сістэматызаваць іх і ўводзіць некаторыя новыя элементы ў агульнадзяржаўных інтарэсах. Кадыфікацыя суправаджалася таксама прававой уніфікацыяй, накіраванай на абагульненне саслоўных і зямляцкіх адрозненняў у адносінах да права. Першая спроба ўніфікацыі права была зроблена ў другой палове XV ст. у земскіх прывілеях, а потым – у Судзебніку Казіміра IV, якія датычылі прававога жыцця амаль што ўсіх саслоўяў на большасці зямель Вялікага княства Літоўскага. У 1529 г. быў складзены першы Статут Вялікага княства Літоўскага, які афіцыйна быў прызнаны агульнадзяржаўным заканадаўчым актам. Гэта быў ужо галоўны прававы дакумент дзяржавы, які меў перавагу над лакальнымі юрыдычнымі нормаў. У адносінах да норм, якія не былі пісьмова зафіксаваны ў Статуце, захоўвалася “старына” (нормы “звычайно старадаўняга” – звычайнага права).

Удасканаленыя пісаныя нормы другога (1566) і трэцяга (1588) Статутаў распаўсюджваліся на ўсе саслоўі і бытавалі ва ўсіх раёнах Вялікага княства Літоўскага. Як адзначалася ў трэцім Статуце, нават і “чужоземцы заграничнікі ... тым же правом маюць быць сужоны”. Рэдакцыйныя камісіі другога і трэцяга Статутаў складаліся з католікаў і праваслаўных, што павінна было забяспечыць захаванне інтарэсаў асноўных канфесіянальных груп насельніцтва дзяржавы.

У перыяд складання Статутаў у Вялікім княстве Літоўскім відавочна намецілася ўмацаванне ўнутрыдзяржаўных эканамічных сувязей. Падставай для гэтага з’яўлялася складанне адзінага агульнадзяржаўнага эканамічнага рынку, які фарміраваўся ў выніку аб’яднання больш дробных тэрытарыяльных рынкаў. Значную ролю тут адыгрывалі гарады і мястэчкі, доля гандлёва-рамесніцкага насельніцтва якіх у гэты час значна павялічылася, а гандлёвыя сувязі паміж імі ўзмацніліся. У XV – XVII стст. актыўна раслі гарады і мястэчкі ў Беларусі, Літве, Польшчы, на Украіне.

Гарады і мястэчкі выконвалі функцыю інтэгруючых сацыяльных, рэлігійных, гандлёва-рамесных, ваенных, культурных цэнтраў пэўных адміністрацыйных тэрыторый (валасцей, павеатаў, зямель, удзельных княстваў, ваяводстваў). Найбольш буйныя гарады Беларусі таго часу Новагародак

(Навагрудак), Гародня (Гродна), Бярэсце (Брэст), Мінск, Слуцк, Віцебск налічвалі ад 8 – 15 да 20 – 25 тыс. аседлага насельніцтва. У Полацку ў сярэдзіне XVI ст. жыло не менш 30 тыс. чалавек. Урбанізаванымі формамі вытворчай дзейнасці і арганізацыі насельніцтва характарызуваліся мястэчкі, колькасць якіх на Беларусі паступова павялічвалася (асабліва ў заходніх раёнах) і дасягала ў другой палове XVI ст. больш чым за 280. Большасць гарадоў і каля паловы мястэчак належалі вялікаму князю літоўскаму. Многія з іх, а таксама некаторыя прыватнаўласніцкія гарады і мястэчкі мелі свае ўласныя органы самакіравання (магістраты, рады) і пэўную сацыяльна-палітычную аўтаномію, прадугледжаную магдэбургскім правам. Гарады, дзе была складаная канфесійная і этнічная структура насельніцтва, выбіралі членаў гарадскіх рад з праваслаўных і католікаў пароўну (Полацк, Навагрудак, Бярэсце і інш.). Нехрысціянскае насельніцтва не ўваходзіла ў склад магдэбургскіх гарадскіх абшчын, а карысталася асобымі правамі і прывілеямі. Сваімі правамі карысталася і насельніцтва гэтак званых юрыдык – прыватнаўласніцкіх частак гарадоў, якія падпарадкоўваліся не магістратам, а асобным свецкім ці духоўным феодалам, што пражывалі ў гарадах ці мелі там свае ўладанні.

Асноўнымі заняткамі насельніцтва гарадоў і мястэчак былі рамёствы, гандаль, розныя службовыя абавязкі і павіннасці. У той жа час вялікую долю ў гаспадарчых справах гараджан мелі і неурбанізаваныя формы дзейнасці (сельскагаспадарчая праца, промыслы), удзельная вага якіх пачала скарачацца толькі ў другой палове XVI – XVII стст. Некаторая частка гарадскіх рамеснікаў і гандляроў была аб'яднана ў гэтак званыя цэхі (брацтвы), астатнія складалі катэгорыі пакутнікаў і партачоў, якім забараняўся продаж сваёй вытворчасці на гарадскім рынку. Значную частку жыхароў гарадоў (часта ад адной трэці) складалі беднякі: жабракі, валацугі (гультаі, “люзныя”), а таксама сельскае насельніцтва, якое прыходзіла на часовую працу па найму. Беднякі не карысталіся правамі гарадской магдэбургскай абшчыны. Рост гарадской і мястэчкавай вытворчасці і развіццё гандлёва-грашовых адносін паступова павялічвалі ролю гарадоў і мястэчак як гандлёвых цэнтраў, вакол якіх складваўся свой рынак, што ахопліваў бліжэйшую сельскую мясцовасць і меў сувязі з іншымі рынкамі такога ж роду.

Працэс функцыянавання лакальных рынкаў у некаторых рысах выяўляецца пры вывучэнні грашовай гаспадаркі таго часу. Так, па даных В. Н. Рабцэвіча, грашовыя адзінкі, якія былі сканцэнтраваны ў розных беларускіх рэгіёнах, доўгі час былі арыентаваны на знешнія эканамічныя рынкі. Нават пачата ў XVI ст. эмісія дзяржаўнай манеты (гэтак званых літоўскіх дэнары-

яў) не магла забяспечыць грошамі землі ўсёй Беларусі. Таму літоўскія дэнарыі ў асноўным ужываліся ў заходніх ваяводствах беларускіх зямель. Прыбалтыйскай лівонскай манетай (шылінгамі) у той час карысталіся ў землях Полацка і Віцебска, якія мелі цесныя гандлёва-эканамічныя сувязі з Рыгай. На тэрыторыях Верхняга Падняпроўя, як і ўвогуле на Беларусі, выкарыстоўваўся галоўным чынам пражскі грош, які складаў у той час фундамент грашовай гаспадаркі Вялікага княства Літоўскага. Залатаардынскія грашовыя знакі (дзірхемы) доўгі час былі распаўсюджаны пераважна ў цэнтральнай частцы дзяржавы і заходнім Палессі. Паралельна з гэтымі манетамі на землях Беларусі бытавалі таксама буйныя наміналы ранейшага часу – срэбраныя грыўны.

Пачынаючы з XVI ст. асноўнай манетай усёй дзяржавы паступова становіцца грашовы знак унутранай вытворчасці – літоўскі паўгрош, які чаканіўся на манетным двары ў Вільні. З гэтага часу грашовы абарот на тэрыторыі Беларусі характарызаваўся новымі, больш прагрэсіўнымі рысамі, але архаічныя формы таварна-грашовых адносін яшчэ працягвалі захоўвацца і асабліва ў асяроддзі асноўнай масы насельніцтва – сялянства.

Саслоўна-сацыяльная арганізацыя сялянства ажыццяўлялася ў XIV – першай палове XVII стст. у залежнасці ад прававога і маёмаснага становішча розных груп сельскіх жыхароў. Выдзяляліся, напрыклад, прыватнаўласніцкія і дзяржаўныя сяляне. Унутры гэтых груп існавала яшчэ некалькі катэгорый, кожная з якіх адрознівалася ад іншай прававым і маёмасным становішчам (“чэлядзь нявольная”, “халопы”, “людзі непахожыя”, “людзі пахожыя”, “людзі айчынныя”, “служылыя людзі” і інш.). У межах некаторых з гэтых катэгорый выдзяляліся яшчэ больш дробныя праслойкі: “халупнікі”, “кутнікі”, “людзі чорныя”, “бабылі”, “людзі люзныя”, “цяглыя”, “асадныя”, “закупы” і інш.

[...]

У колах феадальных вярхоў беларускага грамадства таго часу таксама наглядаліся некаторыя змены, якія адлюстроўвалі складанне асобнай саслоўнай супольнасці “шляхецкага народа” ў межах не толькі Вялікага княства, але і Польшчы (асабліва пасля ўтварэння адзінай дзяржавы – Рэчы Паспалітай). Саслоўнае аб’яднанне феадальных вярхоў Беларусі, Украіны і Літвы з польскай шляхтай ішло паступова на працягу XIV – XVII стст. спачатку на ідэалагічным і юрыдычна-прававым, а потым і на канфесіянальным, моўным, бытавым і іншых узроўнях з адзінай мэтай стварэння асноўнай сацыяльнай апоры феадальнага ладу і дзяржавы.

Унутраная саслоўная структура “шляхецкага народа” была вельмі дыферэнцыраванай – ад беззямельнай і малазямельнай шляхты, быт якой мала чым адрозніваўся ад быту гараджан і вольных сялян, да магнатаў, у руках якіх былі правы і ўлада ўдзельных князёў.

Сацыяльна-маёмасная і прававая няроўнасць шляхецкага саслоўя адбілася на тэрміналагічна-паняцінным узроўні. Вышэйшыя слаі феадальнага грамадства, напрыклад, былі прадстаўлены пераважна “князямі і княжатамі” (назвы “граф”, “барон” і іншыя былі адносна новымі на Беларусі таго часу). Некаторы час да вышэйшых колаў феадалаў адносіліся і “баяры” ці “паны-баяры” (пазней “баяры-шляхта”). У XVI – XVII стст. маёмасная дыферэнцыяцыя катэгорыі баяр і працэсы складання адзінага шляхецкага народа абумовілі захаванне гэтай назвы пераважна для аб’яднэўшых слаёў (“баяры панцырныя”, “баяры служкі”), якія займалі прамежкавае становішча паміж сялянамі і шляхтай. У гэтыя часы частка баяраў была пераведзена ў разрад феадальна залежнага насельніцтва, а частка, атрымаўшы адпаведныя прывілеі і дарчыя граматы, увайшла ў шляхецкае саслоўе (“повинность его шляхецкая – конем служить”).

Сама назва “шляхта” да XVI ст. была больш тыповай для заходніх рэгіёнаў Беларусі, Літвы і Польшчы і звязвалася доўгі час з каталіцкім веравызнаннем. Пазней паняцце “шляхта” распаўсюдзілася на саслоўныя вярхі грамадства ўсёй Беларусі. Па маёмаснаму і прававому стану шляхта таксама была вельмі дыферэнцыраванай, што адлюстроўвалі назвы яе асобных праслоек (“заможныя”, “засценкавая”, “частковая”, “шарачковая”, “галота” і інш.). Ваеннаслужачая пры крэпасцях і замках шляхта часта вызначалася паняццем “рыцары”, а адміністрацыйна-чыноўная – “ураднікі”, “возныя”, “віжы”. Яшчэ адна катэгорыя феадалаў – “зямяне” – таксама доўгі час не ўваходзіла ў склад менавіта шляхты (“зямяне”, напрыклад, не мелі права голасу на шляхецкіх сходах, соймах і соймаках).

Ужо з часоў Жыгімонта I Старога (1506 – 1548) шляхта Вялікага княства Літоўскага пачала барацьбу за свае правы і дабівалася юрыдычнай роўнасці з магнатамі, што паступова і адбывалася. У. І. Пічэта адзначаў, што ўжо прывілей 1413 г. часткова ўраўніваў у правах магнатаў і шляхту ў сферы грамадскіх адносін і палітычных правоў. Аднак трэба падкрэсліць, што ў адрозненне ад феадалаў-католікаў праваслаўная феадальная верхушка Вялікага княства Літоўскага (а з 1569 г. Рэчы Паспалітай) амаль заўсёды павінна была дабівацца роўнасці правоў з католікамі шляхам барацьбы. Гэта паслабляла дзяржаву, паколькі выражалася ў сепарацкіх настроях праваслаўных, эміграцыі ў суседнюю Маскоўскую дзяржаву, а часам і ў ваенных

дзеяннях. Але супраць уплыву польскіх феадалаў на справы Вялікага княства амаль што ўся феадальная вярхушка апошняга ўз'ядналася незалежна ад веравызнання. Беларускія, літоўскія і ўкраінскія феадалы імкнуліся мець свае ўласныя, незалежныя, але роўныя правы з польскай шляхтай і магнатамі.

Ужо на Гарадзельскай уніі (1413) прадстаўнікі 47 шляхецкіх і баярскіх радоў Беларусі і Літвы атрымалі ўласныя гербы, што ў некаторай меры ўраўноўвала іх з польскімі феадаламі. Пэўная роўнасць правоў беларускіх, літоўскіх і польскіх феадальных вярхоў дасягалася пры Альгердзе, Вітаўце, Свідрыгайле, Жыгімонце Кейстутавічы, Казіміры IV, Аляксандры, Жыгімонце II. На працягу XVI ст. шляхта канчаткова пераўтварылася ў прывілеяванае саслоўе і юрыдычна была ўроўнена ў правах з магнатамі.

[...]

Працэсы дзяржаўна-палітычнай інтэграцыі па-рознаму адбіліся на розных этнічных характарыстыках беларусаў. Менш за ўсё ў XIV – першай палове XVII стст. яны закранулі сферу традыцыйнай культуры і быта, самасвядомасці і форм этнічнага самавызначэння. Больш значна яны адбіліся на канфесіянальнай і моўнай сферах, на прафесійнай культуры. Аднак неабходна заўважыць, што гэты працэс быў абумоўлены не столькі этнічным, колькі сацыяльным фактарам саслоўнай прыналежнасці. Таму ў розных саслоўях грамадства іншаэтнічны ўплыў спалучаўся з некаторымі асаблівасцямі іх канфесіянальнага, дэмаграфічнага і этнічнага становішча.

[...]

У этнічным аспекце асноўную частку насельніцтва краіны складалі ўсходнія славяне і менавіта беларусы, праваслаўныя часткі якіх называліся ў той час “русінамі”, “русічамі”, “руссю”. Арэал распаўсюджвання беларусаў быў увогуле цэльны, а ў межах Беларусі (і нават некалькі шырэй на ўсход, поўнач і захад) – кампактны. Усходнеславянскія землі (беларускія, украінскія, часткова рускія) складалі большасць тэрыторый Вялікага княства Літоўскага. У пачатку XVI ст. уласна этнічныя землі Аўкштайціі і Жмудзі займалі толькі 1 / 15 частку ад усёй плошчы дзяржаўных зямель. Нават і ў другой палове XVI ст., калі Вялікае княства згубіла ў выніку войнаў з Маскоўскай дзяржавай шэраг усходніх тэрыторый, а пасля Люблінскай уніі яшчэ Украіну і Падляшша, беларускія землі і тады займалі большасць дзяржаўных тэрыторый. Так, Жмудзь разам з Трокскім і Віленскім ваяводствамі мелі плошчу ў 98935 км², а Новагародскае, Берасцейскае, Менскае, Полацкае, Віцебскае і Мсціслаўскае ваяводства – 198600 км². Усходнеславянскае насельніцтва складала большую частку з колькасці ўсіх жыхароў

дзяржавы. Так, па падліках Г. Лаўмяньскага, колькасць уласна літоўцаў сярод насельніцтва Вялікага княства складала не больш чым 20 %.

Па падліках Я. Якубоўскага, тэрыторыя менавіта Літвы займала да сярэдзіны XVI ст. 1 / 6 плошчы ўсіх тэрыторый Вялікага княства, аднак большая, на яго думку, шчыльнасць размяшчэння насельніцтва дазваляе гаварыць, што “ліцвіны” складалі трохі менш за палову ўсіх жыхароў дзяржавы. Па сучасных даследаваннях, лічбы іншыя – у сярэдзіне XIV ст. літоўскія землі складалі 28 % дзяржаўных тэрыторый, у 1430-я гг. – 8 %, а ў першай палове XVI ст. – 13 %.

Рознасць і спрэчнасць гэтых думак абумоўлены складанасцю сапраўднай дыферэнцыяцыі насельніцтва таго часу на літвінаў-аўкштайтаў, жмудзінаў і іншых балтаў, з аднаго боку, і літвінаў-беларусаў, русінаў – з другога. Не дапамагае вызначыць этнічны склад насельніцтва і тапаніміка, што грунтуецца на вельмі ўмоўных межах распаўсюджвання паняццяў “Літва” і “Русь”, у межах якіх пражывалі як літоўска-, так і беларуска- і ўкраінскамоўныя групы. Акрамя таго, трэба ўлічваць больш-менш (у розныя часы) актыўную тэндэнцыю асіміляцыі (славянізацыі) балцкага насельніцтва, якая працягвалася на заходніх землях Беларусі, Аўкштайціі і Падляшша з часоў рассялення там славян да XIX – XX стст. Аднак усё ж трэба адзначыць, што усходнеславянскае (а ўлічваючы працэсы паланізацыі – і ўвогуле славянскае) насельніцтва ў перыяд існавання Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай складала большасць у дэмаграфічным становішчы, што адлюстроўвалася нават і ў палітыцы велікакняскага і каралеўскага двароў.

Гэтыя абставіны, напрыклад, доўгі час абумоўлівалі параўнальна лаяльныя адносіны кіруючай верхушкі балцкага паходжання да ўсходніх славян (і да беларусаў у прыватнасці), да іх мовы, культуры, звычаяў і традыцый. У сацыяльна-палітычным плане гэта выявілася ў захаванні і нават успрыманні ў агульнадзяржаўным маштабе ўсіх асноўных усходнеславянскіх форм грамадскага ладу. Лаяльныя адносіны адлюстроўваліся, напрыклад, на прызнанні шырокага імунітэту за ўсходнеславянскімі феадальнымі вярхамі. Беларускія магнаты і буйная шляхта (як праваслаўная, так і пазней акаталічаная) заставаліся не толькі ўладарамі сваіх “вотчынных” і “дзедзічных” зямель, але атрымлівалі пасады і кіраўніцтва ў менавіта літоўскіх этнічных тэрыторыях, уваходзілі ў склад вышэйшага кіраўніцтва дзяржавы пры “гаспадары” (у гаспадарскай радзе, пярэдняй радзе, сенаце і інш.). Асабліва актыўна вялікакняская ўлада пачала прыцягваць да кіравання дзяржавай беларускіх і ўкраінскіх магнатаў у першай палове XVI ст.

Гэта было абумоўлена перш за ўсё знешнепалітычнай небяспекай, якая зыходзіла з боку Маскоўскай дзяржавы. Вярхоўная ўлада Вялікага княства пачала актыўна прыцягваць на свой бок розных феадалаў беларускіх, украінскіх і рускіх зямель з мэтай утрымаць у складзе дзяржавы багатыя і вялізныя тэрыторыі на ўсходзе. Таму ўжо ў канцы XV – першай палове XVI стст. у вышэйшыя колы ўлады былі дапушчаны прадстаўнікі знатных радоў беларускага і ўкраінскага паходжання: Глябовічаў, Іллінічаў, Сапегаў, Хадкевічаў, Храптовічаў, Зяноўевічаў, Вяжэвічаў, Друцкіх, Солтанаў, Грамык, Копацяў, Адзінцэвічаў, Саламярэцкіх, Астрожскіх, Багавіцінавічаў і інш.

[...]

Адсутнасць вострага міжэтнічнага антаганізму паміж усходнеславянскім і балцкім насельніцтвам Вялікага княства, уладкаванне ў XVI ст. сацыяльных і саслоўных адносін у правячых колах дзяржавы абумоўлівалі актывізацыю інтэграцыйных працэсаў паміж беларусамі і ўкраінцамі з аднаго боку і літоўцамі – з другога, нівеліроўку некаторых этнічных асаблівасцей, перш за ўсё ў асяроддзі пануючых класаў і гараджан. Гэта выяўлялася ва ўспрыняцці некаторымі сацыяльнымі сляямі літоўскага грамадства асобных элементаў усходнеславянскай (беларускай і ўкраінскай) культуры, мовы, рэлігіі, права і інш. Даволі шырока былі распаўсюджаны і міжэтнічныя шлюбы, напрыклад, у колах пануючага саслоўя. [...]

Вялікую інтэграцыйную функцыю выконвала ў той час у дзяржаве ўсходнеславянская (і ў тым ліку беларуская) мова. Ступень развіцця ўсходнеславянскіх моўных форм (старажытнарускай, беларускай, украінскай) і наяўнасць пісьменнасці вызначылі поліэтнічны характар распаўсюджвання літаратурнай мовы. Як паказваюць сучасныя даследаванні, перыяд найбольш актыўнага пашырэння камунікацыйных міжэтнічных функцый беларускай мовы адносіцца да XV – першай паловы XVII стст. У гістарычных дакументах XV – XVI стст. часам сустракаюцца звесткі аб характары і межах распаўсюджвання старажытнабеларускай (ці, як яе тады называлі часцей, – “рускай”) мовы ў Вялікім княстве. Напрыклад, адзін з артыкулаў Статута (1588) гаворыць: “А писар земский маеть по-руску литерами и словы рускими вси листы, выписы и поэвы писати, а не иным езыком и словы”. Даследчыкі падкрэсліваюць, што многія асноўныя юрыдычныя дакументы дзяржавы, якія былі пісаны “па-руску”, маюць тыповыя прыкметы беларускай літаратурнай мовы, у якой ужо з XV ст. замацоўваюцца граматычныя і лексічныя формы народнай гаворкі. На беларускай мове таго часу пісаліся і справаздачныя дакументы вялікакняскай канцэлярыі, розныя гарадскія, земскія і іншыя прывілеі, а таксама летапісы (напрыклад, “Летапісец вялікіх князёў літоўскіх”).

Усё гэта дазваляе лічыць, што старажытнабеларуская мова выконвала ў той час камунікатыўныя функцыі як у межах Беларусі, так і Літвы і Жмудзі.

[...]

Геаграфічны арэал распаўсюджанасці на Беларусі ўсходнеславянскага насельніцтва ахопліваў у XIV – першай палове XVII стст. амаль што ўсю краіну за выключэннем некаторых заходніх раёнаў, дзе пражывала балцкае (лета-літоўскае і заходнебалцкае) насельніцтва. Паміж імі і ўсходнімі славянамі на заходніх тэрыторыях Беларусі жылі шматлікія групы абеларушанага балцкага насельніцтва. Мова, культура і самасвядомасць іх былі вельмі спецыфічнымі. Падставай для рэтраспектыўнага размежавання зон рассялення этнічна разнароднага насельніцтва як у XIV – XVI стст., так і раней могуць з’яўляцца арэалы традыцыйнага распаўсюджвання такіх назваў, як “Русь” і “Літва”.

[...]

Як адзначае М. Улашчык, “Беларуска-літоўскія летапісы”, апісваючы падзеі XII – XIV стст., то сцвярджаюць, што межамі Літвы і Русі былі Неман і Вілія, то адносяць да “рускіх зямель” выключна Палессе, часткова Падняпроўе і паўночныя часткі Украіны. Некалькі пазней шэраг дакументаў XVI ст. пад назвай “Русь”, “рускія землі”, “рускія воласці” вызначалі тэрыторыі з цэнтрамі ў Магілёве, Чачэрску, Прапойску, Крычаве, Мазыры, Барысаве, Бабруйску, Друцку, Слуцку, Рэчыцы, Свіслачы, Азярышчы. Да “літоўскіх валасцей” на землях сучаснай Беларусі адносіліся тэрыторыі, якія групаваліся вакол Мастоў, Ліды, Радуні, Ашмян, Крэва, Браслава, Маладзечна.

Увогуле пры аналізе гістарычных дакументаў XIV – XVII стст. можна адзначыць тэндэнцыю пашырэння на Беларусі (таксама сумежных землях Аўкштайціі, Жмудзі, Расіі і Украіны) адносна ўстойлівых арэалаў назваў “Літва” і “Русь” (радзей – “Чорная Русь” і “Белая Русь”). Працягвалася таксама і тэндэнцыя не ўключэння ў гэтыя назвы шэрага памежных зямель і асабліва з цэнтрамі ў Новагародку, Слоніме, Ваўкавыску, Пружанах і інш. Адзначалася з працягам часу і штучнае пашырэнне назвы “Літва” ў якасці вотчынна-гаспадарскіх уладанняў, а пазней – у якасці агульнадзяржаўнай скарачанага назвы. [...] Крытэрыі падзелу зямель Беларусі на “рускія” і “літоўскія” не заўсёды зразумелы, аднак некаторую заканамернасць можна выявіць. Напрыклад, назва “рускія землі” была найбольш характэрнай пераважна для манаэтнічных тэрыторый, дзе ўсходнія славяне (у даным выпадку – беларусы) складалі асноўную частку насельніцтва. Характэрна таксама, што пераважна за гэтымі тэрыторыямі некалькі пазней (XVII ст.) стабільна замацавалася назва “Белая Русь”.

У адрозненне ад “рускіх”, “літоўскія воласці” былі поліэтнічнымі і мелі ў сваім складзе значную долю іншаэтнічнага насельніцтва (у прыватнасці, літоўскага паходжання), якое было часткова альбо поўнасьцю абеларушана і захоўвала за сабой назву “Літва”.

Працэс асіміляцыі звычайна быў доўгім і часта ахопліваў некалькі пакаленняў людзей. Аднак такія факты сведчаць ці аб частковай асіміляцыі балтаў, ці аб іх “рускім” (праваслаўным) вераспаведанні.

Вядома, што некаторыя літоўскія (балцкія) князі ў палітычных і іншых мэтах прымалі праваслаўе і пасля гэтага называліся “рускімі князямі”. Праваслаўную (“рускую”) праграму ажыццяўлялі некаторы час і вялікія князі літоўскія, прыняўшыя часова праваслаўе (Міндоўг, Альгерд, Свідрыгайла і інш.) і афіцыйны тытул “вялікі князь літоўскі, рускі...”. Вядомы таксама летапісныя звесткі аб тым, што ў праваслаўную веру хрысцілі народ у Літве праваслаўныя біскупы ў XV ст., што таксама пашырала арэал назваў “рускія”, “русіны”, “Русь”, але сведчыла толькі аб частковай славянізацыі насельніцтва (ды і то з улікам яго білінгвізму ці пераходу на ўсходнеславянскія мовы – беларускую або ўкраінскую).

Верагодна, таму вялікі рэгіён Новагародскага княства і шэрага сумежных тэрыторый называўся то “Літвой”, то “Руссю” (у прыватнасці, “Чорнай Руссю”), то супрацьпастаўляўся гэтым назвам, напрыклад, “Великое княжество Литовское, Жомойтское, Новгородское и Руское”. [...] Распаўсюджанне ў XIV – XVI стст. назвы “Чорная Русь” на землях Беларусі і Усходняй Еўропы ўвогуле дакладна не фіксавана. Пад гэтай назвай маецца на ўвазе то выключна Новагародскі, Ваўкавыскі і Слоні́мскі паве́ты, то больш шырокая вобласць ад Новагародка і Ваўкавыска да Мазыра і Рэчыцы. Напрыклад, у М. Стрыйкоўскага “Чорная Русь” – тое ж, што “Літва Павілейская”. У той жа час ён атаясамліваў гэтыя тапонімы з адміністрацыйнай тэрыторыяй Новагародскага ваяводства і пашыраў паняцце “Чорная Русь” на ўсход да Дняпра і Прыпяці. М. К. Любаўскі лічыў “Чорную Русь” XV – XVI стст. славянскай калоніяй у Літоўскай зямлі. Аналагічную думку выказвалі і іншыя даследчыкі, якія разглядалі басейн верхняга Нёмана як кантактную зону ўсходніх славян (нашчадкаў дрыгавічоў і крывічоў) і балтаў. Аднак трэба адзначыць, што ў XIV – XVI стст. большасць балцкага насельніцтва гэтага рэгіёну была ўжо асімілявана. Па лінгвістычных матэрыялах тут, напрыклад, вызначаецца старажытнейшы пласт славянскай тапанімікі і анамастыкі ўвогуле. Тое ж самае пацвярджаюць і антрапалагічныя характарыстыкі старажытнага (X – XVI стст.) насельніц-

тва гэтых тэрыторый. Паказальна таксама вялікая колькасць тут старадаўніх праваслаўных прыходаў, якія пераўтвараліся пазней у ўніяцкія.

Лакалізацыя першапачатковай назвы “Літва” (XI – XIII стст.) увогуле праблематычная і грунтуецца на невялікай колькасці гістарычных усходных сведчанняў і некаторых тапанімічных даных. Польскі гісторык Г. Лаўмяньскі акрэсліваў першапачатковую Літву сярэднім цячэннем р. Нёман (ад Гародні і Ліды да Вільна і Коўна), а сучасны літоўскі гісторык і картограф Э. Гудавічус – паўднёвымі часткамі сучаснай Аўкштайціі. Аднак у час фарміравання Вялікага княства Літоўскага і наступны перыяд арэал распаўсюджвання назвы “Літва” пачаў змяняцца. Ужо на думку сучасніка падзей XV ст. Я. Длугаша “Літвой” называліся землі правабярэжжа р. Нёмана і левабярэжжа р. Віліі да памежжа з тэрыторыямі Тэўтонскага Ордэна (з цэнтрамі ў Рытэрсвэберге, Нейгартэне, Матэнберге на землях Жмудзі). Па Іпацьеўскаму летапісу (XIV ст.), р. Нёман была “межы Літвой і Новым Городком”. Польскі гісторык XVI ст. М. Стрыйкоўскі ўжо падзяляе Літву на дзве гістарычныя часткі: “Панямонскую” (ад Гродна да Коўна) і “Завілейскую” (“Тая Литва, якая жыла пад Нёманам у пушчах, здаўна прыслугоўвала новагородскаму княству, а тая, што ... над Віліяй і Заходняй Двіной, жыла спакойна...”). Новагородскае княства (на поўдзень ад Віліі да Гародні, Падляшша, Койданава і Магільна), на яго думку, было асобнай зямлёй, што падзяляла на ўсходзе ўсе тэрыторыі адной і другой Літвы. [...] Паступовае пашырэнне паняцця “Літва” на поўнач, захад, усход і поўдзень адпавядала гістарычным падзеям XIV – XVI стст. і адлюстроўвала працэс складвання вотчынных і дзяржаўных зямель вялікіх князёў літоўскіх за кошт далучэння да першапачатковай Літвы іншых усходнеславянскіх, балцкіх і змешаных балта-славянскіх тэрыторый.

Гістарычныя крыніцы XV – XVI стст. найбольш стабільна называюць Літвой землі ў міжрэччы Нёмана і Віліі, уключаючы ў гэта паняцце вобласць першапачатковай Літвы, частку Аўкштайціі (за Вільну і Трокі), былыя землі Нальшан, Дзяволтвы і інш. Увогуле назва “Літва” ў той час аб’ядноўвала тэрыторыі ад Жмудзі (на захадзе) і Латгаліі і Браслава (на поўначы) да Барысава, Мінска, Слуцка, Клецка (на ўсходзе) і Ляхавіч, Косава, Пружан (на поўдні). Этнічны склад насельніцтва гэтых тэрыторый быў вельмі разнастайным. Усходнія часткі гэтай тэрыторыі былі населены пераважна ўсходнеславянскім і абеларушаным балцкім насельніцтвам. Шэраг раёнаў характарызаваўся этнічна змешаным балта-славянскім насельніцтвам (раёны Докшыц, Браслава, Пастаў, Нарачы, Свіры, Крэва, Юрацішак, Ліды, Іўя, Гародні). Разам з тым, на захад ад Браслава, Пастаў, Свіры,

у раёнах Лынтуп, Варанян, Гервят, Солаў, Гальшан, Радуні, Пелясы, Начы асноўным этнічным насельніцтвам да XVII ст. былі балты.

У адзначаны час актывізаваліся працэсы пранікнення ўсходнеславянскага насельніцтва ў вобласці Аўкштайціі (раёны Вільні, Трок) і асіміляцыі там мясцовых балтаў. Пачатак гэтым працэсам быў пакладзены яшчэ крывічамі, якія (на думку некаторых даследчыкаў) былі этнічна змешаным славяна-балцкім насельніцтвам. Яны ж, верагодна, на думку некаторых даследчыкаў, былі і заснавальнікамі адной з старажытных частак Вільны – Крывога горада, ці Крэва-горада. Пачынаючы з XIV ст. гістарычныя дакументы адзначаюць павелічэнне сярод насельніцтва Вільны “русінаў”, “русі”, “рускіх” ... Зараз цяжка дакладна вызначыць, ці называліся “рускімі” ў XIV – XVI стст. менавіта ўсходнія славяне (напрыклад, беларусы) ці ўсе праваслаўныя жыхары Вільны незалежна ад іх генетычнага і этнічнага паходжання. Аднак у адносінах да XV – XVII стст. вядома, што гэта былі пераважна праваслаўныя беларускамоўныя жыхары, якія складалі ўжо большую частку насельніцтва горада.

[...]

Характэрнай прыкметай, што адлюстроўвала працэс пранікнення беларускага насельніцтва на балцкія землі, было пашырэнне арэалаў тапонімаў тыпу “Гуды”, “Гудаі”, “Гудалішкі” і іншых, якія вызначалі ўласна беларускае насельніцтва. Іх з’яўленне на літоўска-беларускім памежжы і ў балцкім асяроддзі ўжо грунтоўна зафіксавана ў XV ст. У XVI – XVII стст. іх колькасць на землях Аўкштайціі значна павялічваецца і асабліва ў басейне Нёмана (да Алітуса), на Віленшчыне і ў міжрэччы Віліі і Заходняй Дзвіны (ад Немічна да вярхоўяў р. Свенты). Аналагічным чынам, верагодна, можна растлумачыць і з’яўленне ў той жа час на землях Аўкштайціі і тапоніму тыпу “Русакі”.

На ўсход і часткова на поўдзень ад зямель, абагульненых назвай “Літва”, на Беларусі XIV – першай паловы XVII стст. размяшчаліся тэрыторыі, аб’яднаныя (характэрнай яшчэ з папярэдніх часоў) назвай “Русь”, “рускія землі”, “рускія вотчыны”. У “Летапісу вялікіх князёў літоўскіх” XV ст. пры апісанні міжусобнай вайны паміж двума вялікімі князямі Свідрыгайлам Альгердавічам і Жыгімонтам Кейстутавічам ужывана нават і паняцце “Вялікае княжанне Рускае”, цэнтрамі якога былі Полацк і Смаленск (а сярод іншых гарадоў Русі адзначаны таксама Віцебск, Барысаў, Лукомль, Мсціслаўль, Орша і інш., на поўдні – Бярэсце, Тураў, Пінск, Мазыр, Валынь і інш.). Насельніцтва “рускіх зямель” было пераважна ўсходнеславянскім, беларуска- і ўкраінамоўным і амаль да канца XVI ст. пераважна права-

слаўным. Доўгі час (у XIV – XV стст., часткова ў XVI і XVII стст.) у склад “рускіх зямель” Вялікага княства ўваходзілі тэрыторыі з цэнтрамі ў Себяжы, Завалоччы, Невелі, Веліжы, Смаленску, Раслаўлю і іншых раёнах на ўсходзе. Насельніцтва гэтых зямель са старадаўніх часоў было этнагенетычна роднасным беларусам. Таму доўгае гістарычнае жыццё ўсіх гэтых груп таксама абумовіла іх удзел у працэсах кансалідацыі ўсходніх частак беларускага насельніцтва. Аднолькавасць мовы, традыцыйнай культуры і быту, самасвядомасці і іншых этнавызначальных прыкмет у XIV – першай палове XVII стст. (як і ў папярэднія часы), дазваляе прама гаварыць аб іх удзеле ў складванні беларускай народнасці. Магчыма, таму гістарычная стабілізацыя на працягу XVII ст. на землях Беларусі (і шэрага сумежных раёнаў на ўсход) назвы “Белая Русь”, а таксама этноніму “беларусы” адносіцца менавіта да тэрыторыі і насельніцтва Верхняга Падзвіння і Падняпроўя, якія складалі яшчэ адзін этнагенетычны цэнтр фарміравання беларускага этнасу.

[...]

Землі на поўдні Беларусі (у басейне Прыпяці) таксама называліся “рускімі” і “Руссю”. Разам з тым, ужо з XIII ст. на іх усё больш і больш пачынае распаўсюджвацца назва “Палессе”, а на заходнюю частку (у раёне Пабужжа) – яшчэ і “Падляшша” ці “Падляссе”. Стабільная лакалізацыя назвы “Палессе” ў XIV – першай палове XVII стст. адносілася да цэнтральнай часткі Папрыпяцця. На думку Н. Барсава, у старажытнасці гэты тапонім быў больш за ўсё характэрным для Турава-Пінскіх зямель.

[...]

У XVI ст. пасля ўваходжання шэрага заходнепалескіх (Пабужскіх) зямель у склад Падляшкага ваяводства на іх яшчэ распаўсюджваецца і назва “Падляссе” як паняцце тэрытарыяльна-адміністрацыйнае. Апошні тапонім доўгі час ужываўся ў гэтым сэнсе для вызначэння пабужскіх зямель, аднак часта таксама замяняўся назвай “Падляссе” (іншы раз – “Паляссе”, радзей – “Палессе”).

[...]

У этнічным аспекце асаблівасці розных тэрытарыяльных груп Палесся былі ў XIV – першай палове XVII стст. ужо не настолькі выразнымі, як раней. Большасць насельніцтва складалі ўсходнія славяне, аднак па шэрагу моўных і культурных прыкмет адны іх групы больш радніліся з беларусамі, а другія – з украінцамі (валынянамі). У працэс фарміравання беларускай народнасці былі ўцягнуты перш за ўсё палескія групіроўкі насельніцтва з левабярэжжа Прыпяці і на ўсход ад Ясельды. У меншай ступені гэта датычыла насельніцтва зямель міжрэчча Ясельды, Буга і вярхоўяў Нарэва і

Прыпяці, якія яшчэ з папярэдніх часоў былі перыферыйнай вобласцю рассялення ўкраінамоўных валынян, якія складалі ў XVI – XVII стст. адну з тэрытарыяльна-этнаграфічных груп украінскага народу.

Увогуле этнічны склад заходніх частак Палесся – Падляшша быў у адзначаны перыяд вельмі стракатым. Нашчадкі старажытных валынян, знаходзячыся ў пастаянным кантакце з беларускамоўным насельніцтвам, большай часткай страцілі былыя этнічныя асаблівасці і складалі своеасаблівыя гэтак званыя “заходнепалескія” групы ў ўсходнеславянскага насельніцтва рэгіёну. Пранікненне беларускага элемента пераважна з Чорнай Русі было абумоўлена геаграфічнымі, эканамічнымі, палітычнымі і іншымі сувязямі Заходняга Палесся з астатняй Беларуссю як у межах Вялікага княства, так і Рэчы Паспалітай.

Разам з усходнімі славянамі ў рэгіёне яшчэ з папярэдніх часоў жылі заходнія славяне (мазаўшчане), якія не складалі тут значнага працэнту. Значна больш у рэгіёне было заходнебалцкага насельніцтва – нашчадкаў былога яцвяжскага саюзу. Са старажытных часоў яцвяжскае насельніцтва рэгіёну было ўцягнута ў працэс славянізацыі, а пасля ваенных дзеянняў XIII – XIV стст. (у выніку якіх іх колькасць паменшылася, а рассяленне стала дысперсным) асіміляцыя была амаль што гвалтоўнай. Аднак, на думку некаторых даследчыкаў, агульны працэс славянізацыі яцвягаў працягваўся яшчэ і ў XVI і XVII стст.

[...]

Сярод іншых балцкіх плямёнаў, так ці інакш уцягнутых у працэс этнагенеза беларусаў, трэба ўспамянуць таксама іншыя аўтахтонныя групы былога яцвяжскага саюзу, вядомыя як “судава” (“судаўляны”) і “дайнова” (“дзеінова”). Іх рассяленне ў XIV – XVII стст. заставалася ў значнай ступені стабільным на лева- і правабярэжжы р. Нёман, аднак у даследуемы час асноўныя часткі іх насельніцтва былі ўцягнуты ў этнагенетычныя працэсы менавіта літоўцаў, часткова палякаў і беларусаў. На іх землі з XIV – XVI стст. распаўсюджваўся пераважна агульны тапонім “Літва”.

Іншае насельніцтва, якое пражывала ў XIV – першай палове XVII стст. на землях Беларусі, было пераважна мігрантамі. Увогуле яны не складалі ў той час значнага працэнту ў дэмаграфічным становішчы насельніцтва Беларусі, аднак іх далейшы ўплыў на ўзнікненне этнаграфічных рыс розных тэрытарыяльных груп беларусаў быў пэўны і этнагенетычна разумелы. Так, пачынаючы з XIII да XV стст., з-пад прыгнёта Тэўтонскага Ордэна на Літву і Беларусь мігрыравалі розныя па колькасці групы заходніх балтаў: прусаў і борцяў (ці барцякоў). З тых жа прычын далей на ўсход ад беларускабалцкага памежжа адсоўвалася і яцвяжскае насельніцтва. Іх характэрныя

тапонімы этнічнага тыпу “Дайнова”, “Яцвезь” з XIII – XV стст. пачынаюць сустракацца пад Валожынам, Радашковічамі, Баранавічамі, паміж Заслаўлем і Астрашыцамі – далека на ўсход ад тэрыторыі іх асноўнага першапачатковага рассялення.

На захадзе Беларусі, у Літве і сумежных раёнах Падляшша пасяляліся вялікія групы палонных рускіх, якія былі захоплены ў перыяд войн Вялікага княства Літоўскага з Маскоўскай дзяржавай у XVI ст. Паколькі рускіх (вялікарусаў) у той час часта называлі ў Вялікім княстве Літоўскім палітонімам “масковічы”, “маскалі”, “маскавіты”, па дакументах можна ўстанавіць, што ўласна рускія (часцей за ўсё палонныя і эмігранты) пражывалі таксама і на землях Усходняй Беларусі ў асяроддзі больш блізкага па мове і веры насельніцтва. У XV – пачатку XVI ст. у Вялікае княства Літоўскае эмігрыравала па палітычных меркаваннях шмат цверычаў, наўгародцаў, пскавічоў, а таксама князёў з пагранічных з Маскоўскай дзяржавай раёнаў. Апошнія пераходзілі на службу да вялікага князя літоўскага разам са сваімі сваякамі, паплечнікамі і чэлядзю, далучаючы да ўсходніх зямель Вялікага княства Літоўскага свае землі. Гэта былі князі з радоў Мажайскіх, Адаеўскіх, Варатынскіх, Серпухоўскіх, Масальскіх і інш.

[...]

Асобную этнічную групу ў Беларусі і Літве XIV – XVI стст. уяўлялі татары. З’яўленне першых татарскіх пасяленцаў на землях Вялікага княства Літоўскага адносіцца яшчэ да XIV ст. – да часу Гедзіміна і Вітаўта, калі палонных татар пачалі сяліць на землях Заходняй Беларусі і Усходняй Літвы: у Гродзенскім, Лідскім, Ашмянскім, Навагрудскім, Брэсцкім паветах, а таксама каля Трока. Палітыка рассялення палонных татар у межах дзяржавы працягвалася і ў XVI ст. Так, захопленыя ў 1506 г. пасля няўдалага паходу на Вялікае княства Літоўскае татары (некалькі соцен сем’яў) былі паселены ў гарадах Клецку, Кайданаве, Слуцку, Мінску і ў навакольных воласцях. Па даных А. Мухлінскага, колькасць татарскага насельніцтва ў Вялікім княстве Літоўскім у XVI ст. складала каля 200 тыс. чалавек. Спасылаючыся на Стрыйкоўскага, А. Мухлінскі называў і колькасць татар на XIV ст. – 40 тыс. чалавек. [...]

Параўнальна вялікай іншаэтнічнай групай у Беларусі і Літве XIV – XVI стст. былі таксама яўрэі. Найбольш важны працэнт іх адносіўся да гарадоў Заходняй Беларусі і Літвы.

Іншаэтнічным насельніцтвам у Беларусі і Літве з’яўляліся ў XIV – XVI стст. і палякі. У XIV ст. палякі з’явіліся на землях Вялікага княства Літоўскага ў якасці палонных – пасля ваенных паходаў вялікіх князёў лі-

тоўскіх на Польшчу. І. Філевіч вызначаў колькасць іх на той час у 23 тыс. чалавек. Перыядычна вялікія князі літоўскія загадвалі, каб палонных палякаў адпусkali на волю, аднак значныя часткі іх пасля атрымання свабоды сяліліся на дзяржаўных землях Вялікага княства Літоўскага ў іншаэтнічным асяроддзі. Паступова большасць палякаў на працягу XIV – XV стст. была асімілявана, таму што некампактнае рассяленне на землях Беларусі і Літвы, абмежаваны прававы статус і патэнцыяльная магчымасць уступлення ў шлюб з беларусамі і літоўцамі каталіцкага веравызнання парушалі іх эндагамнасць.

Больш кампактныя і стабільныя пасяленні палякаў, галоўным чынам мазаўшан, на землях беларускай часткі Вялікага княства Літоўскага былі вядомы ў Падляшшы і Пабужжы, дзе яны сумесна з усходнеславянскім насельніцтвам аўтахтонна пачалі з’яўляцца яшчэ да XIII ст. Пэўную ролю ў абмежаванні рассялення палякаў у Беларусі, Літве і частцы Украіны адыграла супрацьборства беларускіх, літоўскіх і ўкраінскіх феадальных вярхоў з уплывам польскай магнатэрыі ў XV – першай палове XVII стст.

Ужо ў 1392 г. па дагаворанасці паміж Польшчай і Вялікім княствам Літоўскім была зроблена забарона на пастой польскіх войскаў у гарадах Беларусі і Літвы. Трэці Літоўскі Статут (1588) на правах агульнадзяржаўнага юрыдычнага дакумента забараняў польскім феадалам мець уласнасць на землях Вялікага княства Літоўскага. Гэтыя абмежаванні не датычыліся іншых сацыяльных груп польскага этнасу, напрыклад: рамеснікаў, купцоў і інш. У XIV – XVI стст. вялікія князі літоўскія пры заключэнні дагаворных дыпламатычных і гандлёвых абавязацельстваў з іншаземнымі дзяржавамі абгаворвалі правы не толькі беларускіх, украінскіх і літоўскіх купцоў, але і польскіх. Згодна палітыкі двара вялікага князя, у Беларусь і Літву запрашаліся таксама польскія (і іншыя па паходжанню) вайскоўцы: рыцары, гандляры, рамеснікі, – якія атрымлівалі тут пэўныя прывілеі і мелі свабоду веравызнання. Першым гэту палітыку пачаў Гедэмін. У адным з ягоных пісьмаў пералічваюцца рамесныя спецыялізацыі, якія былі патрэбны дзяржаве: кавалі, цесляры, млынары, пекары, каменячосы, гарбары, аптэкары, салявары, збройнікі і інш. Сяліліся яны як у гарадах, так і вёсках. [...] Некалькі пазней васальная залежнасць Ордэна ад Вялікага княства Літоўскага і Польшчы абумоўлівала больш шырокі прыток немцаў-каланістаў з Прусіі і Лівоніі ў землі Беларусі і Літвы (часцей за ўсё ў гарады).

[...]

Сярод прадстаўнікоў іншых этнасаў на Беларусі ў XV – XVII стст. з’явіліся невялікія групы яўрэяў, татар, цыган (мультаноў), латышоў (лот-

вы), караімаў, французаў, армян, паўднёвых славян, венграў (мадзьяраў), шатландцаў, чэхаў і інш. Найбольш стракаты этнічны склад насельніцтва наглядаўся ў тых часы ў гарадах і мястэчках Беларусі, што тлумачыцца самім характарам гарадоў як буйных палітычных, ваенных, культурных і гандлёвых цэнтраў, якія прыцягвалі да сябе насельніцтва не толькі бліжэйшай акругі, але і больш аддаленых раёнаў. Аднак, нягледзячы на ўзнікненне ў гарадах і мястэчках Беларусі XIV – першай паловы XVII стст. складанага этнічнага кангламерату, асноўную частку іх насельніцтва складала тое нацыянальнае ядро, з якога ўзнік горад і ў зоне якога ён знаходзіўся ў якасці адміністрацыйнага і тэрытарыяльна-зямляцкага аб’яднання. Таму большасць жыхароў гарадоў Беларусі (на думку З. Ю. Капыскага, да 80 %) складалі беларусы, а 20 % адводзілася на долю прадстаўнікоў іншых этнічных груп.

[...]

Разам з этнічным і сааслоўна-сацыяльным падзелам усяго насельніцтва Беларусі ўжо з XIV – XV стст. існаваў традыцыйны канфесіянальны падзел насельніцтва на розныя этнарэлігійныя групы. Паступова розніца ў канфесіянальным сэнсе паміж пэўнымі групамі насельніцтва пачала ўяўляцца ў самасвядомасці людзей як асноўная і нават ідэнтычная іх этнічнаму ці сааслоўнаму становішчу. Аналагічнае асэнсаванне канфесіянальнай розніцы паміж пэўнымі групамі нават і генетычна адзінага насельніцтва было вельмі характэрнай з’явай для феадальных грамадстваў эпохі сярэднявечкоўя. Не складала выключэння ў гэтым сэнсе і Беларусь.

Большасць усходнеславянскага і часткова асіміляванага літоўскага насельніцтва Беларусі XIV – XVI стст. спавядала праваслаўны візантыйскі варыянт хрысціянства, які паступова распаўсюдзіўся на гэтых землях яшчэ ў старажытнарускі перыяд. Арэал распаўсюджвання праваслаўя ў рамках Вялікага княства Літоўскага ў XIV – XVI стст. не абмяжоўваўся выключна ўсходнеславянскімі землямі.

[...]

Спробы афіцыйнага прыняцця каталіцтва доўгі час знаходзілі супраціўленне з боку праваслаўных “рускіх” зямель і язычніцкай Жмудзі. Момент для хрысціянізацыі Літвы наспеў у другой палове XIV ст. Гэта быў палітычны акт, накіраваны на абмежаванне агрэсіі нямецкага Ордэна, які ваяваў супраць “няверных”, язычнікаў: літоўцаў-ліцвінаў, аўкштайтаў, жэмайтаў, прусаў, куршаў і інш. Язычніцтва было таксама перашкодай для заключэння палітычнага саюза Вялікага княства з Польшчай, які мог з’явіцца важнай умовай у барацьбе з немцамі і з сепаратыстамі з усходнеславянскіх

зямель. Прыняцце каталіцтва і саюз з Польшчай з'яўляліся палітычнымі крокамі ў бок абмежавання уплыву праваслаўных Беларусі і Украіны на Літву і палітыку вялікакняскага двара. Акрамя таго, прыняцце Літвой каталіцтва адчыняла вялікаму князю Літоўскаму Ягайле шлях да каралеўскай кароны Польшчы.

Атрымаўшы ў 1387 г. польскі трон (пад імем Уладзіслава II), Ягайла адразу ж пачаў пракаталіцкую палітыку абмежавання правоў праваслаўных у Вялікім княстве, чым абумовіў узнікненне ў дзяржаве міжрэлігійнага антаганізму. Прапольская палітыка Ягайлы ў Вялікім княстве садзейнічала і ўзнікненню міжэтнічнага антаганізму, які адлюстравалася ў палітычнай праграме Вітаўта, арыентаванай на стварэнне самастойнай Руска-Літоўскай дзяржавы, якая супрацьстаяла бы з аднаго боку Польшчы, а з другога – Масковіі. Аднак ужо ў пачатку XV ст. цяжкае знешнепалітычнае становішча Вялікага княства садзейнічала пацвярджэнню уніі з Польшчай з карысцю для пракаталіцкай партыі. Асабліва дыскрымінацыйнае становішча для праваслаўных дапускалася пастановамі Гарадзельскага сейму (1413), згодна з якім праваслаўныя феадалы не дапускаліся да ўлады як на вышэйшых пасадах дзяржавы (у тым ліку і ў гаспадарскай радзе), так і на месцах (урадах земскіх), пазбаўляліся права выбарнага вялікага князя; праваслаўным забараняліся шлюбы з католікамі.

Гістарычныя і палітычныя вынікі падобнай дыскрымінацыйнай палітыкі ў галіне вераспаведання адлюстраваліся ўжо ў 1430-х гг. у міжусобнай барацьбе за вялікакняскі трон паміж Свідрыгайлам з аднаго боку і Вітаўтам (з 1432 г. – Жыгімонтам) – з другога. Сацыяльна-рэлігійнай апорай Свідрыгайлы былі праваслаўныя “рускіх” зямель Вялікага княства. Яны ж увайшлі ў склад гаспадарскай рады. [...] Характэрна таксама, што Свідрыгайла заключыў абаронча-наступальны саюз з Ордэнам супраць Польшчы. І толькі ў 1432 г. з мэтай спынення антыпольскага і антыкаталіцкага руху на беларускіх і ўкраінскіх землях кароль польскі Уладзіслаў са згоды вялікага князя Жыгімонта даруе прывілей, якім ураўноўвае праваслаўных з католікамі.

[...]

Аднак увогуле барацьба праваслаўных феадалаў за роўнасць у правах з феадаламі-католікамі працягвалася з пераменным поспехам яшчэ і ў астатнія гады XV ст. і ў XVI – першай палове XVII стст.

[...]

Трэба, аднак, адзначыць, што за перыяд ад афіцыйнага прыняцця каталіцтва да першай паловы XVI ст. каталіцкая царква ўжо добра ўмаца-

валася на Беларусі. Ужо з канца XIV ст. распаўсюджанне каталіцкага веравызнання не абмяжоўвалася выключна землямі з язычніцкім насельніцтвам. Намаганьнямі вялікага князя Ягайлы новая (на Беларусі) вера пачала распаўсюджвацца і ў асяроддзі праваслаўнага насельніцтва, асабліва ў “Чорнай Русі” і іншых заходніх тэрыторыях Беларусі. [...] К сярэдзіне XVI ст. у некаторых заходніх землях Беларусі колькасць каталіцкага насельніцтва пераважала над праваслаўным. У Гродзенскім павеце, напрыклад, існавала 19 каталіцкіх парафій, у Новагародскім – 20, у Менскім – 16, у Ваўкавыскім – 15, у Слоніўскім – 7, па адной у Полацкім, Віцебскім і Аршанскім. Католікамі былі таксама большасць жыхароў зямель на захад ад лініі Шчучын – Васілішкі – Ліда – Іўе – Ракаў – Радашковічы – Вязынь – Далгінава – Докшыцы – Глыбокае – Міёры. Па ўсёй Беларусі ад Заходняй Дзвіны да Прыпяці ўзводзіліся і колькасна раслі манастыры каталіцкіх манаскіх ордэнаў (дамініканцаў, францысканцаў, аўгусцінцаў, кармелітаў, піяраў, бернардзінцаў, з другой паловы XVI ст. – езуітаў і інш.), якія актыўна праводзілі місіянерскую хрысціянізацыю (катэхізацыю, евангелізацыю) дакладна не вызначанага па веры насельніцтва.

У адносінах да праваслаўных каталіцкім духавенствам ажыццяўлялася ці палітыка адносна мірнага саіснавання (перыядычна дапускалася, напрыклад, біканфесіянальнасць сямей), ці акаталічванне (прыняцце каталіцтва праваслаўнымі давала, напрыклад, магчымасць атрымаць пэўныя прывілеі, пасады і інш.). Паступовае акаталічванне ішло таксама праз канфесіянальна змешаныя шлюбы (дзеці ад якіх становіліся католікамі), сістэму школьнай адукацыі (лепшую, чым у праваслаўных) і гэтак далей.

Трэба адзначыць, што становішча праваслаўнай царквы ў Вялікім княстве амаль што да канца XVI ст. хаця і было абмежаваным, часта дыскрымінаваным (у параўнанні з каталіцкім касцёлам), але ўвогуле не было дрэнным ці катастрафічным. Праваслаўная царква была буйным землеўладальнікам, мела значныя фундацыі ад праваслаўных магнатаў-патронаў, ахвяраванні ад прыхаджан, мела юрыдычнае права на частку даходаў з гаспадаркі феадальна залежнага сельскага насельніцтва і інш. Тэрытарыяльна і дэмаграфічна праваслаўная царква ў Вялікім княстве амаль да канца XVI ст. прадстаўлялася даволі магутнай.

Напрыклад, яшчэ пры Жыгімонце I (1506 – 1549) каля 23 княжацкіх і 42 розных шляхецкіх радоў княства трымаліся праваслаўнай веры. У гэтыя гады ў княстве было пабудавана 90 праваслаўных храмаў. У сталіцы дзяржавы на 15 цэркваў прыходзілася 14 касцёлаў, у Новагародскім павеце было 10 цэркваў і 6 касцёлаў, па аднаму касцёлу было ў Полацкім і Віцебскім

паветах. Амаль што не было яшчэ ў той час касцёлаў на Падняпроўі, затое праваслаўныя храмы будаваліся ў Аўкштайцці і Жмудзі. Праваслаўнае насельніцтва было першым распаўсюджвальнікам хрысціянства ў Літве і Латгаліі яшчэ з папярэдніх часоў.

[...]

Геаграфічна праваслаўная царква Вялікага княства ахоплівала большасць зямель Цэнтральнай і Усходняй Беларусі, часткі заходнебеларускіх тэрыторый і Падляшша, амаль што ўсю Украіну (дакладней гэтак звання “епіскупы Рускых стран”, да якіх адносіліся Полацкая, Смаленская, Віцебская, Турава-Пінская, Чарнігаўская, Кіеўская, Луцкая, Уладзімірская, Перамышльская і Хломская землі). Духоўным кіраўніком праваслаўных быў мітрапаліт “Кіеўскі і ўсея Русі”. Яму былі падначалены таксама і праваслаўныя “літоўскія” воласці.

Стварэнне самастойнай Кіеўскай праваслаўнай мітраполіі адбылося ў XV ст. у выніку канфесіянальнай інтэграцыі ў межах Вялікага княства Літоўскага. Да гэтага часу ўсе “рускія” праваслаўныя землі былі аб’яднаны ў шэраг больш дробных мітраполій (адна з іх – “Малая Русь” – мела цэнтр у Навагародку). У XV ст. пасля таго як царква Маскоўскай дзяржавы пераўтварылася ў аўтакефальную патрыярхію (1443) і спыніла ўсякія адносіны з “заходнерускімі” праваслаўнымі цэнтрамі (і перш за ўсё з Кіевам), на землях Вялікага княства была створана аб’яднаная і самастойная мітраполія – “Кіеўская і ўсея Русі”, якая адыгрывала значную кансалідуруючую ролю ва ўсёй Усходняй Еўропе. Да Люблінскай уніі (1569) канфесіянальная сітуацыя на землях Беларусі, Украіны, часткова Расіі і Літвы была адносна стабільнай і характарызавалася, як адзначалася вышэй, узрастаннем ролі праваслаўя ў дзяржаве.

[...]

Асноўнай прыкметай, якая характарызуе ўзроўні і ступень кансалідацыі розных груп насельніцтва народа, выступае самасвядомасць. Найбольш ярка яна адлюстроўваецца ў этнанімічных вызначэннях, у якія ўваходзяць саманазвы (эндаэтнонімы), назвы з боку суседзяў (эксаэтнонімы), урбонімы (назвы насельніцтва гарадоў), этніконы (вузкакаральныя назвы), канфесіёнімы (назвы на падставе веравызнання) і палітонімы (дзяржаўна-палітычныя вызначэнні). Этнанімічныя формы самасвядомасці ва ўсёй іх варыянтнасці з’яўляюцца вынікам асэнсавання людзьмі свайго адзінства ў межах розных супольнасцей (напрыклад: вясковай, гарадской, зямляцкай, саслоўна-класавай, рэлігійнай, этнічнай, дзяржаўнай і інш.) на падставе параўнання і супастаўлення “мы – яны”. Таму ў любога народа, як правіла,

наглядаюцца розныя самавызначэнні, галоўным сярод якіх выступае этнонім – назва ўсяго народа.

Мяркуючы па пісьмовых крыніцах, на Беларусі са старажытных часоў былі распаўсюджаны розныя формы самавызначэнняў. У залежнасці ад канкрэтнай сітуацыі, яны маглі ўзаемазамяняцца і дапаўняць адна адну, аднак кожная з іх з’яўлялася элементам самасвядомасці народа. У эпоху феадалізму розныя сацыяльныя і тэрытарыяльныя групы насельніцтва часта асэнсоўваліся як асобныя адзінкі з пэўнымі рысамі культуры і быту, мовай, гістарычным лёсам, а таксама рэальнымі ці міфічнымі адзінствамі паходжання.

[...]

Найбольш дакладная і грунтоўная інфармацыя аб формах самавызначэння насельніцтва беларускіх зямель змешчана ў розных гістарычных пісьмовых крыніцах XV – XVIII стст. (летапісах, хроніках, дыярыушах, актах, граматах, прывілеях, люстрацыях і інш.). Мяркуючы па змешчаных там дадзеных, на Беларусі (як і ў іншых краінах Усходняй і Цэнтральнай Еўропы) у той час існавала складаная іерархічная сістэма саманазваў насельніцтва. Найбольш вузкім арэалам распаўсюджанасці характарызаваліся саманазвы жыхароў асобных вёсак (сельскіх тэрытарыяльных абшчын), напрыклад: “будаўлянцы”, “выганашчы”, “завалача”, “мачане”. Насельніцтва невялікіх сельскіх паселішчаў часцей за ўсё вызначала сябе па назве, утворанай ад назвы воласці. Валасная абшчына аб’ядноўвала пад адзінай назвай жыхароў цэнтральнай сядзібы і сялян усіх (і малых, і буйных) навакольных вёсак, напрыклад: “людзі ўсвятские”, “мужы азеришчанские” ці “свіслачане”, “баброўцы” ці проста “валашане”. Жыхары іншых валасцей вызначаліся як “чужеволостьцы” ці адпаведнымі аналагічнымі валаснымі этніконамі.

Воласць як адна з першапачатковых ступеней тэрытарыяльнай арганізацыі насельніцтва была непасрэдным звяном дзейнасці этнаўтваральных фактараў, а валасная абшчына ўяўляла сабой феадальную тэрытарыяльную супольнасць, у якую ўваходзілі больш старажытныя па форме сельскія і суседскія абшчыны.

[...]

У больш шырокім маштабе аб’яднанне насельніцтва па формах самавызначэння зафіксавана на ўзроўні асобных зямель: павеатаў, княстваў і ваяводстваў. Агульнай назвай у гэтых выпадках выступаў урбонім – назва жыхароў цэнтральнага пасялення (горада ці мястэчка), напрыклад: “мазыране”, “рэчычане”, “магілёўцы”, “бабруяне”, “аршанцы”, “случане”, “пінчукі” і інш. У некаторых дакументах, калі трэба было размежаваць на этнанімічным узроўні мяшчан (жыхароў горада) і валашан (сельскае насельніц-

тва), першых з іх называлі проста, напрыклад, “берасцяне”, а другіх – “людзі берасцейскія”; “піяне” і “людзі пінскія”. Але не менш часта сельскае насельніцтва ўсіх валасцей павета, княства ці ваяводства сумесна з гарадскім мяшчанствам вызначалася асноўным урбанізаваным этніконам.

Калі людзі пападалі ў іншаэтнічнае асяроддзе, то зямляцкія самавызначэнні часта трансфармаваліся ў мянушкі-прозвішчы. Напрыклад, у шэрагу ўкраінскіх сярэдневяковых дакументаў зафіксаваны некаторыя прозвішчы ці мянушкі, адпаведныя месцу паходжання перасяленцаў з беларускіх зямель: “Мазыранін”, “Пінчук”, “Пінчуковіч”, “Случчанін”, “Туравець”, “Палачанін”, “Бабруйка”, а іншы раз больш шырока: “Ліцвін”, “Ліцвіновіч”, “Ліцвінчык”.

Гарады Беларусі і Вялікага княства Літоўскага ўвогуле з’яўляліся цэнтрамі тэрытарыяльна-зямляцкіх супольнасцей (у межах адпаведных паветаў, княстваў, ваяводстваў). Гарадскія этніконы (урбонімы) былі шырока вядомы і часам распаўсюджваліся на насельніцтва ўсяго зямляцтва. Гэты працэс адлюстроўваў узмацненне сацыяльна-эканамічных, палітычных, адміністрацыйна-юрыдычных, а нават і ўнутрыэтнічных (зямляцкіх) сувязей паміж гарадскім і сельскім насельніцтвам, якое складалася не толькі з сялян, але і феадалаў-землеўладальнікаў.

[...]

Умацаванню зямляцкіх форм самасвядомасці насельніцтва садзейнічала пэўная палітычная, эканамічная і юрыдычная аўтаномнасць шэрага асобных зямель (Полацкай, Віцебскай, Смаленскай, Кіеўскай, Валынскай, Жмудскай, Чарнігава-Северскай) у складзе Вялікага княства Літоўскага. Зямляцкія супольнасці феадальнага часу ўяўлялі складаны тып этнасацыяльнай арганізацыі насельніцтва не толькі ва ўсходнеславянскіх, а нават і ва ўсіх еўрапейскіх народаў. Не будзе памылковым сцвярджанне, што беларуская народнасць склалася менавіта з сукупнасці зямляцкіх аб’яднанняў, кожнае з якіх яшчэ са старажытнарускіх часоў уяўляла сабой асобную патэстарна-субэтнічную супольнасць са сваёй пэўнай сацыяльнай структурай, са сваімі асаблівасцямі мовы, культуры і самасвядомасці. Таму невыпадкова, што ў XIV – XVII стст. зямляцкія этніконы (як формы мясцовай самасвядомасці) былі даволі ўстойлівымі і рэпрэзентатыўнымі як у Вялікім княстве Літоўскім, так і за яго межамі.

[...]

Працэсы кансалідацыі насельніцтва ў больш шырокім, чым зямляцтва, маштабе рэканструюцца на падставе самавызначэння розных груп насельніцтва Беларусі назвамі з каранем “рус-” (“рускіе”, “русіны”) і “ліц-

віны”. Суадносіны гэтых назваў на працягу XIV – XVII стст. былі рознымі і складанымі. Назвы з коранем “рус-” пачалі распаўсюджвацца на Беларусі яшчэ з X ст. Першапачаткова гэты працэс быў звязаны з захопамі кіеўскіх князёў, якія называлі сябе “русамі” ці “росамі”, а падуладную сабе зямлю – “рускай”. Насельніцтва ўсіх гэтых зямель называлася “рускім” незалежна ад яго папярэдняй племянной прыналежнасці. Іншы раз “рускімі” вызначалася насельніцтва нават і неўсходнеславянскага паходжання. Пазней паралельна з хрысціянізацыяй насельніцтва назвы з коранем “рус-” пачалі звязвацца з праваслаўем, якое традыцыйна называлася “рускай верай”.

Ужо ў XII – XIII стст. “рускімі”, “русічамі”, “русінамі”, “руссю” ў летапісах называлася насельніцтва амаль што ўсіх буйных гарадоў Беларусі, у тым ліку Полацка, Віцебска, Заслаўля, Бярэсця, Турава, Пінска, Менска, Гародні, Навагародка і інш. Разам з тым, летапісы, апісваючы падзеі тых гадоў і асабліва феадальныя войны паміж рознымі “рускімі” княствамі, часта ўжываюць лакальныя зямляцкія вызначэнні тыпу “палачане”, “віцебляне”, “ізяслаўцы”, “меняне”, “берасцяне”, “тураўцы”, “случане”, “мсціслаўцы”, а таксама “смяляне”, “кіеўляне”, “валыняне”, “ноўгародцы”, “пскавічы” і інш.

На заходніх землях Беларусі назвы з коранем “рус-” і лакальныя этніконы зямляцкага тыпу чаргаваліся з іншымі, што вызначалі неславянскае насельніцтва, напрыклад: “яцвягі”, “судава”, “лотва”, “латыголь”, “нарова”, “нальша”, “дзяволтва”, “палекшане”, “дайнова”, “літва” і “літвіны”.

Арэал распаўсюджанасці назваў з коранем “рус-” у XIV – XVI стст. акрэсліваўся пераважна ўсходнімі і цэнтральнымі землямі Беларусі, быў цесна звязаны з паняццем “Русі”, “рускай зямлі”, а адпаведна і з праваслаўем. Носьбітамі этнонімаў з коранем “рус-” былі пераважна ўсходнія славяне. Аднак, як і ў папярэднія часы, асобныя прадстаўнікі неславянскага насельніцтва, што прынялі праваслаўнае вераспаведанне, таксама называліся “рускімі”, “русінамі”, “рускімі”. У залежнасці ад гэтага арэал самавызначэнняў з коранем “рус-” пашыраўся на землі, дзе пражывала праваслаўнае (рознага паходжання) насельніцтва, як было, напрыклад, у Латгаліі, на Падляшшы, у Аўкштайціі, а нават і ў Жмудзі. Аднак амаль што на ўсіх гэтых землях праваслаўнае “русыкае” насельніцтва пражывала асобнымі востравамі і не складала суцэльных масіваў.

У той жа час гэтыя назвы распаўсюджваліся сярод іншых усходнеславянскіх народаў (вялікаросаў і ўкраінцаў), што ўвогуле значна пашырала арэал канфесіянальных макраэтнонімаў з коранем “рус-” адпаведна на ўсход, поўнач і поўдзень ад зямель Беларусі. Асабліва гэта датычыла ўсходніх славян, што пражывалі ў межах Вялікага княства Літоўскага. Адзінства

гэтых груп і народаў знайшло, напрыклад, сваё адлюстраванне ў вызначэнні “всея Русь” ... У перыяд XIV – XVII стст. у паняцце “Всея Русь” укладваўся, акрамя канфесіянальнага, яшчэ і этнагенетычны (спадчынны) сэнс, што, магчыма, павінна было характарызаваць гістарычную пераемнасць “Русі” як Літоўскай, так і Маскоўскай ад “Рускай” імперыі Рурыкавічаў. Палітычны аспект тэрміна “Всея Русь” адлюстроўваўся ў працяглым супрацьборстве вялікіх князёў літоўскіх і маскоўскіх (з 1547 г. – цароў) у справе аб’яднання ўсіх “рускіх” зямель і іх насельніцтва. Гэта выклікала частыя спрэчкі і бойкі паміж дзвюма дзяржавамі з-за розных пагранічных зямель (Смаленшчыны, Пскоўшчыны, Браншчыны, Чарнігаўшчыны, Магілёўшчыны, нават і зямель вакол Тарапца, Вязьмы, Масальска, Варатынска, Адоева, Трубецка, Курска і інш.). Маскоўскія ўладары прэтэндавалі нават і на ўсе ўсходнебеларускія землі, якімі ні яны, ні іх продкі ніколі не валодалі. Палітычны аспект паняцця “Всея Русь” і этнагенетычны – “русский народ” – падкрэслівалі значнасць і магутнасць дзяржаў, у якія яны ўваходзілі.

[...]

Неабходна падкрэсліць, што розныя групы насельніцтва ў той час асэнсоўвалі сваю этнічнасць неаднолькава. Этнічная самасвядомасць увогуле найбольш відавочна, канцэнтравана адлюстроўваецца ў працэсе кантактаў паміж прадстаўнікамі розных этнасаў: на этнічным памежжы, у іншаэтнічным асяроддзі, у гарадах з поліэтнічным насельніцтвам – там, дзе ўзнікае магчымасць міжэтнічнага параўнання. У гамагенных, аднародных зонах рассялення пэўных груп народаў этнічная самасвядомасць іх зніжана, неактуальна і часта змяняецца іншымі, напрыклад, мясцовымі формамі самасвядомасці. Тое ж датычыць і этнанімічных вызначэнняў з боку суседзяў, гэта значыць, экзаэтнімаў, якія часта не супадаюць з самавызначэннямі. Так, з палітычных мэтай і ў залежнасці ад працэсаў уласнага этнаўтварэння ў рускіх, украінцаў і беларусаў была абумоўлена даволі моцная дыферэнцыяцыя насельніцтва на ўзроўні самасвядомасці і самавызначэння. Прадстаўнікі кожнага з гэтых этнасаў лічылі “рускім” толькі свой народ, а суседзяў вызначалі іншымі этнанімічнымі формамі. Напрыклад, рускія і ўкраінцы называлі беларусаў “ліцвіны”, а беларусы іх у сваю чаргу – “наўгародцамі”, “пскавічамі”, “цверычамі”, “маскалямі”, “маскавітамі”, “валынянамі”, “падалянамі”, “чаркасамі”, “казакамі” і вельмі рэдка старажытным этнонімам “рускія” (ці іншым з каранем “рус-”).

Як ужо было падкрэслена, беларусы з боку рускіх, украінцаў, палякаў і некаторых іншых еўрапейскіх народаў часта называліся “ліцвінамі”. Трэба адзначыць, што гэта этнанімічная форма выступала перш за ўсё ў

сэнсе палітоніму (дзяржаўнага вызначэння падданства). У дадзеным сэнсе яна адлюстроўвала найбольш шырокі ўзровень кансалідацыі ўсяго беларускага народа, а таксама яго інтэграцыю з літоўцамі-аўкштайтамі, таксама знаёмымі з гэтым вызначэннем. Тэрытарыяльна назва “ліцвіны” ахоплівала ў XIV – XVII стст. амаль што ўсе землі Беларусі, распаўсюджвалася на прадстаўнікоў розных напрамкаў і адгалінаванняў хрысціянства. Аднак найбольш стабільна яна існавала сярод беларускага насельніцтва памежных зямель з Украінай і Расіяй, а таксама ў зонах змешанага балта-славянскага (беларускамоўнага) насельніцтва. “Ліцвінамі” з другой паловы XVI ст. стабільна лічылі сябе і прадстаўнікі вышэйшых феадальных слаёў Вялікага княства Літоўскага (часам незалежна ад веравызнання і этнічнага паходжання).

[...]

Насельніцтва Беларусі добра асэнсавала сваю дзяржаўную прыналежнасць, і ў іншаэтнічным асяроддзі прадстаўнікі беларускага этнасу іншы раз вызначалі сябе “ліцвінамі”, “з Літвы”, “літоўскімі поданымі”. Напрыклад, у гістарычных дакументах Маскоўскай дзяржавы другой паловы XVI – XVII стст. даволі часта сустракаюцца запісы аб тым, што жыхары часткі цэнтральных і ўсходніх беларускіх зямель “на Москве ... при роспытах ... сказались ... литвинами”, “родом из Литвы”.

[...]

Славянізаваная этнанімічная форма “ліцвін” (ад лацінскага Litphanus) адрознівалася ад этноніма ў саманазваў уласна літоўцаў – “Lietuwis”, “Lietuviai”, “aukstaiciai”, “zemaiciai”. Аднак у часы актыўнага ўжывання ў этнаграфічнай Літве славянскіх (старажытнабеларускай, польскай, рускай) моў, яны (акрамя жэмайтаў) таксама часта вызначаліся як “ліцвіны”.

Беларускамоўныя “ліцвіны” часта супрацьпастаўлялі сябе менавіта літоўцам, якіх вызначалі назвамі “жамайты”, “жамойць”, “жмудзь”, “самагіта”, “аўкштайты” (з XVII ст.) і інш. Літоўцы-аўкштайты, у сваю чаргу, называлі ўсё беларускамоўнае насельніцтва “гудамі”, “гудасамі”, “гудаямі”. Заходнія групы балцкага насельніцтва Вялікага княства Літоўскага – з зямель Жэмайціі – “ліцвінамі” не называліся, таму гэты палітонім выступаў як найбольш шырокая (для беларускага насельніцтва) саманазва, якая аб’ядноўвала жыхароў усіх зямель Беларусі, розных саслоўяў, веравызнання і нават этнічнага паходжання. Такі абагульняючы характар назвы “ліцвіны” абумоўліваў часам узнікненне складаных самавызначэнняў тыпу: “литвины русского роду”, “литвин русский по паходжаню”, “родом он литвин латыш...”, “литвины кгреческого закону люди”, “по націянальнасці

ліцвін, родам паляк” (nationale Lituanus, gente Polonus), “рускія князі літоўскага роду”.

[...]

Распаўсюджванне ў гісторыка-этнаграфічных рэгіёнах пэўных этнанімічных форм і асобнай самасвядомасці сведчыць аб дзейнасці там працэсаў, характэрных для субэтнічных супольнасцей, якія фарміруюцца аднолькава з этнасамі (аднак у больш вузкіх дэмаграфічных, этнаграфічных, моўных і іншых межах). На Беларусі ў канцы XVI – XVII стст., дарэчы, як і некалькі раней, усё гэта было характэрна, прынамсі, для трох буйных геаграфічных рэгіёнаў: Падняпроўскай і Падзвінскай “Белай Русі”, Панямонскай і Павілейскай “Літвы” і “Палесся” ў Папрыпяцці. Усе з вышэйпералічаных тапонімаў з адпаведнымі (адтапанімічнымі) формамі самавызначэння і самасвядомасці, асаблівасцямі культуры, мовы і гэтак далей не абмяжоўваліся граніцамі Беларусі (па іх сучаснаму стану), а адносіліся таксама да сумежных тэрыторый, насельніцтва якіх характарызавалася падобнымі рысамі асноўных этнавызначальных прыкмет.

Працэсы, што аб’ядноўвалі насельніцтва гэтых абласцей, былі звязаны або з агульнай этнагенетычнай спадчынай, або з тэндэнцыямі агульнадзяржаўнай (у межах Вялікага княства Літоўскага) інтэграцыі рознаэтнічнага насельніцтва, на падставе яго нацыянальнай (у тагачасным сэнсе гэтага слова) дзяржаўна-патэстарнай “ліцвінскай” самасвядомасці. Ліцвінамі, як ужо адзначалася, называліся амаль што ўсе грамадзяне Вялікага княства незалежна ад іх этнічнага паходжання. У той жа час, улічваючы адсутнасць гэтай формы самавызначэння ў насельніцтва Жмудзі (Жэмайці), дэмаграфічную большасць беларускамоўных “ліцвінаў” і “літвінаў беларускаў” (у параўнанні з літоўцамі-аўкштайтамі), а таксама працэс пастаяннай славянізацыі апошніх, можна грунтоўна высоўваць тэзіс, што назва “ліцвіны” была найбольш абагульняючай этнанімічнай формай самасвядомасці беларускага насельніцтва тых часоў і адлюстроўвала найбольш шырокі ўзровень працэсаў кансалідацыі народа.

Этнанімічная форма “ліцвіны”, якая адлюстроўвала найбольш шырокую і агульную ступень самасвядомасці, была дэтэрмінавана як дзяржаўна-палітычным, так і этнагенетычным фактарам. Яна з’яўлялася таксама і абагульняючай назвай-эксаэтнонімам з боку амаль што ўсіх іншаэтнічных суседзей і была распаўсюджана сярод прадстаўнікоў усіх саслоўяў тагачаснага грамадства Беларусі і Літвы (сялян, гараджан, шляхты). Аднак найбольш яркая ліцвінская самасвядомасць выяўлялася ў шляхты, якая, згодна прынцыпам сарматызму, атаясамлівала сябе з паняццем народ-нацыя лі-

тоўскай дзяржавы (Вялікага княства Літоўскага). Некаторае выключэнне складала частка ўласна літоўскай (балцкай) шляхты і магнатаў, якая вывядзіла сваё паходжанне не ад сарматаў і ад варагаў-нарманаў (як польская, украінская, беларуская, руская), а ад легендарных рымскіх перасяленцаў на чале з Палемонам, і якая складала асобную невялікую, але ўплывовую панлітоўскую партыю ў межах кіруючых феадальных колаў дзяржавы.

[...]

ХРОНІКА БЫХАЎЦА⁴⁵

[фрагменты]

[ЯК ВЯЛІКІ КНЯЗЬ АЛЯКСАНДАР АЖАНІЎСЯ З МАСКОЎСКАЮ КНЯЗЁЎНАЙ АЛЕНАЮ]

Пасля смерці караля Казіміра ляхі ўзялі сабе каралём сына ягонага каралевіча Ольбрахта, а Літва ўзяла сабе вялікім князем яго роднага брата каралевіча Аляксандра.

У тым жа годзе, пад зіму, вялікі князь маскоўскі Іван Васільевіч пачаў вайну супраць Вялікага Княства Літоўскага і горад Вязьму ўзяў ды іншых гарадоў нямала – Хлепень, Мяшчоўск, Любуцк, Мцэнск, Сярпейск і воласцяў шмат. Вялікі князь літоўскі Аляксандар і паны-рада Вялікага Княства Літоўскага ўбачылі, што вялікі князь маскоўскі, забыўшыся на дагавор і крыжацалаванне, якое было між ім ды ягоным бацькам каралём Казімірам, пайшоў на яго такую вайною безадказнаю і нямала гарадоў ды воласцяў пабраў. Яму, толькі нядаўна стаўшы гаспадаром, у той час цяжка было ваяваць з князем маскоўскім, і ён паслаў да яго паслоў сваіх: ваяводу троцкага, маршалка земскага пана Пятра Янавіча, пана троцкага, старасту жамойцкага пана Станіслава Янавіча, маршалка пана Войцеха Янавіча, пісара пана Федзьку Грыгор’евіча.

Яны, прыехаўшы ў Маскву да вялікага князя Івана Васільевіча, узялі з ім вечны мір і дагавор заключылі, і крыжацалаванне ад сябе ды дзяцей сваіх учынілі, і змовілі ў яго дачку ягоную, вялікую князёўну Алену, за вялікага князя Аляксандра. Горад жа Вязьму і ўсе вышэйназваныя гарады і воласці засталіся за вялікім князем маскоўскім, толькі тых смальян, якія ў тых гарадах былі палонены, адпусцілі ў Смаленск.

Пазней, калі надышоў 7003 год ад пачатку свету, а ад Божага нараджэння 1495-ты, паслаў вялікі князь Аляксандар у Маскву да князя Івана

---

⁴⁵ Фрагменты цытуюцца паводле выдання: Беларускія летапісы і хронікі: пер. са старажытнарускай, старабеларус. і польск. / уклад. У. Арлова; прагм. В. Чамярыцкага. – Мінск: “Беларускі кнігазбор”, 1997. – С. 71 – 166.

па князёўну Алену пана віленскага, намесніка горадзенскага князя Аляксандра Юр'евіча, пана троцкага, намесніка полацкага пана Забярэзінскага, Юр'евага сына, намесніка браслаўскага пана Юр'я Зяноўевіча ды пісара, дзяржаўцу стоклішскага пана Федзьку Грыгор'евіча.

Яны ж, прыехаўшы ў Маскву, узялі вялікую князёўну Алену і прывезлі яе ў Літву, а з ёю былі пасланы ад бацькі яе, вялікага князя Івана Васільевіча, паслы – князь Сямён Рапалоўскі, Міхайла Русалка, Іван Скура-таў, дзяк Васіль Кулешын. Прывезлі яе ў Вільню за два тыдні да вялікіх запустаў. І вялікі князь Аляксандар з усімі панамі раднымі і з дваранамі і з многімі людзьмі сустрэў яе, выехаўшы з горада, і разам яны ўехалі ў Вільню. І было там наладжана вялікае вяселле, як вялікім гаспадарам належыць, і было тое вяселле некалькі тыдняў, а пасля таго паслы маскоўскія з вялікаю пашанаю ды з багатымі дарамі былі адпушчаны дадому.

[...]

[ЯК ВЯЛІКАЕ КНЯСТВА ЛІТОЎСКАЕ БЫЛО ЗВАЯВАНАЕ
ПРАЗ МАСКОЎЦАЎ, А ТАКСАМА ПРАЗ ТАТАРАЎ ПЕРАКОПСКІХ]

У год ад пачатку свету 7008, а ад Божага нараджэння 1499 задумаў вялікі князь маскоўскі Іван Васільевіч пачаць вайну з зяцем сваім, вялікім князем літоўскім Аляксандрам, па змове з царом перакопскім Мэндлі-Гірэем і са сватам сваім, ваяводам валашскім Стэфанам, пераступіўшы прысягу, вечны мір ды кроўны хаўрус. І паслаў таемна да князёў Сямёна Іванавіча Бельскага, Сямёна Іванавіча Мажайскага, Васіля Іванавіча Шамячыча, каб яны са сваімі гарадамі ды воласцямі адступіліся ад зяця ягонага, князя Аляксандра, і разам з усім тым служылі яму, а да таго ж яшчэ абяцаў ім шмат сваіх гарадоў ды воласцяў. На тым дамовіліся і прысягу між сабою ўчынілі, што яны з дапамогаю ягонаю могуць ваяваць Вялікае Княства Літоўскае безупынна, і якія гарады і воласці ад Літвы адбяруць, тое ім самім усё трымаць. Дамовіўшыся і моцна ўцвердзіўшы іх, вялікі князь маскоўскі прыслаў ваяводу свайго Якава Захарыніча з многімі людзьмі да Бранска і ў Северскую зямлю, і яны нечакана прыйшлі і сталі непадалёк ад Бранска.

Ваявода ж бранскі пан Станіслаў Барташэвіч пра тое ніякае весткі не меў, бо ў той час ён быў у аб'ездзе, у двары каралеўскім ва Ушчыжы. І тою ноччу праз здраду бранцаў быў спалены горад Бранск. Маскоўцы ж, як уведалі, што горад Бранск згарэў, борзда паспяшаліся да горада і знячэўку пана Станіслава Барташэвіча ў адным сяле схапілі і з ім шмат іншых бран-

цаў, а затым, прыйшоўшы, Бранск і ўсю зямлю Северскую занялі, і ўсе бранцы прысягнулі служыць вялікаму князю маскоўскаму.

Калі ўведалі князі Сямён Іванавіч Мажайскі ды Васіль Іванавіч Шамячыч, што маскоўцы Бранск узялі, яны, прыехаўшы да Якава Захарыніча, ваяводы вялікага князя маскоўскага, на раку Контаўт, прысягнулі служыць вялікаму князю маскоўскаму з усімі гарадамі, з Чарнігавам, Старадубам, Гомлем, Ноўгарадам-Северскім, Рыльскам, і з усімі воласцямі, што былі пад уладаю Вялікага Княства Літоўскага. Князь жа Сямён Іванавіч Бельскі яшчэ перад узяццем Бранска прыехаў у Маскву і з усёю бацькаўшчынаю сваёю перадаўся вялікаму князю маскоўскаму.

Вялікі князь літоўскі Аляксандар, пачуўшы пра тое, што цесць ягоны, вялікі князь маскоўскі Іван Васільевіч, рушыў на яго вайною, і горад Бранск і шмат іншых гарадоў яму здаліся, і разам з тымі названымі князьмі прысягнулі служыць яму, і паслаў князь Аляксандар да Смаленска гетмана свайго князя Канстанціна Іванавіча Астрожскага, маршалка свайго дворнага, намесніка мярэцкага і анікшчайскага пана Грыгорыя Станіслававіча Асціковіча, падчашага свайго, намесніка бельскага пана Мікалая Мікалаевіча, маршалка пана Яна Пятровіча, маршалка, намесніка навагародскага і слонімскага Літаваара Храптовіча ды шмат іншых князёў, паноў, дваранаў і баяраў сваіх, і, паслаўшы іх уперад, сам з усімі людзьмі Вялікага Княства Літоўскага пайшоў да Менска, а адтуль да Барысава і стаяў там немалы час.

Князь жа Канстанцін Іванавіч Астрожскі з вышэйназванымі панамі і з усімі людзьмі, якія былі з ім, прыйшоў да горада Смаленска. А тады ваяводам у Смаленску быў пан Станіслаў Пятровіч, званы Кішка. Прышла вестка ў Смаленск, што ваявода князя маскоўскага Юры Захарыніч стаіць на Ведрашы з вельмі малымі сіламі. І князь Канстанцін з усімі людзьмі і панамі, а яшчэ і з ваяводам смаленскім і з усімі смальянамі, узброіўшыся ды здрадзіўшыся, пайшлі пад Дарагабуж і прыйшлі да Ельні. А ў той час злавілі аднаго языка з войска маскоўскага, іменем Герман, які, будучы дзякам Багдана Сапегі, уцёк у Маскву. Той язык паведаў ім пра войска маскоўскае так: “Ваявода князя маскоўскага Юры Захарыніч доўгі час быў пад Дарагабужам з малою колькасцю людзей, а тры тыдні назад прыйшлі яму на дапамогу іншыя, большыя ваяводы – князі Даніла Васільевіч Шчэня ды Іван Міхайлавіч Перамышльскі. І ўсе яны з многімі іншымі ваяводамі і людзьмі ўжо стаяць на адным месцы пад Дарагабужам, а таму калі б вы прыйшлі раней, яны не маглі б з вамі ў бой уступіць. Цяпер жа добра ведайце і разумеіце, што не трэба ісці на іх. Вярніцеся назад, бо вам не варта біцца з імі – іх шмат, а вас супроць іх вельмі мала”. Але князі літоўскія, не хочучы ве-

рыць яму і думаючы, што гэта падман ды няпраўда, загадалі языка павесіць, самі ж далей паехалі. Прамінуўшы вёску Лапаціна і не дайшоўшы дзвюх міляў да вёскі Ведрашы, уведалі пэўна, што маскоўцы, моцна ўзброіўшыся і падрыхтаваўшыся, стаяць нападатове ў Ведрашы, чакаючы іх. Князь жа Канстанцін і паны і ўсе людзі, якія былі з імі, параіўшыся, так вырашылі: мала ці многа маскоўцаў будзе – усё роўна, толькі, Бога ўзяўшы на дапамогу, біцца з імі, а не біўшыся назад не вяртацца, але ісці на бітву і прыняць усё, што мае адбыцца і на што будзе воля Божая. І, тое ўмысліўшы і на тым пастанавіўшы, пайшлі яны шляхам сваім з Лапаціна да Ведрашы дзве мілі лесам, па глыбокай гразі, і з вялікаю вымогаю ды цяжкасцю ледзьве прайшлі лес, і хутка выйшлі на поле, дзе сустрэліся з маскоўцамі, і сышліся з імі, і тут пачалі бой між сабою, і з абодвух бакоў шмат людзей пабілі, а іншых паранілі. Маскоўцы назад павярнулі, і, перайшоўшы рэчку Ведраш, да сваіх вялікіх палкоў вярнуліся, і там, апалчыўшыся, сталі. Ліцвіны ж, як прыйшлі да рэчкі, хутка ды спешна за раку пайшлі і пачалі зацята біцца. Маскоўцы ж думалі, што літва вялікаю сілаю на іх з лесу ідзе ды, спадзеючыся на сілу сваю, так смела выходзіць. І гэтага баючыся, маскоўцы не маглі з імі смела біцца і ледзьве не ўсе пабеглі. Потым, калі літва выйшла на поле, яны пабачылі і зразумелі, што ліцвінаў няшмат. Літоўскага войска было не больш як тры з паловаю тысячы конных, апрача пешых, а маскоўцаў было сорак тысяч добра ўзброеных і спраўных коннікаў, не лічачы пешых. І, бачачы, як мужна ды харобра выйшла такое невялікае войска літоўскае, здзівіліся яны, а потым, як ужо ўгледзелі ўсіх, тады дружна ды цвёрда рушылі на войска літоўскае. Ліцвіны ж, пачаўшы біцца і пабачыўшы, што маскоўцаў шмат, а іх саміх мала, не маглі далей устаяць перад іх націскам, пабеглі. Маскоўцы ж пагналіся за ліцвінамі, многіх пабілі, а іншых жывых палавілі. Тады палонены былі гетман князь Канстанцін Іванавіч Астрожскі, пан Грыгоры Станіслававіч Асціковіч, Літавар Храптовіч, пан Мікалай Юр’евіч Глябовіч, пан Мікалай Зяноўевіч ды шмат іншых паноў. Ян жа Пятровіч незаўважна ўцёк, а іншых шмат пабілі і схапілі. Маскоўцы, вярнуўшыся з пабоішча, усіх паноў палонных адаслалі да вялікага князя ў Маскву.

Вялікі ж князь літоўскі Аляксандар прыйшоў з усім войскам сваім і стаў на рацэ Бабры. У той час прыбеглі веснікі, паведамляючы яму, што ягонае перадавое войска маскоўцы пабілі на Ведрашы і гетмана, і паноў, і шмат людзей паланілі. Пачуўшы тое, засмуціўся ён вельмі з панамі і з усім войскам сваім і шмат дзён жалем вялікім быў апанаваны, але потым адкінуў жаль ды смутак і, Бога свайго ўсемагутнага ўхваліўшы, рушыў з усімі

людзьмі, і стаў у Абольцах, і там жыў немалы час. Тады з'явіўся да яго ў Абольцы пасол вялікага князя маскоўскага з адпаведнымі граматамі. Князь вялікі Аляксандар прыняў яго ў Абольцах і затым адпусціў, сам жа з усімі людзьмі пайшоў да Полацка, і стаяў там мала не ўсю восень, і, умацаваўшы гарады Полацк, Віцебск і Смаленск, вярнуўся ў Літву.

Тою ж восенню ваявода вялікага князя маскоўскага Якаў Захарыніч, царэвіч казанскі Магністэлі, князь Сямён Іванавіч Мажайскі ды князь Васіль Іванавіч Шамячыч, прыйшоўшы, горад Пуціўль узялі, і намесніка пуціўльскага князя Багдана Фёдаравіча з княгіняю і з усімі пуціўльцамі ў палон павялі, і ўсю зямлю Северскую занялі, і гарады Дарагабуж, Залідаў і Тарапец аддалі вялікаму князю маскоўскаму.

У тым жа годзе вялікі князь маскоўскі зяцю свайму, вялікаму князю Аляксандру, многа зла ўчыніў, пераступіўшы прысягу, вечны мір ды кроўны хаўрус.

Тою ж восенню Мэндлі-Гірэй, цар перакопскі, падбухтораны князем маскоўскім, паслаў сына свайго Ахмат-Гірэя з іншымі сваімі дзецьмі ды з вялікімі сіламі татарскімі ваяваць зямлю Валынскую, Падляшскую і Ляшскую, і яны тыя землі ваявалі, і гарады Ёладзімір ды Берасце спалілі, і ваявалі каля Любліна да самае ракі Віслы, і, перайшоўшы Віслу, места Апатаў Вялікі спалілі і, шмат зла і невымоўнага кровапраліцця хрысціянам у Вялікім Княстве Літоўскім і ў Кароне Польскай учыніўшы і шмат гарадоў ды вёсак папаліўшы, з вялікім палонам і здабыткам да сябе адышлі.

Тою ж зімою вялікі князь Аляксандар даў маршальства дворнае мілосніку свайму князю Міхайлу Львовічу Глінскаму, пра якога далей будзем шмат незвычайнага пісаць.

[ЯК МАСКОЎЦАЎ З-ПАД СМАЛЕНСКА ПРАГНАЛІ]

У год ад пачатку свету 7009, а ад Божага нараджэння 1500 вялікі князь Аляксандар паслаў у Карону Польскую, у Чэхію і ў Нямецчыну ганцоў, і наняў за грошы колькі тысяч вояў, і з усімі людзьмі паўстаў супраць цесця свайго, вялікага князя маскоўскага. Тады прыйшоў да яго ў Літву адзін чэх, Ян Гірнін, а з ім шмат чэхаў, немцаў ды ляхаў. Князь жа вялікі Аляксандар сабраўся з усімі імі і рушыў да Менска. І ў Менску прыйшла яму вестка, што вялікі князь маскоўскі адправіў да Смаленска сына свайго князя Дзімітрыя Жылку з вялікім войскам, з гарматамі ды з усімі прыладамі для здабывання замкаў. І ўжо прыйшлі ўсе маскоўцы пад Смаленск і, аблажыўшы горад, упарта здабывалі яго.

Пачуўшы гэта, вялікі князь Аляксандар паслаў супраць яго пана троцкага, старасту жамойцкага Станіслава Яноўскага з усім войскам Вялікага Княства Літоўскага і вышэйназванага чэха з усімі чужаземцамі. І ўсе яны рушылі на маскоўцаў. Тыя ж, будучы пад Смаленскам, ваявалі на ўсе стораны, а горад Смаленск, мала не ўвесь гарматамі аблажыўшы, і дзень і ноч безупынна яго здабывалі і з вялікімі турамі, насыпанымі пяском ды зямлёю, невымоўна яго штурмавалі, але міласэрнасцю Божаю і дапамогаю прачыстае Багародзіцы не маглі ніякае шкоды гораду ўчыніць. І немалую працу ды намаганні прыкладаючы, і вялікую шкоду на сябе прымаючы, і людзей сваіх пагубляючы, з жалем ды са слязьмі ды з вялікім насміханнем пад горадам пераможаны былі і з ганьбаю ды няславаю прагнаны.

Войска ж вялікага князя Аляксандра, пан стараста жамойцкі з усімі сіламі, прыйшоўшы да горада Воршы і перайшоўшы раку Дняпро, падаліся да гор. Як пачуў князь Дзімітры Жылка, будучы пад Смаленскам, пра тое, што літва ідзе на яго, ён, не ўзяўшы Смаленска, вярнуўся ў Маскву да бацькі свайго, вялікага князя маскоўскага. Войска ж літоўскае, даведаўшыся, што маскоўцы адступілі ад Смаленска, пайшлі і сталі на гарах і там стаялі ўсю восень.

У той жа час князь Сямён Іванавіч Мажайскі прыйшоў з многімі людзьмі князя маскоўскага пад горад Мсціслаўль. А тады было ў мсціслаўскай заставе шмат людзей літоўскіх. Князь жа мсціслаўскі Міхайла, даведаўшыся, што князь Сямён Мажайскі пайшоў з маскоўцамі да Мсціслаўля, акружыў горад, і стаяў доўга, і, шмат зла вакол горада ўчыніўшы, назад вярнуўся. Пан жа стараста жамойцкі і гетман усяго Вялікага Княства Літоўскага стаяў немалы час на гарах, а потым адышоў у Літву. Чэха ж Яна Гірніна з усімі чужаземцамі адправілі ў Полацк у заставу.

[ПРА ЦАРА ЗАВОЛЖСКАГА ШЫХ-АХМЕТА, А ТАКСАМА ПРА ЗАМІРЭННЕ
КАРАЛЯ АЛЯКСАНДРА З ВЯЛІКІМ КНЯЗЕМ МАСКОЎСКІМ]

У год ад пачатку свету 7010, а ад Божага нараджэння 1501 у Прусіі, у горадзе Торуні, памёр кароль польскі Ольбрахт, брат караля Аляксандра.

Увосень таго ж года выйшаў цар заволжскі Шых-Ахмет, Ахматаў сын, з усёю ардою Заволжскаю, з вялікімі сіламі, а з ім вялікі пасол князя Аляксандра – пан Міхайла Халецкі. Прышлі яны ў зямлю Северскую, і сталі пад Ноўгарадам-Северскім і пад іншымі гарадамі, і напоўнілі зямлю ўсю ледзьве не да самага Бранска незлічоным воінствам. Ноўгарад-Северскі і некаторыя іншыя гарады здаліся цару. Ён жа даручыў тыя гарады пану

Міхайлу Халецкаму і, пайшоўшы з усімі сіламі, стаў між Чарнігавам і Кіевам – пасярэдзіне між Дняпром і Дзясною. А пана Міхайлу Халецкага ён адправіў з пасламі сваімі ў Літву паведаміць вялікаму князю Аляксандру, што прыйшоў ён князю на дапамогу супраць Мэндлі-Гірэя, цара перакопскага, і вялікага князя маскоўскага. І прапанаваў яму Шых-Ахмет, князю Аляксандру, каб той, з ім сышоўшыся, пачынаў вайну супраць сваіх ворагаў.

І пан Міхайла Халецкі з пасламі цара заволжскага прыбыў у Літву. Тады ж прыслалі ляхі паслоў да вялікага князя літоўскага Аляксандра і ўзялі яго каралём у Карону Польскую. І ён, пакінуўшы справу сваю з царом заволжскім, тою ж зімою паехаў у Кракаў і там быў каранаваны.

У тую ж зіму, сабраўшыся са сваімі сіламі, цар перакопскі Мэндлі-Гірэй неспадзявана прыйшоў ваяваць цара заволжскага Шых-Ахмета і разбіў яго нагалаву і царыц і дзяцей і ўсю арду ягоную ўзяў. Сам жа Шых-Ахмет з братам сваім Хазак-султанам і з некаторымі князямі ды ўланамі прыбег да Кіева і, стаўшы непадалёку ад Кіева, паслаў да князя Дзімітрыя Пуцяціча, ваяводы кіеўскага, апавядаючы яму пра сваю злую прыгоду. Ваявода ж кіеўскі князь Дзімітры там яму многія дні пашану вялікую выказваў і багата дароў даваў.

Потым цар Шых-Ахмет таемна з Кіева памчаўся да Белгарада і быў у Белгарадзе, але, ніякае дапамогі, аніякага пажытку не знайшоўшы, вярнуўся да Кіева. Князь жа Дзімітры, ваявода кіеўскі, прыняў яго з радасцю ды пашану вялікую яму пачаў уносіць і паслаў да караля і вялікага князя Аляксандра паведаміць пра гэта. І кароль паслаў сваіх паслоў да цара Шых-Ахмета і загадаў князю Дзімітрыю з ім разам ехаць да Вільні. Князь Дзімітры па загадзе каралёвым правёў цара заволжскага, і брата ягонага, і яго людзей да Вільні.

У тую ж зіму паслаў кароль Аляксандар да цесця свайго, вялікага князя маскоўскага, паслоў сваіх ляхскіх – ваяводу ланчыцкага пана Пятра Мышкоўскага ды пана Яна Бучацкага, ваяводзіча падольскага, а з Літвы – ваяводу полацкага пана Станіслава Глябовіча ды пісара, канцлера яго каралеўскае міласці, намесніка браслаўскага, маршалка пана Івана Сапегу.

Былі яны ў Маскве і ўзялі замірэнне на шэсць гадоў, а гарады і воласці, якія захапіў вялікі князь маскоўскі, ён усё сабе пакінуў, і ўсе вязні літоўскія былі затрыманы ў Маскве. Насустрач жа тым паслам у год 1502 ад Богага нараджэння былі пасланы ад вялікага князя маскоўскага Івана Васільевіча да караля і вялікага князя Аляксандра паслы: Пётр Пляшчэў, Канстанцін Замыцкі, зяць ягоны Міхайла Кляпкі, дзядзька Мікіта Галубін, і яны, зацвердзіўшы вышэйназванае замірэнне, дадому вярнуліся.

Тою ж восенню прыйшла вестка каралю Аляксандру, што татары, перайшоўшы раку Прыпяць, ваююць па воласцях. І кароль напісаў да князя Сямёна Міхайлавіча Слуцкага і паслаў яму на дапамогу ваяводзіча падольскага Яна Бучацкага, а з ім дваран сваіх літоўскіх ды рускіх і радцаў нямала. Князь жа Сямён Слуцкі з панам ваяводзічам і з усімі вышэйназванымі дваранамі гналіся за татарамі і дагналі некаторых за Бабруйскам, за шэсць міляў ад горада, на рацэ Ушы. Было іх усяго паўтары сотні. І, дагнаўшы, пабілі іх і назад вярнуліся.

У тую ж восень князі Фёдар Іванавіч Яраславіч, Юры Іванавіч Дубровіцкі ды Грыгоры Глінскі, стараста друцкі, біліся з татарамі за Оўручам, за сем міляў ад горада, на рацэ Ушы. І Божаю воляю, за грахі нашыя, татары нашых пабілі, тады і князя Грыгорыя Глінскага разам з Гарнастаем забілі.

Тае ж восені месяца жніўня 30 дня нечакана прыйшоў сын цара перакопскага Мэндлі-Гірэя – султан Бітыс-Гірэй – з шасцю тысячамі татараў і найперш з’явіўся пад горадам Слуцкам. Князь жа Сямён Міхайлавіч тады быў у Слуцку і не ведаў ні пра што і, толькі зірнуўшы з замка, з царквы святога Юрыя, на месца за ракою Случчу, убачыў, што татары, скачучы на конях, мужчын ды жанчын хапаюць і сцінаюць.

Пабачыўшы тую паганскую навалу, князь Сямён Міхайлавіч з людзьмі, якія былі з ім у горадзе, вельмі здзівіліся такому раптоўнаму і незаўважнаму іх прыходу: пераправіўшыся цераз Прыпяць, татары ў той жа дзень прайшлі да Слуцка дваццаць пяць міляў, частка з іх у той дзень, мінуўшы Слуцк і прайшоўшы яшчэ пяць міляў, дасталася да Капыля. Князь жа Сямён не ведаў, што рабіць, бо людзей з ім на той час у горадзе было вельмі мала, усе былі па сёлах. Татары ўсіх іх адрэзалі ад горада і ўсе табуны конскія пазабіралі, князь жа толькі з вельмі нешматлікаю сілаю ў горадзе зачыніўся і паслаў да караля ў Вільню паведаміць пра тое. А царэвіч Бітыс-Гірэй стаў кашом пад Слуцкам за ракою Умалем. Татары ж пайшлі ў загоны на землі навакольных, і, ідучы, ваявалі каля Клецка ды Нясвіжа, і спалілі горад Клецк, і, не дайшоўшы да Новагарадка шэсць міляў, павярнулі ад Ішкальдзі назад, шмат местаў ды сёлаў папалілі, і невымоўнае кровапраліцце хрысціянам учынілі, і з вялікім палонам і здабыткам сабраліся да Слуцка, і без усякае шкоды ўсе ў цэласці назад вярнуліся.

Кароль жа Аляксандар некалькіх дваранаў сваіх паслаў да князя Сямёна ў Слуцк. З’явіўшыся ў Слуцк і даведаўшыся, што татары ў цэласці з зямлі Слуцкае выйшлі, каралёвы паслы вярнуліся ў Літву.

У год 7012 ад пачатку свету, а ад Божага нараджэння 1503 прыходзілі тры тысячы татараў і, быўшы пад Слуцкам ды пад Новагарадком і многа зла ўчыніўшы, пайшлі назад іншаю дарогаю, праз Грычынскае балота, у бок Гарадка. А паны-рада Вялікага Княства Літоўскага пра тое не ведалі, толькі гетман Станіслаў Пятровіч, празываны Кішка, пан Ольбрахт Гаштольт ды пан Юры Няміравіч ведалі. Да іх прыехаў князь Сямён Міхайлавіч Слуцкі, і, злучыўшыся ўсе разам, падаліся за татарамі і, пераправіўшыся праз Прыпяць, дагналі іх за Гарадком, за мілю ад места, і стачылі з імі бой. І з Божаю дапамогаю нашы пабілі татараў, палон увесь вызвалілі і са здабыткам ды з вялікаю славаю назад вярнуліся. Тады ж былі забіты дваране гаспадарскія – пан Рак Маскевіч ды Зінявы.

[ПРА НОВУЮ НАВАЛУ ТАТАРСКУЮ
НА ВЯЛІКАЕ КНЯСТВА ЛІТОЎСКАЕ]

У год 1506 прыйшоў царэвіч перакопскі, сын Мэндлі-Гірэя, Махмет-Гірэй-султан з братамі сваімі, Бітыс-Гірэй-султанам ды Бурнаш-султанам, і з усімі сіламі татарскімі. І прыйшлі яны да Дняпра на Лоеву гару, і, там цераз Дняпро пераправіўшыся, сам Махмет-Гірэй-султан рушыў пад замак Менск у сярэдзіну Літвы, а пад Слуцк паслаў двух братоў сваіх, Бітыс-Гірэй-султана ды Бурнаш-султана. І ў пятніцу, у святы дзень – на Унебаўзяцце Панны Марыі – тыя царэвічы прыйшлі пад Слуцк, у якім была княгіня Настасся з дзіцяткам Юрыем Сямёнавічам (дзедам сённяшніх князёў слуцкіх). І так вакол Слуцка ваявалі ўсё ж да замка, ведаючы, што ў ім толькі княгіня была, і штурмавалі замак, падкопы робячы ды агонь пакладаючы. Але можна бараніліся случчакі, якіх абавязвала клятваю і просьбаю княгіня Настасся, каб адзінага дзедзіча свайго ад гвалту паганскага цвёрда баранілі. Мноства татараў пад замкам палегла, бо шмат шляхты ды іншых князёў на той час у княгіні Настассі ў Слуцку служылі.

А старэйшы цар Махмет-Гірэй у той жа дзень стаў кашом пад Менскам ды пусціў у загоны пад Вільню і ў Завілейскую старану, а таксама да Віцебска, Полацка, Друцка і на ўсе землі літоўскія ды рускія. А тыя два царэвічы, браты Махмет-Гірэя, абмінуўшы Слуцк, пайшлі пад Новагарадок.

Тым часам усе паны літоўскія былі ў Новагарадку, раючыся між сабою, што рабіць, бо кароль праз Глінскага гневаўся на іх, але абяцаў дапусціць іх да ласкі на сойме радамскім, калі б пабываў на Літве. Змаўляліся таксама, як бы Глінскаму адпомсціць. Даведаўшыся, што паны ў Новагарадку, татары паспяшаліся да горада і тую нараду, не дзеля справы дзяржаўнае, але дзеля прыватнае скліканую, перапынілі. Паны ж, бачачы з

Новагарадка гвалт, паехалі за Нёман. А татары, прыйшоўшы да Новагарадка, нікога не знайшлі і гналіся за панамі да Нёмана і далей і, перайшоўшы за Нёман, у Літоўскую зямлю, вялікую шкоду ўчынілі і з палонам ды здабыткам назад вярнуліся. Але замку Новагарадскому не змаглі нічога ўчыніць, бо на той час у Новагарадку ваяводам быў Ольбрахт Марцінавіч Гаштольт, які, будучы сам у Новагарадку, замак добра ўмацаваў, а пры ім былі гараднічы Маскевіч, Іван Трызна, Няміра ды іншая шляхта новагарадская. Кожнага дня выязджаючы з замка і б'ючыся з татарамі, не далі ім замку і месту шкоды ўчыніць. Вельмі шмат стралянінаю з замка татараў было пабіта. Тады татары, бачачы, што замку і месту нічога не могуць учыніць, адышлі прэч.

А царэвіч Махмет-Гірэй, які стаяў кашом пад замкам Менскім, усе воласці навакольных спустошыў, горад Менск зруйнаваў, манастыры ды святыя Божыя цэрквы агнём дашчэнт выпаліў у зямлі Літоўскай, і ў Полацку, і ў Віцебску, і ў Друцку многа зла зрабіў, папаліў ды папаланіў амаль усю зямлю і, невымоўнае кровапраліцце і спусташэнне ў зямлі Літоўскай учыніўшы, сваім шляхам без шкоды сабе прэч адышоў. Таксама і браты ягоныя, Бітыс-Гірэй-султан ды Бурнаш-султан, вярнуўшыся з-пад Новагарадка з вялікім палонам і здабыткам, пайшлі паўз Слуцк да Петрыкавічаў, а потым да Арды. Тою ж зімою быў мор вялікі ў Менску і лютаваў немалы час па ўсім краі.

[ЯК ВОЙСКА ЛІТОЎСКАЕ ТАТАРАЎ КАЛЯ КРАСНАГА СТАВА ПЕРАМАГЛО]

У год 7015 ад пачатку свету, а ад Божага нараджэння 1507, пасля папанення зямлі Літоўскае бязбожнымі татарамі, прыехаў кароль і вялікі князь Аляксандар з Польшчы ў Вільню, вельмі хворы на немач паралітыкавую, і ўчыніў сойм у горадзе Лідзе. І калі быў ён з усімі панамі ў Лідзе, прыйшла яму вестка, што царэвічы перакопскія Бітыс-Гірэй-султан ды Бурнаш-султан прыйшлі з дваццаццю тысячамі людзей к Слуцку і ідуць пад Новагарадок. Кароль жа, вельмі хворы, не ведаючы, што рабіць, паклікаў да сябе сваіх паноў-раду, і гетмана свайго Станіслава Пятровіча Кішку, і любімага свайго маршалка дворнага князя Міхайлу Львовіча Глінскага і ўсю справу сваю гаспадарскую і справу земскую перадаў у іх рукі, сябе ж загадаў адвезці на насіліцах у Вільню. А паны-рада, гетман і маршалак князь Міхайла Глінскі з усімі людзьмі засталіся ў Лідзе.

Татары, прыйшоўшы да Новагарадка, неўзабаве пайшлі за Нёман, і, не даходзячы да Ліды, каля горада і за мілю ды за паўмілі ад горада нішчылі цэрквы Божыя ды двары вялікія, і вёскі падпальвалі, і людзей хапалі ды

забівалі. Паны літоўскія сваімі вачыма бачылі, што паганства з такою вялікаю лютасцю на іх напала, і, узяўшы Бога ўсемагутнага на дапамогу, з'ехаліся ўсе ў адно месца і, параіўшыся, сабралі дзесяць тысяч вояў адборных, конных ды збройных – усе, што на той час маглі быць, бо так хутка не магло больш людзей сабрацца, і многа ці мала – усе як адзін вырашылі: узяўшы Бога на дапамогу, толькі пайсці і біцца з паганцамі. І, сваё рашэнне цвёрда і рашуча замацаваўшы, выбралі колькі чалавек, якіх паслалі ў разведку высачыць, дзе ворагі. І за мілю ад Ліды натрапілі яны на татараў і Божаю міласцю пабілі паганцаў, колькіх жывымі злавілі, а іншым галовы паадсякалі ды ў кайстры паклалі. Татары ж, бачачы, што не могуць супраць іх выстаяць, пабеглі. Воі ж літоўскія вязняў да паноў прывялі ды галовы адсечаныя ў кайстрах прынеслі. Тое пабачыўшы, паны ўзвесяліліся і радасцю напоўніліся і тады самі селі на коней і загадалі ўсяму войску пайсці з імі да Новагарадка. Татары ж, убачыўшы гэта, зразумелі, што людзі літоўскія ідуць на іх ды хочучь з імі ў бой уступіць, і пачалі яны з загонаў з-за Нёмана вяртацца.

Паны ж з усім войскам, прыйшоўшы да Новагарадка, стаялі ў горадзе тры дні і паслалі здабываць праўдзівага языка, хочучы ведаць пэўна, дзе царэвічы кашом стаяць. Паны ж Няміравічы, Юры ды Андрэй, злавілі пад Гарадзішчам шасцёх татараў і прывялі іх да паноў. Тыя языкі паведалі пэўна, што царэвічы стаяць кашом пад Клецкам і што з загонаў усе ў кош так хутка сабрацца не могуць. Паны ж, пра тое даведаўшыся і аддаўшыся ў рукі міласцівага Бога, рушылі шляхам сваім, радуючыся, і выехалі з Новагарадка месяца жніўня 4 дня, у панядзелак, увечары – ужо перад прымеркам, і ішлі з Новагарадка паўз Асташын. А назаўтра, у аўторак, прымчаліся некаторыя дваране з Цырына і з Палонкі, апавядаючы, што татары за імі гналіся ды цяпер ходзяць непадалёку ад войска. Паны і ўсё войска, ледзьве адпачыўшы ў Асташыне, рушылі да Палонкі, і, прайшоўшы Ішкальдзь, прэдня людзі нагналі пяцьсот татараў, якія ехалі з загонаў да Клецка, а нагнаўшы, адных забілі, другіх жывымі пахапалі, а астатнія ўцяклі за раку Ушу, на Круты Бераг, і, прыбегшы да Клецка ў станы свае, паведамлілі царэвічам, што літва ідзе да іх на бітву. Царэвічы ж, ганарлівасці і пыхлівасці поўныя, зусім аб смерці не дбаючы, з усім стараннем падрыхтаваліся да бітвы.

Таго ж дня, у аўторак, паны з усім войскам, не даходзячы да Малева, у сяле Ліпа начавалі і назаўтра, у сераду, месяца жніўня 6 дня, на Перастварэнне Госпада нашага Ісуса Хрыста, устаўшы рана і пашыхтаваўшы гуфы да бітвы, рушылі проста да Клецка.

Гетман жа Станіслаў Пятровіч Кішка ў той час быў вельмі нямоглы, ніяк не мог на каня сесці і з вялікаю цяжкасцю загадаў сябе ў возе везці. Паны, бачачы, што гетман вельмі хворы, і ведаючы, што без яго ніякага парадку ў войску быць не можа, параіліся і даручылі на той час гетманства князю Міхайлу Львовічу Глінскаму і вырашылі ўсе яго слухацца. Князь жа Міхайла Глінскі пачаў камандаваць войскам, і рушылі яны да Клецка, а наперад адправілі колькі сотняў коннікаў. І як прыйшлі пад Клецак, да ракі Лані, ды сталі з поўдня ад Краснага става, то, зірнуўшы з гары цераз раку, убачылі палкі татарскія, што стаялі нападзатове. І, падышоўшы да ракі, сталі насупраць іх, але з-за цяжкое пераправы праз раку не маглі борзда сысціся з паганцамі і больш як тры гадзіны біліся з імі праз раку. Потым войска літоўскае зрабіла паабал грэблі стававай дзве гаці, каб пераправу наладзіць. Тады татары пабачылі, што ліцвіны стаяць цвёрда і непарушна, гатовыя да бою, і парабілі гаці, хочучы барздзэі раку перайсці. І пачалі з войска літоўскага страляць па іх з гарматаў, з ручніц і з лукаў. Тым часам некалькі дваранаў крыху паспяшаліся пераправіцца за раку. І татары схопілі пісара пана Забярэзінскага-Копця і, адсекшы яму галаву, насілі яе на дрэўку, глумячыся. Князь жа Міхайла з панамі і з усім войскам, бачачы смех ды здзек, адразу загадаў усім палкам абедзвюма гацямі раку пераходзіць, і войска літоўскае, у трубы затрубіўшы ды ў жалейкі зайграўшы, пайшло за раку. І войска правага крыла, паспяшаўшыся, першае праз гаць перайшло раку.

Татары, бачачы, што не ўсе ліцвіны супольна раку пераходзяць, выбралі між сабою найлепшых людзей, і тыя ўдарылі на літву, і шмат іх на правым крыле пабілі, і амаль усіх іх знішчылі. А потым князь Міхайла з войскам левага крыла паспяшаўся і, перайшоўшы гаці, ударыў упоперак на ўсе палкі татарскія і раздзяліў іх надвое. А потым тыя нашыя людзі правага крыла, паправіўшыся, на іх ударылі і з абодвух бакоў так змяшалі палкі татарскія, што тыя не толькі біцца, але вачэй і рук сваіх на літоўскае войска падняць не маглі.

Князь жа Міхайла з усім войскам гнаўся за імі, ловячы і забіваючы, да ракі Цапры. І як прыбеглі татары да Цапры, то ледзьве не ўсе ў рацэ і балоце патанулі. Так шмат татараў ды коней іхніх у рацэ і балоце было, што ліцвіны пераязджалі на конях і пешкі пераходзілі па мёртвых целах.

А тых нямногіх татараў, што з царэвічамі ўцяклі, пераймалі па дарогах ад Слуцка, ад Петрыкавічаў, ад Оўруча, ад Жытоміра, з Валыні і ўсюды іх білі ды рабавалі; вельмі мала іх да Арды дайшло.

І сталася невымоўная міласэрнасць Божая Вялікаму Княству Літоўскаму і невыказнае кровапраліцце роду алькаранскаму. Князь жа Міхайла Глінскі і войска літоўскае, увесь той дзень стоячы на трупах, ездзячы па іх, ганяючыся каля Цапры і за Цапрою за татарамі, мноства іх злавілі ды забілі і вярнуліся да Клецка, ведучы з сабою шмат палонных. І, напоўніўшы рукі золатам ды срэбрам, і зброяй, і адзежаю, і коньмі дарагімі, у невымоўнай радасці і весялосці тую ноч пераначавалі спакойна.

[...]

ПРЫВІЛЕЙ ВЯЛІКАГА КНЯЗЯ ЛІТОЎСКАГА АЛЯКСАНДРА 1492 года⁴⁶

06.08.1492 г.

У імя святой Тройцы і непадзельнага адзінства, амінь.

На вечную памяць аб справе.

Усе, што робіцца ў часе, знікае ў памяці людзей разам з часам і да ведама будучых не дойдзе, калі не будзе запісана.

Таму мы, Аляксандр, з божай ласкі вялікі князь Літоўскі, Жамойцкі, а таксама земляў Русі гаспадар і спадкаемец, прыняўшы пад увагу сталую вернасць найпачціўшых, пачэсных, яснейшых, святлейшых, вяльможных, высакародных, шляхетных і асцярожных духоўных пралатаў і свецкіх князёў, паноў, баяраў і мяшчан земляў Вялікага Княства Літоўскага, Рускага, Жамойцкага і інш., якую яны маюць на справе да нас, да нашай светласці як да ісціннага і законнага наступніка і натуральнага гаспадара і заўсёды імкнучца ў прышласць пэўна трымаць яе, пасля таго, як гэта добра падмацавана іх дзейнасцю, мы палічылі вартым, каб узнагародзіць іх узаемна за гэта дарамі і вольнасцямі і іншымі нашымі міласцямі.

Па-першае, названым вышэй пралатам, князям, баронам, нобілям і мяшчанам названых земляў вялікага княства Літвы, Русі і Жамойці мы далі, дазволілі і беззваротна даравалі і гэтай граматай даём, дазваляем, даруем і саступаем на вечнасць, цалкам і поўнасцю, твая правы, вольнасці і палёгкі (іmunітэты), якія маюць пралаты, князі, бароны, нобілі і мяшчане каралеўства Польскага. Але, каб з гэтай агульнасці не магла вынік(н)уць якая-колечы двусэнсіца, або сумненне ў будучыню, то самыя вольнасці і кожную з іх мы ўхвалілі падаць тутакі ў наступным.

---

⁴⁶ Цытуецца са скарачэннямі па выданню: Вішнеўскі, А. Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі ў дакументах і матэрыялах (Са старажытных часоў да нашых дзён): вучэб. дапаможнік / А. Ф. Вішнеўскі, Я. А. Юхо. – Мінск, 2003. – С. 45 – 51.

(§ 1). Па-першае, усе даніны (падараванні), прывілеі і палёгкі царквоў катэдральных, саборных і манастырскіх у землях нашых Вялікага Княства Літоўскага, Рускага, Жамойцкага, якія пабудаваны і будуць пабудаваны, фундаваны і будуць фундаваны, мы захоўваем непаспартымі і непартрушнымі і падтрымоўваем і абараняем са ўсей нашай уладай. А калі якія-колечы катэдральныя, саборныя, манастырскія і парафіяльныя царквы з працягам часу з прычыны смерці або паводле рэзігнацыі будуць вакантнымі і пазбавяцца пастыра, між тым права патраната над імі належыць да нас або наступнікаў нашых цалкам, то мы абавяз(в)аемся не іншага або не іншых прэзентаваць да іх, як тубыльца нашага вялікага княства Літоўскага, які будзе знойдзены падыходзячым, а калі не, то персону іншай нацыі, карысную і годную, якая будзе стаяць на чале і прынасіць карысць. Мы абавязваемся прэзентаваць столькі разоў, колькі будзе патрэбна і выгадна.

(§ 2). Мы таксама далі і тое, што не жадаем абмяжоўваць названых пралатаў, князёў, баронаў, нобіляў і мяшчан вызначаных земляў вялікага княства Літвы, Русі, Жамойці або спаганяць якое-колечы пакаранне, як: пазбаўленне добраў, грашовыя штрафы, астрог, або кара смерцю, паводле даноса, ніводнага чалавека, або паводле абвінавачвання публічнага ці тайнага або хаця б і па сур'ёзнаму падазрэнню саміх гэтых князёў, баронаў, нобіляў і мяшчан, пакуль спачатку на адкрытым судзе з захаваннем каталіцкага праўнага парадку, будзе ўстаноўлены персанальна ісцец і вінаваты. Пасля суда і гэтага абвінавачвання, згодна звычая і правоў як у каралеўстве Польскім, яны павінны будуць панесці абмежаванне, паводле судовай ухвалы, у залежнасці ад велічыні і якасці сваіх учынкаў.

(§ 3). За злачынства не будзе пакараны ніхто іншы, як толькі той хто саграшыў і правінаваціўся, пасля таго як ён будзе высведчаны з захаваннем парадку каталіцкага права і абвінавачаны судовай ухвалай. Пры гэтым ні жана не нясе спагнання за злачынства свайго мужа, ні бацька за зладзейства сына і наадварот, і ніякія крэўны ці слуга, калі толькі ён не быў саўдзельнікам у злачынстве. Аднак, за выключэннем абвінавачванняў у злачынстве зневажэння вялікасці.

(§ 4). Таксама згаджаемся на тое, каб вышэйвызначаныя князі, бароны, нобілі і баяры карысталіся неабмежаванай вольнасцю выхада з нашых земляў Вялікага Княства Літоўскага і інш., дзеля падшуквання лепшай фартуны і практыкавання ў вайсковых занятках, у якія-колечы чужаземныя краіны, толькі за выключэннем краін нашых ворагаў, аднак, з тым, каб з добраў гэтых самых выходзячых не занепадалі нашы стужбы (службы), але

каб нам ці наступнікам (нашчадкамі) нашым, як бы ў іх прысутнасці, што належыць было ўзнагароджана, выканана і адслужана.

(§ 5). Вышэйвызначаныя князі, бароны, нобілі і мяшчане бацькаўскія добры або ім самім наданыя ці падараваныя праз святлейшага гаспадара блажэннай (добрай) памяці Аляксандра інакш Вітаўта і іншых і наданні, атрыманыя і зацверджаныя праз святлейшага гаспадара Жыгімонта і іншых няхай трымаюць і карыстаюцца і валодаюць імі паводле данін (падараванняў), калі дакл(а)дна давялі гэта судовым рашэннем, або адпаведным пасведчаннем сведкаў, або праз падмацаванне граматамі. Няхай трымаюць іх па аднолькаваму праву як звыклі ўладаць князі, бароны, нобілі і мяшчане каралеўства Польскага і маюць неабмежаваную вольнасць продажы іх, перамены, адчужэння, падаравання і распараджэння, паводле сваей добрай волі, з тым аднак, каб гэтыя абмены, продажы, адчужэнні або падараванні абвяшчалі перад намі ці перад нашымі ўрадоўцамі.

(§ 6). Таксама пасля смерці бацькоў дзеці мужчынскага і жаночага роду не павінны пазбаўляцца добраў бацькаўскіх, спадчынных, але са сваімі законнымі наступнікамі (нашчадкамі) уладаць імі з поўным правам, як уладаюць князі, бароны, нобілі і мяшчане каралеўства Польскага сваімі добрамі і карыстаюцца імі паводле сваей добрай волі.

(§ 7). Ухваляем, што калі якому-колечы з вызначаных князёў, баронаў, нобіляў і мяшчан здарыцца адыйсці з гэтага свету, то адгэтуль удава застаецца на добрах або пасэсіях свайго мужа, пакуль сядзіць удавой. А калі яна пажадала б узяць шлюб у другі раз, то яна выдаецца замуж; на добрах жа і пасэсіях бацькаўскіх застаўляюцца дзеці, калі яны будуць, а калі іх не будзе, то самыя бліжэйшыя кроўныя першага яе памершага мужа, падобна таму як бяруць шлюб і ўдовы ў каралеўстве Польскім. Калі ж першы муж вызначыў на пэўных добрах і сваіх пасэсіях некаторы прывенак гэтай сваёй жонцы і яна здолела дастаткова падмацаваць гэта, то паводле парадку права, узяўшы гэта, няхай аддае, з богам, каму пажадае.

(§ 8). Таксама сваіх дачок, сяцёр і ўнучак, дз(я)ўчын і ўдоў, маюць волю выдаваць замуж без усякага запытання на гэта ў нас або ў нашых наступнікаў (нашчадкаў), захоўваючы пры гэтым каталіцкі рэлігійны абрад.

(§ 9). Усе разам і кожны паасобку з кметаў і падданных князёў, баронаў, нобіляў самых земляў вялікага княства Літоўскага павінны быць вольны, поўнасцю вызвалены і выключаны ад усякіх данін, грашовага падатку або спанання названага сярэбшчына, а таксама чацвертнёвых збораў, якія называюцца дзякла, ад усякага цяжара падаткаў, якія называюцца падводы, ад дастаўкі на замкі камення, дрэва на пабудову або дроў на выпал цэгля, ці цэ-

мента, ад касьбы сена і ад іншых яшчэ менш законных работ. Аднак работы па пабудове уноў выгодных замкаў і паправе старадаўніх выключаюцца.

Роўным парадкам выключаюцца кметы і падданыя тых князёў, баронаў, нобіляў, баяр, якім яны наданы намі або падараваны. Старасвецкія і здаўна звычайныя грашовыя складчыны, стацыі, пабудовы новых мастоў, рамантаванне лядашчых (трухлявых, старых) і рапарацыю шляхоў мы захоўваем як выключэнне і ўхваляем, каб гэта існавала назаўсёды.

(§ 10). Што датычыць нас і нашых урадоўцаў, то мы не будзем прымаць людзей названых князёў, баронаў, нобіляў і мяшчан земляў нашых Літоўскіх, Рускіх, Жамойцкіх і інш., як трыбутарыі, орыгінарыі і кметаў, набытых пакупкай, якога б роду і стану яны не былі, і забараняем, каб іх прыймалі нашы ўрадоўцы. Таксама і пралаты, князі, бароны і нобілі, баяры і мяшчане Вялікага Княства Літоўскага, Рускага, Жамойцкага і інш. не павінны прымаць людзей нашых і нашых наступнікаў (нашчадкаў), якога б яны ні былі становішча, роду і стану і няхай і ўперад не прымаюць іх ні самі, ні праз якога-колечы свайго ўрадоўца ніякім спосабам.

(§ 11). На слуг названых князёў, баронаў, нобіляў і баяр мы не дамо дворскіх служачых, інакш дзецкіх, калі раней не будзе заклікана ўправа з боку гаспадара, слуга якога зрабіў учынак. А калі ў пэўны тэрмін ён адмовіцца ўчыніць гэта, то тады будзе накіраваны наш прыдворны служачы, або асоба з нашых урадоўцаў і вінаваты, які варты спагнання, павінен будзе выплаціць яго свайму гаспадару і нікому іншаму.

Апрача таго, жадаючы спецыяльна адплаціць названым пралатам, князям, баронам, нобілям, баярам і мяшчанам за наша абранне, каб яны былі ўсцешаны новымі міласцямі, дазволамі і вольнасцямі і прывабіць да ўзнаўлення ўстойлівасці ў іх вернасці, мы гэтай граматай, па адзінай міласці нашай і дабраце, саступаем ім наступнае, што запісана ў гэтых артыкулах.

(§ 12). Перш і пераважна мы абяцаем і паручаемся, што даміній або зямель Вялікага Княства Літоўскага мы не паменшым але іх павялічым у сваіх межах. Як нашы продкі, і, у прыватнасці, князь Аляксандр, інакш Вітаўт, і Жыгімонт, трымалі і ўладалі, таксама і мы іх у цэласці будзем трымаць, уладаць і захоўваць і, з божай дапамогай, паклапоцімся ўсімі нашымі сіламі іх пашырыць і павялічыць у адпаведны час.

(§ 13). У справах публічнага добра гэтага вялікага княства нашага мы абавязваемся пасылаць веснікаў ці пасланцоў пры неадкладнай у гэтым неабходнасці, паводле рады нашых паноў, да замежных крат, як Масковія, Заволжская Арда, Перакопская Арда, Валахія, каралеўства Польскае, княства Мазавецкае, Прусія, Лівонія, Пскоў, Вялікі Ноўгарад, Цвер і Разань,

згодна са звычай, які захоўваўся нашымі папярэднікамі, а таксама і да іншых некаторых правінцый, куды запатрабуе неабходнасць і выгада дамінаў нашага княства Літоўскага. Таксама з якімі землямі і дамініямі мы са здаўна маем запісы, канфедэрацыі, саюзы і клятвенныя аб(ав)язацельствы светлага міра, мы іх не жадаем разрываць, але, з божай дапамогай, будзем даводзіць іх да лепшага становішча і павелічэння.

(§ 14). Усе нарады і суды, якія мы з нашымі панамі і раднымі вырашылі, ухвалілі і заключылі, ні з кім іншым абавязваемся не змяняць, выпраўляць або перапарадкоўваць.

(§ 15). Таксама, калі б якія-колечы пастановы і справы былі перададзены для абгаворвання ў раду з нашымі панамі і самым панам не спадабаліся, то за гэта мы не павінны на іх гневацца, але будзем мы выконваць тое, што яны радзілі нам дзеля нашай агульнай карысці.

(§ 16). Саноўніцтвы, дзяржанні і ўсе іншыя ўрады ці добры спадчыныя мы абавязваемся не раздаваць нікому з чужакоў ці іна(ш)земцаў, але толькі прырод(жа)ным жыхарам. Ад правізіі ж, датацыі і колляцыі духоўных і свецкіх годнасцей, дзяржаў і ўсякіх урадаў мы абавязваемся нічога не вымагаць, нават і самі паны ваяводы і старасты павінны ад урадоўцаў і дзяржаўцаў нічога не браць, або вымагаць, хіба што кім-небудзь нам або ім будзе свабодна падаравана ў адзнаку пашаны.

(§ 17). Усе ўрады і дзяржавы без нарады з нашымі раднымі нікому намі не будуць раздавацца. Калі ж хто з урадоўцаў будзе перад намі абвінавачаны як разбурыцель і марнатраўца нашых добраў, то перад намі павінен быць пастаўлены другі бок і пасля заслухоўвання справы вінаваты павінен быць пакараны па заслугах. Але без віны мы не маем права пазбаўляць яго пасады.

(§ 18). Ваяводы, старасты, дзяржаўцы, урадоўцы і ўсе намеснікі ў нашым вялікім княстве застаюцца з поўнай пашанай і правамі на сваіх дзяржавах, як пры нашых продках вялікіх князях Вітаўту і Жыгімонту, і пры нашым бацьку, і няхай іх трымаюць і захоўваюць, няхай судзяць і ўпраўляюць, спаганяюць падаткі і свае даходы, як з даўна, і няхай іх службоўцы выконваюць свае абавязкі або прыезды з мэтай разбору спраў, згодна звычай правінцыі.

(§ 19). Калі дзяржаўца, або намеснік (уладар) памрэ ў Віленскім ці Трокскім, то ваяводы Віленскі і Трокскі ў сваіх паведах павінны імкнуцца, каб атрымаць і ўзяць дзяржавы, згодна вымаганню даходаў або па саступках, якія для нас будуць падыходзячымі. Падобным жа спосабам павінна быць і ва ўсіх іншых паведах.

(§ 20). Саноўніцтвы, дзяржавы і ўрады вайсковыя і цывільныя ў больш далёкіх месцах, калі яны будуць вакантнымі, мы з панамі радамі нашымі гэтыя ўрады або дзяржавы ў пэўны тэрмін аддамо, згодна заслуг таму, хто з’явіцца перад намі больш дапамагаючым. І паны наша рада павінны так рабіць.

(§ 21). Удовы, якія застаюцца пасля смерці сваіх мужоў на спадчынных добрах, абавязаны будуць земскай службай і вайсковымі выправамі ў адпаведнасці са сродкамі ўладанняў.

(§ 22). Наданні і канцэсіі нашага бацькі, якія ен надаў або прадбачыў і зацвердзіў сваімі граматамі мы будзем трымаць на вечнасць. Каму той жа наш бацька даў да вырашэння і волі сваей, тое і мы захоўваем да вырашэння і волі сваей і паноў рады нашай. А нашы наданні мы будзем рабіць і даваць да вырашэння нашага і калі каму колечы пажадаем зацвердзіць на вечнасць, то гэта ў нашай волі.

(§ 23). Падаткі з мытніц, корчмаў і іншыя ад штрафаў і адкуль-колечы прыходзячыя да нас павінны прымацца і складвацца ў нашым скарбе. Гэтыя падаткі павінны выдаткоўвацца паводле ўхвалы паноў-рад нашых на агульную земскую карысць. Калі ж не пагражае ніякая неабходнасць, то названыя падаткі намі, без волі саміх паноў, не павінны выносіцца з скарбу і назад аддавацца або канфіскоўвацца з правінцыі.

(§ 24). Судоў свецкіх мы абавязваемся не весці або перадаваць у суды духоўныя і наадварот, судоў духоўных, або спраў, падлягаючых да суда духоўнага, абавязваемся ні весці, ні пазываць і ўсе трымаць па старадаўняму як было пры жыцці нашага бацькі.

(§ 25). Плебеяў абавязваемся не адымаць у нобіляў, але ўсю набілію захоўваць у яе годнасці (шляхетнасці).

(§ 26). Па паветах мы абавязваемся пасылаць па двое паборцаў (зборшчыкаў падаткаў) і па двое паноў кожны год для спагнання падаткаў і рэштак, па-народнаму “недабіркаў”, і самі паны, што бачаць карысць ад іх, павінны даваць прыстанішча ім і нават іх слугам, як было са старажытнасці ў нашых папярэднікаў.

(§ 27). Хто пры жыцці нашага бацькі шукаў дапамогі ў сваіх правах і справядлівасці, тым жадаем і абавязваемся без адтэрмінавання (правалокі) учыніць усякую справядлівасць з панамі нашай радай.

(§ 28). Мы, а аднолькава і паны-рада нашы, абавяз(в)аемся нічога не браць ад суда і не стаяць пры адным баку з прычыны фавора, але кожнага аднолькава судзіць, даслед(а)ваць або прыводзіць у выкананне выракі.

(§ 29). Калі перад нашу светласць дойдучь важныя справы аб спадчынных добрах ці пакрыўджанні імя або годнасці (гонару), то мы абавязваемся ўсім учыніць справядлівасць. І каб займацца цяжкімі справамі гэтага рода, мы згадзіліся і вызначылі штогод чатыры тэрміны. Калі у першы, другі або трэці тэрмін справы гэтага роду не будуць канчаткова вырашаны, то ў наступіўшы апошні тэрмін, без адтэрмінавання, мы ўчынім канчатковую пастанову з панамі радай нашай.

(§ 30). Ад крэўных і блізкіх мы не будзем адбіраць спадчынных добраў і іх ніхто не павінен адымаць на шкоду гэтых крэўных і блізкіх, як толькі той, хто будзе самым блізкім. Ён атрымае і будзе ўладаць спадчыннымі добрамі і захаванымі грашыма.

(§ 31). Калі якая дзяўчына або ўдава пажадае выйсці замуж у іншыя краіны, за межы Вялікага Княства Літоўскага, то, атрымаўшы выправу і пасаг (унясенне), яна пакідае тутэйшыя спадчынныя добры і дае абавязацельства да іх не ўмешвацца.

(§ 32). Урэшце, усе граматы, прывілеі, міласці і палёгкі (іmunітэты) царквам катэдральным, саборным, манастырскім і парафіяльным, пралатам, князям, баронам, нобілям, баярам і мяшчанам на землях нашых Вялікага Княства Літоўскага, Рускага, Жамойцкага і інш., выданыя пад якімі-колечы ўмовамі, статутамі, пунктамі, артыкуламі або выракамі і некалі ўстаноўленыя ад найяснейшых і святлейшых гаспадароў Вітаўта, Жыгімонта, нашага дзеда караля Уладзіслава (Уладзіслава) і нашага роданачальніка ласкавага караля Казіміра, вялікіх князёў Літоўскіх, папярэднікаў нашых, узнаўляем сілай гэтага нашага прывілея, канфірмуем, узмацняем, адабраем, надзяляем міласцямі і зацвярджаем, ухваляючы, што яны маюць сілу вечнай моцы.

(§ 33). Па ўсіх справах і спрэчках адносна спадчынных добраў ці адносна годнасці (гонару) ці іншых больш цяжкіх, як вышэй адзначана, калі мы не пакладзем канца паміж публічных спраў першай чаргі, то вырашым у вызначаны чацверты тэрмін штогод. А калі хто-колечы ў чацверты фінальны тэрмін не атрымае ўхвалы, то разгляд яго справы пераносіцца далей на той суд, які павінен быць паводле тэрміну. Выключэнне: калі якая са старонаў з прычыны нашай службы або акупацыі і захопу тэрыторыі ці непрадбачанай цяжкасці не атрымае ўхвалы, то ў гэтым выпадку, каб нікому не было крыўды, усе такія справы адносяцца на выгоды тэрмін. Усе гэтыя справы мы абавязваемся упарадкаваць і скончыць з панамі радай нашай.

На вернасць і пасведчанне ўсяго гэтага мы загадалі падмацаваць гэту грамату нашай прывешанай пячаткай.

Дано ў Вільні ў панядзелак у самы дзень Ператварэння Гасподня, года 1492.

[Далей ідзе пералік прысутных асоб]

АГУЛЬНАЗЕМСКІ ПРЫВІЛЕЙ ВЯЛІКАГА КНЯЗЯ ЛІТОЎСКАГА ЖЫГІМОНТА КАЗІМІРАВІЧА 1506 года⁴⁷

07.12.1506 г.

У імя святой і непадзельнай Тройцы, амінь.

На вечную памяць аб справе.

Тое, што ўхвалена уладай вяльможных князёў, варта каб было замацавана ў пісаных граматах і падтрымана сведчаннем вартых веры людзей.

Таму мы, Жыгімонт, з Божай ласкі, вялікі князь Літоўскі, Жамойцкі, гаспадар і спадкаемец (дзедзіч) зямель Русі і г. д. падаем да ведама ўсім, каму належыць, цяперашнім і будучым, аб тым, як абмяркоўвалі і з якім настроем шчырасці і з якой згодай бездакорнай сумленнасці ўшанавалі і аблюбілі як духоўныя пралаты, таксама свецкія князі, бароны, нобілі, рыцары, вельможы, дарадцы (паны-рада) і іншыя падданыя і жыхары земляў нашага Вялікага княства Літоўскага і, нарэшце, пасля смерці блажэннай (добрай) памяці найяснейшага князя і гаспадара Аляксандра, караля Польскага, вялікага князя Літоўскага, нашага роднага брата і дарагога папярэдніка, нас, як сапраўднага наступніка і гаспадара, згодна жаданням і волі прынялі, пад кіраўніцтвам найстарэйшага, абралі і ўзвялі на трон дзедаўскі, бацькоўскі (айцоўскі) і братні жаданнем духоўных пралатаў і свецкіх дарадцаў (паноў-рады) і насельнікаў Вялікага княства нашага Літоўскага, у якім славым княстве мы нарадзіліся.

Пасля гэтага тыя ж пралаты, дарадцы (паны-рада), насельнікі і падданыя нашы, быўшыя пры шчаслівым узвышэнні нашым, прасілі нас, каб зацвердзіць правы, вольнасці і прывілеі, якія даны і зацверджаны нашымі папярэднікамі, вялікімі князямі Літвы. І мы згадзіліся ратыфікаваць і адобрыць ніжэйпісаныя артыкулы, змест якіх наступны:

1. Па(-)першае абяцаем, што мы не паменшым у годнасці пралатаў, князёў, паноў-рады нашых Вялікага княства Літвы, Жамойці, Русі і іншых, баронаў, нобіляў літоўскіх і рускіх у іх пасадах і саноўніцтвах, але будзем пасоўваць іх уперад і ўзвышаць пры найменшай зручнасці, паводле заслуг.

⁴⁷ Цытуецца па выданню: Вішнеўскі, А. Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі ў дакументах і матэрыялах (Са старажытных часоў да нашых дзён): вучэб. дапаможнік / А. Ф. Вішнеўскі, Я. А. Юхо. – Мінск, 2003. – С. 52 – 55.

2. Усе правы, вольнасці, прывілеі і граматы, лацінскія і рускія, і палёгкі Вялікага княства Літоўскага царкоўныя і свецкія: царквам катэдральным, саборным, манастырскім, парафіяльным і ўсякім святым і пабожным месцам вялікага княства, пралатам, князям, баронам, нобілям, гарадам, мяшчанам, жыхарам і наогул асобам усякага стану і становішча праз боскіх папярэднікаў нашых каралёў, вялікіх князёў і ўсіх гаспадароў і наступнікаў вялікага княства Літвы, асабліва ж праз караля Уладзіслава інакш Ягайлу, нашага дзеда, Вітаўта, Жыгімонта, караля Казіміра, бацьку нашага, і брата нашага караля Аляксандра справядліва дазволеныя і законна дараваныя, а таксама на добры нерухомыя, спадчыны, якія яны мелі ва ўладанні да гэтага часу і маюць фактычна і цяпер і перад усімі галоўны (генеральны) земскі прывілей князя Аляксандра, выда(дзе)ны ім пры узвядзенні на вялікае княства, мы захоўваем, абараняем і будзем мець на ўвазе ва ўсіх іх артыкулах і пунктах.

3. Княскіх добраў гэтага ж вялікага княства мы не будзем раздрабляць, а несправядліва адчужаныя, незаконна адцягнутыя і аднятыя падлізваннем мы звернем уласнікам і будзем імкнуцца звярнуць.

4. Калі пан Бог даруе нам шчасце дасягнуць дамініума каралеўства Польскага і іншых зямель, з таго часу нашу дамінію Вялікага княства Літоўскага і добрыя паноў-рады ні ў чым не паменшым, але цалкам захаваем ад усякага парушэння законаў, беспадстаўнасці і абцяжарвання, як зрабіў наш бацька ў час свайго шчаслівага гаспадарання (панавання).

5. Калі хто-небудзь з нашых падданных у названых землях Вялікага княства Літоўскага не меў бы на свае нерухомыя спадчынныя добрыя граматы ці зацверджання, аднак падмацуе гэта дастатковым сведчаннем вартых веры людзей, што спакойна ўладаў гэтымі добрамі ў часы вялікіх князёў літоўскіх – Вітаўта, ці Жыгімонта, або боскага Казіміра, бацькі нашага, ён сам або яго законныя бацькі ці пасрэднікі, то будзе заставацца пры іх датуль, пакуль атрымае на іх пэўныя граматы ці цвёрдасці (умацаванні).

6. Калі хто-небудзь агаворам абвінаваціць каго-небудзь на ганьбу (знявагу годнасці, бясслаўе), ці пазбаўленне галавы, але не дасведчыць гэтага, то павінен пацярпець у адплату адпаведную кару.

7. Мы не інакш будзем тлумачыць і дапасоўваць статуты і зацверджаныя і ўхваленыя да выканання старадаўнія звычаі або ўноў укладзеныя і абвешчаныя і тыя, якія будуць упарадкаваны для агульнай выгады Рэчы Паспалітай (рэспублікі) нашай, як пасля грунтоўнага разважання і з ведама, нарады і згоды паноў-рады нашых Вялікага княства Літоўскага.

8. Мы, Жыгімонт вялікі князь, ласкава даем згоду і лічым за каштоўнае, каб адкрыць да нас доступ законных петыцый названых пралатаў і дарадцаў (паноў-рады) або ега стану і нашых падданных, а менавіта для тых, якія сваёй дзейнасцю і працай былі вернымі змагарамі за нас і іх шчырасць і сталасць укампенсаваць нашай падзякай.

Таму з пэўнай нашай свядомасці, злучанай з дастатковым разважаннем, мы прыхільнай душой і па добрай волі гэтым самым пралатам, баронам, саноўнікам, рыцарам, вяльможам, нобілям, мяшчанам і грамадствам і іншым падданым і насельнікам зямель нашага Вялікага княства Літоўскага, якога б там становішча яны не былі, зацвярджаем усе іх правы і прывілеі, царкоўныя і свецкія, якія ад блажэннай памяці каралёў і вялікіх князёў і ад бацькі нашага Казіміра і брата нашага Аляксандра, папярэднікаў нашых, на ўсякія добры і вольнасці, якія паводле росшукаў яны мелі і маюць з усякімі датамі, пісанья літарамі, лацінскімі і рускімі, наданыя пры іх жыцці, змяшчаючыя ў сабе вольнасці справядлівыя, дазволеныя і законна выданыя. Наданыя, або якія дагэтуль існуюць, мы застаўляем у сіле як бы ў гэтай нашай грамаце слова ў слова былі уключаны. І вышэй паданыя артыкулы, якія на наша княскае слова і пад цялеснай прысягай на стаячым прад намі святым Божым евангеліі, мы абяцалі трымаць і захоўваць і гэтым абяцаннем і падмацоўваем ва ўсіх іх пунктах, пазіцыях, раздзелах, кандыцыях і артыкулах, у сілу ласкі, добрасці і шчодрасці нашай мы зацвердзілі, адобрылі і ўмацавалі і цяпер зацвярджаем, адабраем і ўмацоўваем гэтым пісаным прывілеем і ўхваляем, што яны маюць сілу вечнай моцнасці праз гэта.

У пасведчанне вышэй адзначанага падвешана да гэтага наша пячатка.

Адбылася і дано ў Горадні ў панядзелак, напярэдадні зацацця блажэннай дзевы Марыі, 1506 года.

[Пералік прысутных]

Пісана рукой пачцівага Мікалая Жукава, пробашча (прэпазіта) Серадскага і каноніка Віленскага, нашага сакратара, які ад нас прысутнічаў на сойме.

СТАТУТ ВКЛ 1566 года АБ ПАВЯТОВЫХ СОЙМКАХ, ВАЛЬНЫМ СОЙМЕ І СУДАХ⁴⁸

Разд. 3, арт. 5. О соймикохъ поветововыхъ и о выправованью и посланью зъ нихъ пословъ земскихъ на вальный соймъ

Уставуемъ для лепшого порадку во всехъ речахъ и въ способу ку справедливости и обороне, абы за волею всхъ на соймикахъ потребы се земскіе становили и отправованы были, абы вечными часы передь сеймомъ великимъ вальнымъ, которымъ маемъ мы и потомки наши завжды, коли того потреба окажетъ Речи Посполитое Великого Князства, порядоу радъ нашихъ тогожъ панства складати листы нашими соймики поветовые, а меновите на тыхъ местцахъ и воеводствахъ нижей суть написаныхъ и постановленныхъ, которые соймики также листы нашими даны будутъ не на близшей часъ и рокъ, толко за чотыры недели передь соймомъ великимъ. На которые соймики мають зъезджати и бывати тые воеводове и каштелянове врядники земскіе, потомужъ князове панове шляхта того жъ повету и воеводства, а намовляти о тыхъ речахъ и потребахъ земскихъ, которые имъ на местцахъ нашихъ ознайменены будутъ, на мней тежъ о своихъ и о всехъ потребахъ земскихъ и долеглостяхъ оного повету и воеводства; и зволившыся вси одностайнымъ зданьемъ мають обирати пословъ своихъ, то есть отъ каждого суду земского, колко ихъ у томъ воеводстве будетъ, по две особы, послати ихъ на соймъ ознаймившы и вручившы то все имъ, о чомъ водле листовъ нашихъ господарскихъ, и тежъ во всехъ потребахъ, радити намовляти и становити мають, даючы имъ моць на томъ таковомъ вальномъ сойме поступовати и кончыти тые и иные припалые речи водле часу и потребы. Ведже князей, пановъ, маршалковъ и иныхъ всихъ урядниковъ земскихъ и дворныхъ подле старого обычаю маемъ листы нашими на таковой вальный соймъ взывати; и тые вси въ раде посполитой местца и воты свои будутъ мети способомъ звычайо стародавного, а послове земскіе местца и воты свое мають мети водле порадку нижей написаного.

Арт. 6. О сойму вальномъ

При том тежъ уставуемъ, съ призволениемъ радъ нашихъ духовныхъ и свецкихъ и зо всими станы сойму належачыми, на теперешнем сойму великомъ Виленскомъ, хочечы то все мети вечными часы, ижъ маемъ мы и потомки наши Великіе Князи Литовскіе съ потребы Речи Посполитое за ра-

---

⁴⁸ Фрагмент цытуецца паводле тэксту: Статут 1566 г. // ІЗБОРНИК / Історія України ІХ – ХVІІІ стст. Першоджерела та інтерпретації [Електронный ресурс]. – Режим доступа: <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm>. – Дата доступа: 03.06.2008.

дою радъ нашихъ того жъ панства, або за прозбою рыцерства, складати сеймы вальные въ томъ же панстве Великомъ Князстве Литовскомъ завжды, коли колко того будетъ потреба.

Разд. 4, арт. 1. О выбиранью судей въ повете

Уставуемъ, ижъ въ тыхъ поветехъ, которые суть нижей расписаны, и въ кождомъ такомъ повете, где еще до сихъ часовъ не обраны, зособна мають быти судья подсудокъ и писарь, которые такъ и тымъ обычаемъ мають быть выбираны и на таковыя уряды установлены. На первой маемъ мы Господарь часъ певный зложити и то листы нашими по всихъ такихъ поветехъ ознаимити, где въ кождомъ повете княжата панове рада наша, также рицерство и шляхта вси, хто кольвекъ якого стану будетъ тамъ имения свои мети, зъехатися мають до двора, которій на посродку того повету будетъ, и тые которые ся зъедутъ не ждучи никого, хтобы въ повете имение маючи пріехати не хотель, ку тому року мають выбрати зо всее шляхты того повету братьи своее на кождый врьдъ таковой, на судейство чотырохъ людей добрихъ, на подсудство другихъ чотырохъ, на писарство третихъ чотырохъ людей добрыхъ, цнотливыхъ, ростропныхъ въ праве у местныхъ, роду шляхецского, въ томъ повете добре оселыхъ, не иное веры только Хрестіянское; и выбравшы ихъ, тыхъ выбранныхъ черезъ листы свои намъ Господарю ознаимити мають, а мы съ тыхъ всихъ дванадцати особъ выберемъ трехъ до того повету на врьдъ земскій, на судъ судою и подсудка и писара.

Которіе отъ насъ выбранные и потверженые на першыхъ рокохъ судовыхъ передъ поветовымъ воеводою, або въ небытности воеводиной передъ кашталяны, а въ земли Жомоитской передъ старостою Жомоитскимъ, при зобранью шляхты, што ихъ тамъ въ томъ часе будетъ, маеть судья подсудокъ и писарь присегнути тыми словы:

Я присегаю Пану Богу во Троицы единому, ижъ въ томъ повете водле Бога справедливе подле права и статуту сего писаного Великого Князства Литовского, водлугъ жалобы и отпору, ничего не прикладаючи ани уймуючи, буду сознавати и записы пріимовати, не фолкгуючи высокимъ и подлымъ станомъ на достоинствахъ и на врьдехъ седячимъ, на богатого ани на вбогого, на пріятеля кровного заховалого, ани на непріятеля, на тутошнего, не на гостя не смотречи, не съ пріязни не зъ вазни не зъ боязни не за посулы и дары, ани сподаваючися на потомъ дарованья и якого нагороженья, и не радечи стороне, а ни боячися казни помсты и погрозокъ, але самого Бога и его светую справедливость и право посполитое и сумненье свое передъ, очима маючи, тежъ роковъ николи не омешки-

ваючи, кромъ великое правдивое и зложное хоробы; а якъ то справедливе присегаю Богу, такъ ми Боже помози; а естли несправедливе, – Боже ми не поможы.

А писарь земскій маеть по Руску литерами и словы Рускими вси листы и позвы писати, а не иншымъ языкомъ и словы, и такъ маеть писарь присегати.

Я, N, присегаю Пану Богу въ Троицы единому на томъ, ижъ справедливе водле Бога и того права писаного и подлугъ мовенья и споровъ сторонъ, ничего не прикладаючи ани уймуючы, у суду записовати и радити судьи и подсудку верне и справедливе, подлесознанья сторонъ и споровъ на судехъ и осведченья и оповеданья судового и сказанья судового, и въ книги судовые вписовати буду а пилновати и догледовати, абы подле сее присеги моее справедливе были вписованы, не маючы баченья на высокіе а ни подлые станы на достоинствахъ седячыхъ, на богатого, ани на вбогого на пріятеля кровного заховалого, ани на неприятеля, на тутошнего, ани на гостя, не съ пріязни не зъ вазни не за посулы и дары, а не боечыся вазни и помсты и погрозокъ, не ждучы нагороженья, але самого Бога и его светую справедливостъ и право посполитое передъ очима маючы, и сумненье свое добре а побожне справуючы, такъ ми Боже поможы.

А потомъ, кгда бы который съ тыхъ на початку и знову отъ насъ теперь выбранные умеръ, судья, подсудокъ, або писарь, а трафило се бы то въ небытности нашей; тогды тые, которые на тыхъ урядехъ зостануть, мають о томъ дати знати воеводе своему, а въ земли Жомоитской старосте Жомоитскому; а воевода маеть черезъ листы свои старостамъ врадникамъ и шляхте того повету, а староста Жомоитскій тивуномъ шляхте и всякого стану оное Жимоитское земли обывателемъ часъ зложити, на который зъѣхавшия вси станы оного повету и до такового двору нашего, яко вышей описано, мають на местце того умерлого чотырохъ особъ таковыхъ же, яко и первымъ выменено, обрати и намъ черезъ листы свои отворотные за печатью воеводиною ознаймить; а мы потомъ съ тыхъ чотырохъ одного, который се намъ видети будетъ, выбравшы на местце того умерлого судьи подсудка або писара, которого съ тыхъ въ тотъ часъ потребовати будутъ, не отволочне установити. А где бы на судство обрали подсудка або писара земского; тогды на тое местце тамъ же за разомъ на тотъ врьдъ обобравшы къ намъ послати мають; а тотъ, кому тотъ врьдъ дамо, потомъ на першыхъ рокохъ судовыхъ будетъ повинень первой на местцу тамъ передъ тымъ воеводою або кашталянномъ и передъ старостою оного суду такъ, яко вышей описано, присегнути, тожъ потомъ врьдомъ своимъ владнути и справавовати. И такъ мають вжо вечными часы въ поветехъ около выбранья тыхъ врьдниковъ справоватися и заховати.

Арт. 2. О моцы и владности судей, ижъ кождый и каждого стану повинень передь нами становитися, и о томъ, хтобы передь насъ не сталъ

Тежъ уставуемъ и даемъ моць вечными часы, звирхностью владности наше господарское съ прозволеньемъ пановъ радъ нашихъ и всихъ становъ всихъ земель того панства нашего Великого Князства Литовского, тымъ врядомъ поветовымъ въ кождымъ повете судьи и подсудку на роки зложонные позывати передь себе, судити и справовати всихъ пановъ радъ духовныхъ и свецскихъ, княжатъ, пановъ хоруговныхъ, шляхту и бояръ о земскіе речы зъ именей однако одностайно, хто одно кольве въ томъ повете именья свои мети будетъ, жадного не выймуючы ани зъ суду имене ихъ не выпускаючы, кромъ насъ Господара и врядниковъ зъ именей нашихъ, а не ихъ именей, тыхъ они судити не могутъ, толко мы Господаръ, або тотъ кому то подъ часомъ воли наше злецымъ. А хто бы кольвекъ маючы именье свое въ томъ повете передь ними се становити не хотель на часы певные, яко то нижей на своемъ местцу постановлено, за позвы не хотель, або и ставшы съ початку а до конца розсудку и сказанья ихъ не слушаючы прочь отъ суду отышоль, не хотечы быти права послушнымъ; на таковые хто кольвекъ будетъ, такъ высокого яко и низшого стану, даемъ моць зуполную оному вряду земскому судьи и подсудку, ижъ мають подле сего права и артыкуловъ нижей о томъ постановеныхъ и написаныхъ поступокъ и сказанье и отправу чинити противъ кождому, яко хто у во што упадетъ, ажъ до остатнего стопня права. Нижли тотъ судъ земскій толко тыхъ артыкуловъ судити не маеть и моцы мети не будетъ, которіе нижей у артыкуле двадцатомъ суть описаны и замковому суду злеконы обычаемъ и способомъ о поступкахъ описанымъ. А выписы и листы судовые маеть писаръ рукою своею подписывати а не выдавати стороне, ажъ передь судьейо и подсудкомъ вычтетъ первой нижли до книгъ уписавши.

Арт. 4. О возныхъ присезе и вряде ихъ

Уставуемъ, хотечи мети, абы въ праве земскомъ завжды порядокъ и справа обычайне шла, даемъ моць, абы воеводове въ кождомъ повете судовомъ, где книги лежать, а староста Жемоитскій тамъ въ той земли Жомоитской возныхъ выбирали пострыгали уставляли тежъ шляхту людей добрихъ веры годныхъ цнотливыхъ оселыхъ въ томъ же повете, такъ много яко бы ихъ потреба указовала водле повету и шырокости его а потребности людской, а принявшы отъ его присегу въ рейстра свои вписовати и листы свои таковымъ вознымъ давати мають, и присега имъ маеть быти выдана тыми словы:

Я, N, присегаю Пану Богу въ Троицы Единому на томъ, ижъ будучи мне вознымъ маю верне и цнотливе и побожне на томъ врьдезаховатися, позвы справедливе относити и отдавати тежъ правдиве зозновати то, на што буду посланъ, кгвалты бо и огледавши и раны правдиве до книгъ врьдовыххъ сознавати, и все иншое справовати, што належытъ врадови моему, не за посулами ани пріязню ани за неприязню ани за боязню, одно водле Бога и светое справедливости, такъ ми Боже поможы.

А завжды возный посланный зъ уряду што кольвекъ справовати будеть, при кождой таковой справе мають мети при себе сторону двохъ шляхтичовъ, о которіе не возный але сторона старатися и ихъ себе набывати маеть.

Арт. 5. Справа и врадъ возного

А то врадъ возного: позвы носити и ими позывати, хотя безъ ведомости врьдовое, и рокъ складати водлугъ старого обычаю, а заповедити ижъ бы отъ права не уезджали, сведкомъ водле сказанья у суду присегу выдавати, при осведченью всякомъ быти, увязывати зъ выроку и съ првданья судьи и подсудка за листы ихъ, а кгвалты розбои раны головщызны оглядывати и до книгъ врьдовыххъ, отъ которого врьду будеть посланъ, сознавати, и завжды маеть мети при себе при кождой таковой справе двухъ шляхтичовъ для подпору вызнанья и свидетельства своего, а ведже бои грабежы и кривды раны и иншые шкоды тымъ подобные меншые а не кривавые, которые самъ одинъ и безъ стороны шляхты огледати и безъ посланья врьдового на то ехати можетъ, однакожъ безъ жадного омешканья то все до книгъ врьдовыххъ маеть сознати, а сознание возного въ книгахъ такъ будеть мощно, яко бы самъ возный очевисто сталъ. А где бы возный до книгъ не доехавшы и сознання не вчинившы умеръ, а не было бы то въ книгахъ; тогда оная шляхта сторона и по смерти оного возного маеть стати и подперети сознання его. А где бы возный што кольвекъ такового непристойнаго справоваль, албо ижъ бы неправдиве сознаваль, албо врьдомъ своимъ ку шкоде которое стороны фальшоваль, шафоваль за якою жъ кольвекъ причиною; тогда за доводомъ ничымъ только горломъ маеть быти каранъ. А што се дотычетъ доходу возному, отъ кого што маеть брати, то есть коли где на которую справу поедеть, тогда отъ мили по грошу у въ одну сторону, а што назадъ поѣдетъ, за то ничего брати не маеть; а если мили не поедеть, только на местцы позвы дасть огледывати кгвалту ранъ або прислухиватисе чого будеть предсе, ему отъ того грошъ, а отъ сведченья грошъ; а гдена увязованье поедеть зъ тыхъ же людей, въ которые се увязывати будеть, зъ службы по грошу брати маеть, а съ пустовщызны таковое, которую пашуть, по пол-грошу, а отъ пол-службы а отъ суммы пенезей отправуючы се отъ копы по два пенези брати будеть.

М. К. ЛЮБАВСКИЙ
ОЧЕРК ИСТОРИИ ЛИТОВСКО-РУССКОГО ГОСУДАРСТВА ДО
ЛЮБЛИНСКОЙ УНИИ ВКЛЮЧИТЕЛЬНО⁴⁹
[фрагменты]

РАСШИРЕНИЕ СОСЛОВНЫХ ПРИВИЛЕГИЙ
ЛИТОВСКО-РУССКОЙ ШЛЯХТЫ И УЧРЕЖДЕНИЕ
ЗЕМСКИХ, ГРОДСКИХ И ПОДКОМОРСКИХ СУДОВ
ПО ПОЛЬСКОМУ ОБРАЗЦУ

Напряженная и изнурительная борьба, в которую вступило Литовско-Русское государство с конца 50-х годов XVI в., не только не отодвинула на задний план стоявшие на очереди внутренние реформы, но, наоборот, ускорила их осуществление. Реформ жаждало консолидировавшееся к тому времени шляхетское сословие, стремившееся, с одной стороны, к умножению своих прав и вольностей, а с другой стороны, к установлению юридического равенства в собственной среде и к уничтожению особенных преимуществ, которыми пользовались ее старшие братья – крупные землевладельцы, князья и паны. В этом направлении шляхта выработала целую программу преобразований, с которой и обращалась к господарю на сеймах. Как было уже сказано, шляхта добивалась освобождения не только от прямых, но и от косвенных налогов, уменьшения судебных и канцелярских пошлин и расходов, учреждения выборного суда, которому были бы подсудны все землевладельцы шляхетского звания, без всяких исключений; требовала привлечения духовенства и мещан к большему участию в несении государственных повинностей, предоставления урядов и достоинств (почетных званий) только лицам шляхетского сословия и сохранения этих урядов в их прежнем значении и “пожитках”, и наконец, обязательного участия в законодательстве великого вального сейма как органа шляхетского сословия во всей его совокупности. Исполнение всех этих желаний должен был дать новый статут, куда шляхта просила вписать и старые привилегии, и новые права и вольности. Но осуществление шляхетской программы требовало больших жертв как от господаря, так и от правящей аристократии, и естественно, что исполнение требований шляхты отсрочивалось под разными предлогами и отговорками до последней возможности. Начавшаяся Ливонская война, сопровождавшаяся постоянными обращениями господаря и панов-рады к шляхте за материальной и моральной под-

---

⁴⁹ Цытуецца па выданню: Любавский, М. К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно / М. К. Любавский. – СПб. : Наука, 2004. – С. 272 – 284.

держкою, заставила их быть сговорчивее и уступчивее, и шляхта в это время получила удовлетворение по всем своим главным просьбам.

Уже на сейме 1559 г., когда решался вопрос о принятии Ливонии под защиту великого княжества, получила удовлетворение одна из этих просьб. Господарь освободил от платежа мыта на пограничных таможах как лесные товары, так и хлеб и скот, которые будут отпускаться из шляхетских имений за границу, с тем условием, чтобы служебники, сопровождающие товары, показывали под присягою на мытных коморах, что отправляемые товары – шляхетские и приготовлены к продаже на средства самого владельца. Эта уступка была крупным подарком шляхетскому сословию не только за счет земского скарба, но и за счет торгово-промышленного сословия – мещанства, посредническая роль которого в отпускной торговле вследствие этого постановления необходимо должна была сильно сократиться. На следующем сейме 1563 г. по просьбе станов господарь подтвердил эту новую привилегию шляхты и расширил ее и на “гребельное”, взимавшееся частными владельцами при пропуске судов через мельничные плотины и загородки. Второй статут (раздел I, арт. 26) подтвердил эти права шляхты и расширил их в том смысле, что освободил собственные продукты шляхты от мыта и на внутренних путях, а подводы с домашними вещами и живностью для собственного потребления шляхты и от платежа “мостового”.

Еще до Ливонской войны (на сейме 1551 г.) шляхта добивалась у Сигизмунда-Августа, чтобы он не повышал над шляхтою простых хлопов и чтобы урядов не держали ни простые хлопы, ни сомнительные шляхтичи. В то время Сигизмунд-Август уклонился от принципиальных заявлений на этот счет, а просил только указать ему из его практики примеры назначения на уряды таких лиц. Во втором статуте дано было уже прямое и определенное заверение, разъяснявшее обещание старого статута не повышать простых людей над шляхтою в том смысле, что господарь не будет давать урядов и достоинств простым людям.

На сейме 1563 г. шляхта добилась формальной отмены тех ограничений, которые установлены были в земских привилеях для людей, не принадлежавших к римскому закону. Эти ограничения подтверждены были по просьбе “станов” не далее как двенадцать лет тому назад на Виленском сейме 1551 г. По всем данным, тогдашняя просьба обязана была своим возникновением инициативе литовской аристократии, которая наиболее заинтересована была в том, чтобы не пускать на высшие должности в государстве русских православных людей. Но за двенадцать лет, протекших со вре-

мени сейма 1551 г., настроение шляхты и этого круга сильно изменилось. Литовская шляхта охвачена была оппозиционным духом в отношении к римской церкви; среди литовских панов распространился протестантизм. С другой стороны, произошло несомненное сближение между шляхтою разных земель и вероисповеданий, собиравшеюся на великих вальных сеймах, сознавшею общность своих интересов и сообща добивавшеюся себе разных прав и вольностей. При таких обстоятельствах и на сейме 1563 г. от лица всех станов подана была господарю просьба, как раз обратная той, с которою обращались станы на сейме 1551 г. Господарь исполнил желание станов и выдал привилей, в котором, оставляя в силе все статьи Городельского привилея относительно бояр-шляхты римского закона, предки которых побрали гербы у поляков, добавлял, что теми же правами и вольностями должны пользоваться и все другие “стану рыцарского и шляхетского”, как русские, так и литовцы, без различия вероисповедания, лишь бы были христиане, даже если бы предки их не брали себе гербов у поляков; ограничения, содержащиеся в Городельском привилее, не будут иметь по отношению к ним силы, и господарь будет раздавать им всякие уряды и достоинства и допускать их до рады согласно с заслугами каждого данного лица, Логическим последствием уравниения в правах подданных великого княжества римского и греческого закона должно было бы быть и введение православных епископов в господарскую раду. Но когда на Городенском сейме 1568 г., после подтверждения изложенного привилея 1563 г., митрополит Иона стал хлопотать, чтобы ему и другим православным архиереям были отведены места в господарской раде, Сигизмунд-Август отложил ответ до другого раза, и православная иерархия ни от него, ни от его преемников не получила удовлетворения своей просьбы.

Особенно настойчиво добивалась шляхта учреждения выборного земского суда с юрисдикцией), простирающеюся не только на шляхту, но и на князей и панов. Как выше было сказано, учреждение такого суда отложено было до исправления статута. Это исправление долгое время затягивалось как по техническим трудностям дела, так и вследствие скрытого противодействия со стороны господаря и аристократии князей и панов. Господарю с учреждением земских судов по польскому образцу предстояло ограничение прерогатив власти и уменьшение доходов, князьям и панам предстояло поступиться прерогативами наместничьей власти, доходами от суда и своею привилегированною подсудностью. Но когда в разгар Ливонской войны литовско-русская шляхта решительно повернула в сторону Польши, ни господарь, ни магнаты не сочли возможным противиться ее желанию иметь но-

вый статут и свой выборный земский суд по польскому образцу: король – чтобы не лишиться союзника в деле установления унии с Польшею, магнаты – чтобы не толкать еще более рыцарство-шляхту в объятия Польши и не заставлять ее искать новых прав и вольностей в подданстве новому государству. Поэтому, когда на Бельском сейме 1564 г. стало известно, что новый статут готов и что “судовый” раздел исправлен в нем согласно желаниям шляхты, паны-рада, старосты, державцы и другие урядники, отправлявшие дотоле суд, представ “обличне” перед господарем, “по своей доброй воле” заявили ему, что они “милуючи речь посполитую, а в ней братью свою молодшую, народ шляхетский и рыцарский”, отступаются и отрекаются от своей судебной власти, которою пользовались на основании старого статута и обычая, а также от всех “пожитков”, которыми пользовались сами они, их урядники, слуги и децкие, – дабы установление новых земских судов не встречало никаких препятствий. Вслед за тем все станы сейма – паны-рада, маршалки и другие урядники, княжата и панята и вся шляхта, духовные и светские, великого и малого рода, заявили, что все они без исключения со своими потомками поддаются “в одно ровное право”, под один и тот же суд и подчиняются юрисдикции новых земских урядников, имеющих быть избранными для отправления правосудия. Вместе с тем они просили, чтобы и господарь, со своей стороны, отменил все то, что стоит в противоречии с новым статутом со стороны верховной господарской власти и стародавних господарских судов. Господарь исполнил это желание станов и 1 июля выдал привилей, коим утверждал новый статут и обязывался за себя и своих преемников соблюдать этот статут и не допускать никаких нарушений его другими лицами; если обнаружится надобность в чем-нибудь его дополнить и исправить, предоставлял сделать это общим советом и соизволением всех станов на будущем вальном сейме.

На Бельском сейме предполагалось назначить места для новых судов, определить их округа и избрать урядников; новый статут должен был войти в действие с 11 ноября 1564 г. Но оказалось на деле, что сделать все это так скоро нет никакой возможности. Не говоря о трудности разграничения судовых поветов, оказалось, что новый статут и не во всем еще удовлетворяет шляхту, требует дальнейшего исправления. Введение его в действие поэтому замедлилось, а работа по организации новых судов и исправлению статута продолжалась на следующих сеймах. На Виленском сейме 1565 – 1566 гг. станы просили господаря разрешить им “поровнать” некоторые поветы великие и произвести выбор “электов”, т. е. кандидатов для замещения новых должностей земского суда. Вместе с этим станы хода-

тайствовали об учреждении подкомориев “для справ граничных и земельных” по польскому образцу, причем просили предоставить им право избирать для замещения этой должности кандидатов, как и на другие земские судовые уряды. Господарь изъявил согласие на удовлетворение ходатайств, причем, однако, оставил за собою право замещать должности подкомориев по усмотрению. Так как одновременно с этим господарь согласился и на установление поветовых сеймиков по польскому образцу, то станы сейма, считая свои главные желания удовлетворенными, просили уже “неотвратно” перед роспуском сейма ввести в действие новый статут и вписать в него наиболее важные привилегии земские, в частности – привилегии 1563 г., уравнивающий в правах подданных великого княжества “разных послушенств веры христианские”, привилегии Вельский 1564 г. и привилегии Виленский 1565 г. о поветовых сеймиках. Король исполнил эту просьбу и объявил, что новый статут, за исключением некоторых статей, входит в силу с 26 января 1566 г.

Учреждение земских судов по польскому образцу повлекло за собою новое деление государственной территории великого княжества. Собственная Литва с Литовскою Русью включительно поделены были на пятнадцать судебных поветов: Виленский, Ошменский, Вилькомирский, Браславский, Троцкий, Городенский, Ковенский, Лидский, Упитский, Новгородский, Слонимский, Волковыйский, Мстиславский, Минский и Речицкий; Жмудь составила пока один судебный повет; Берестейско-Подляшская земля с частью Полесья – пять: Дорогицкий, Мельницкий, Вельский, Берестейский и Пинский; Волынь с Подолем – четыре: Владимирский, Кременецкий, Луцкий, Браславский; Киевщина – два: Киевский и Мозырский; Витебская земля – два: Витебский и Оршанский; Полоцкая земля – один Полоцкий. В пределах каждого из этих поветов присуду земского суда подчинены были все местные землевладельцы – пань-рада духовные и светские, княжата, пань хоруговные, шляхта-бояре и земляне. Прежние мелкие хоругви, под которыми выходили на войну бояре-шляхта, теперь были соединены, так что все шляхтичи данного судебного повета стали составлять теперь одну поветовую хоругвь.

Персонал нового *земского* суда составилась из *земского судьи, подсудка и земского писаря*. Кандидатов на эти должности на будущее время статут определял избирать на поветовых сеймиках, при участии всех землевладельцев данного повета, по четыре лица на каждую должность; окончательный выбор из представленных кандидатов и утверждение в должность предоставлены были уже самому господарю. В кандидаты мо-

гли избираться только светские лица шляхетского звания, имеющие самостоятельную оседлость в данном повете и при том не занимающие в нем никаких других урядов. Земский суд получил право судить землевладельцев своего округа по всем делам, за исключением тех, которые отнесены были к юрисдикции замкового суда, т. е. о насильственных наездах на шляхетские дома, о подобных же действиях в господарских местах, о поджогах, о разбоях на проезжих дорогах об изнасиловании женщин, о воровстве, о подлоге, об убийстве шляхтича. Другими словами, земский суд должен был стать гражданским трибуналом шляхетского сословия по преимуществу. Но и в качестве гражданского трибунала земский суд должен был разделить свою деятельность со специальным *подкоморским* судом, на долю которого отнесены были все судебные-межевые разбирательства на местах. Сессии земского суда должны были происходить в центральных замках или господарских дворах судовых поветов три раза в году и начинаться: первая – в понедельник после Троицы, вторая – 30 сентября, третья – после Крещения. Этот порядок мог нарушаться только по случаю созыва великого вального сейма, войны или морового поветрия. Члены суда должны были являться на сессию в полном составе под страхом потери своих урядов за неявку без уважительных причин; если бы кто-нибудь из них не мог участвовать по болезни или потому, что сам имел в этом же суде дело, должен был посадить вместо себя шляхтича, человека доброго, веры годного и в законах сведущего, из местных землевладельцев; а если господарь пошлет кого-нибудь из них в посольстве и на другие земские “справы”, то должен назначить ему временного заместителя. Писарь в составлении протоколов судебного разбирательства и внесения их в земские книги мог заменяться *подписками*, но отвечать должен за все сам. Сессии должны были продолжаться две недели каждая, если дел много, а если мало – до окончания их. Судьи должны разбирать дела в порядке “позвов”, по заранее составленному реестру, не делая никому особого снисхождения; судить должны с раннего утра и до вечерней. При этом писарь должен вносить немедленно каждое решенное дело в *земские книги*. Эти книги должны храниться в местах судебных сессий в особых зданиях, которые должна была выстроить шляхта, за ключами судьи, подсудка и писаря и открываться за три дня до начала сессии (для внесения позвов) и закрываться три дня спустя по окончании сессии (дабы дать возможность тягавшимся взять из них нужные выписи). Определено было взимать штраф в размере копы грошей в пользу судьи, полкопы – в пользу подсудка и трех рублей – в пользу противной стороны со всякого, кто не захочет судиться у земских судей в делах, под-

лежащих их юрисдикции, и станет отзываться до замкового, комиссарского и других судов, исключая те случаи, когда противная сторона добровольно поддается под другой суд. От приговора земского суда предоставлено было апеллировать непосредственно на суд господаря и панов-рады, минуя все посредствующие инстанции, ибо еще на Бельском сейме 1564 г. воеводы отказались от юрисдикции по апелляциям, которую установил было для них новый статут и от судов на областных “вечах”. Но и к господарю нельзя было апеллировать от решений земского суда, основанных на письменных обязательствах стороны, проигравшей дело, или на добровольном ее сознании; запрещалось также апеллировать, придираясь к мало важным нарушениям формальностей при отправлении суда. Апелляция ни в коем случае не могла идти за пределы великого княжества; нарушивший это постановление и вызвавший противную сторону на суд к господарю в Польшу, должен заплатить вызванному 12 рублей грошей.

Во всех этих определениях относительно земского суда ясно выразилось стремление законодателя облегчить и удешевить получение правосудия, чего неустанно добивалась шляхта на великих вальных сеймах с начала 40-х годов. Это же намерение сказалось вполне определенно и в новой таксе судебного вознаграждения. “Пересуд” в пользу судей с 5 % иска понижен был до гроша с каждой копы, т. е. до 1 %. Точно так же понижены были сильно и судебно-канцелярские пошлины. Второй статут определил писарям земскому и гродскому такой доход: за запись судебного “позва” – грош, за выпись – грош, всего, таким образом, – два гроша; за заявление “кривды” (т. е. правонарушения с чьей-либо стороны) – грош; за судовые листы и выписи Судебных решений – два гроша; за выписи на пергаменных листах – 12 грошей, причем пергамен, воск и шнуры (для печати) обязан был дать берущий их. Понижены были значительно и пошлины, платившиеся прежде вижам, увязчим и децким. Заменявшие их *возные*, которых для каждого судебного повета должен был назначать из местных оседлых шляхтичей воевода, имели получать: за езд – по грошу за милю в один конец; за осмотр следов преступления на месте и удостоверение – по грошу; за ввод во владение по приговору суда – по грошу с каждой службы людей и по полгрошу с каждой пустощины, которую пашут; за взыскание денег – по два пенязя с каждой копы, т. е. $\frac{2}{3}$ %. Дороговизна прежнего суда зависела от того, что этот суд находился в руках магнатов, которым раздавались державы, староства и воеводства. Теперь шляхта добилась своего сословного и выборного суда и потому естественно свела су-

дебные пошлины на обычное вознаграждение за труд, а не на источник обогащения.

Параллельно с земскими судами оставлены были для шляхетского сословия и суды замковые или дворные, получившие название *городских*, по одному на каждый судебный повет. Все господарские наместники-державцы в пределах судебного повета лишены были права судить шляхту, кроме одного, который держал замок или двор, признанный центральным в судебном повете; остальные державцы оставались судьями только господарских крестьян и мещан своего повета, Таким образом, замковый или дворный суд над шляхтою оставлен был за воеводами Виленским, Троцким, Новгородским, Витебским, Полоцким и Киевским; за старостами – Жмудским, Ковенским, Городенским, Слонимским, Волковскийским, Пинским, Берестейским, Вельским, Дорогицким, Мельницким, Владимирским, Луцким, Кременецким, Браславля Подольского, Мстиславским и Оршанским; за державцами – Ошменским, Вилкомирским, Браславля Литовского, Лидским, Упитским, Мозырским, Минским и Речицким (эти державцы, впрочем, скоро переименованы были в старост). Такое сокращение числа господарских наместников, имевших право судить шляхту, вызвано было требованиями самой системы нового судоустройства, предполагавшей параллелизм земских и городских судов. Что же касается общего уменьшения судебных трибуналов для шляхты, то оно было вызвано необходимостью создать для новых шляхетских судов такие обширные округа, которые могли бы вмещать в себя и крупные княжеские и панские имения, владельцы которых на этот раз потеряли свое право не судиться в поветах. Впрочем, на деле это уменьшение едва ли было значительно, если только было. Во-первых, по статуту 1529 г. далеко не все державцы имели право привлекать к своему суду шляхту-бояр; во-вторых, в тяжбах с князьями и панами шляхта все равно должна была обращаться прямо к воеводскому суду. “Гродскому” суду, так же как и земскому, подчинены были все землевладельцы данного судебного повета без исключения по перечисленным выше уголовным преступлениям и, кроме того, по всем делам – неоседлые шляхтичи и “гости”, чужеземцы, совершившие преступление в данном повете. Личный персонал “гродского” суда остался тот же самый, что был и прежде, т. е. судил сам воевода или староста, а в его отсутствие – его наместник с гродским судьбою, назначенным воеводою или старостою, или державцею из местных оседлых шляхтичей. Письмоводство находилось в руках гродского писаря. На неправый суд наместника и гродского судьи предоставлено было жаловаться самому воеводе или старосте, или державце, а на суд

этих последних – самому господарю. Гродский суд должен был действовать непрерывно и давать правосудие немедленно на всякого, кто будет пойман “на горячем учинку” без предварительного “позна”, в противном случае должен посылать обвиняемому “позов” с приказом явиться не позже двух недель со дня его вручения; кто ослушается, подвергается “банниции”, т. е. объявляется вне покровительства законов до тех пор, пока не даст удовлетворения потерпевшему.

Таковы были перемены, внесенные в судопроизводство великого княжества вторым статутом и вызванный желанием шляхты сделать правосудие более доступным и равным для всех “станов” сословия. Не ограничиваясь всеми этими приобретениями, шляхта выступила с домогательствами политического характера, клонившимися в общем также к сближению ее с князьями и панами и к возвышению ее роли и ее значения в государственном управлении. Результатом ее усилий по этой части было учреждение новых воеводств и каштеляний и должности поветовых маршалков, установление поветовых сеймиков и законодательных прав великого вального сейма.

УЧРЕЖДЕНИЕ ПОВЕТОВЫХ СЕЙМИКОВ НОВЫХ ВОЕВОДСТВ И КАШТЕЛЯНИЙ ПО ПОЛЬСКОМУ ОБРАЗЦУ И РАСШИРЕНИЕ ПРАВ ВЕЛИКОГО ВАЛЬНОГО СЕЙМА

Кандидаты на должность земских судей и подсудков на первый раз намечены были на великом вальном сейме. Шляхта, однако, не имела в виду узаконить такой порядок и на будущее время. Желательным был для нее польский порядок избрания кандидатов всюю шляхтою, *viritim*, на местных, «поветовых» сеймиках. Поветовые сеймики по польскому образцу представлялись для литовско-русской шляхты идеалом и в том отношении, что они давали ей возможность обсуждать предварительно в полном собрании все те вопросы, которые должен был решать ближайший сейм, и снабжать своих послов на этот счет известными инструкциями. Литовско-русская шляхта уже давно чувствовала в этом потребность и уже давно старалась снабжать своих послов на сеймы инструкциями. Почти на каждом сейме ее послы выступали с петициями как о местных, так и об общих нуждах сословия. Но общегосударственные вопросы заставляли шляхетских послов до известной степени врасплох, и послы, не имея указаний от своих избирателей, большею частью шли послушно за своими “старшими братьями” панами-радою и урядниками земскими и дворными, княжатами и панятами. Теперь шляхта хотела иметь свои самостоятельные голоса на великом вальном

сейме и принимать более активное участие в его совещаниях и постановлениях. На Виленском сейме 1565 – 1566 гг. “станы” обратились с просьбою к господарю, чтобы он разрешил им в новых судебных поветах иметь “сеймы поветовые” по примеру короны “для лучшего и вечистого порадку в речи посполитой”. Господарь исполнил эту просьбу и 30 декабря выдал особый привилей, коим учреждались в Великом княжестве Литовском сеймики по новым судебным округам, где уже засажены новые земские уряды и где они будут засажены впоследствии. Сообразно с этим и в раздел третий нового статута “о вольностях шляхетских” внесен был новый “артикул” о поветовых сеймиках. На эти сеймики имели собираться все землевладельцы шляхетского звания без исключения – паны-рада, урядники земские и дворные, княжата, панята и вся шляхта повета – и совещаться как о своих нуждах и потребностях, так и “о потребах речи посполитое”, о чем им будет объявлено особыми господарскими листами. Господарь обязался созывать поветовые сеймики всякий раз перед вальным сеймом, не позже четырех недель до его начала. “Зволившия вси одностайне”, собравшиеся на сеймике, должны были выбирать из своей среды двух послов от каждого судебного повета и отправлять их на вальный сейм, снабдив инструкциями и полномочиями решать как те вопросы, о которых было объявлено господарем, так “и иные припалые речы водле часу и потребы”. Независимо от того станы, приглашавшиеся прежде лично на вальный сейм, т. е. князья, паны хоругвные, маршалки и все другие урядники земские и дворные, и впредь имели лично ездить на вальные сеймы, занимать свои места и подавать голоса по старому порядку. Для поветовых послов расписаны были места и “воты” в “раде посполитой” в порядке, основанном на иерархии воеводств в господарской раде. Таким образом, первые места были отведены послам Виленского воеводства – Виленского повета, Ошменского, Вилькомирского, Браславского; затем поветовым послам Троцкого воеводства – Троцкого повета, Городенского, Ковенского, Лидского и Упитского и т. д. Кроме председательских сеймиков статут предоставлял воеводам созывать еще сеймики экстренные, для избрания кандидатов на открывшуюся вакансию в земском суде.

Итак, на великом вальном сейме с 1566 г. стало гораздо меньше шляхетских представителей, чем на прежнем, когда съезжались послы от множества мелких поветов, особенно из великого княжества в тесном смысле. На новом сейме шляхетских представителей стало меньше, ибо уменьшилось число самых поветов вследствие соединения в один повет нескольких хоружеств. Но при всем том несомненно, что значение шляхты на сейме не только не понизилось, но повысилось. Благодаря введению поветовых сей-

миков шляхта получила возможность принимать поголовное участие в обсуждении тех вопросов, для которых созывался великий вальный сейм, и через инструкции, даваемые послам, влиять на его решения. Рассылавшиеся прежде “сеймовые листы” обыкновенно содержали приказ всем станам, “сойму належачим”, прибыть на сейм в назначенное место и время, без точного указания вопросов, подлежащих обсуждению и решению, а просто “для великих а пильных (настоятельных) потреб господарских и земских”. Иногда даже прямо говорилось, что о предметах предстоящего совещания будет объявлено на самом сейме. При таких условиях и рыцарство-шляхта, посылавшая своих послов на вальный сейм, не имела возможности влиять, насколько было для нее желательно, на решение вопросов, возбужденных правительством, и должна была довольствоваться тем, что удавалось достигнуть ее послам в собрании, наполненном аристократическими элементами – панами радными, урядниками земскими и дворными, княжатами и панятами, собранными на сейм *viritim*.

Новый порядок сеймования мог обеспечивать интересы “станов” лишь при условии правильного посещения сеймиков и сеймов и правильного совещания. К достижению всего этого и были приняты известные меры на Городенском сейме 1566 – 1567 гг. Было постановлено: сеймовые листы должны вручаться гродскому уряду, т. е. старосте или его наместнику, не позже двух недель до открытия сеймика, а гродский уряд, уже со своей стороны, должен посылать с этими листами возных на дом ко всем тем станам, к которым посылались и прежде сеймовые листы из господарской канцелярии, а шляхте объявлять по костелам и на торгах; за неявку на поветовые сеймики паны-рада подлежат штрафу в пять коп (300) грошей, а урядники земские и дворные – в две копы; шляхтичи, владеющие именьями в разных поветах, могут являться в какой угодно из этих поветов; кто из них не приедет к сроку, тот не может протестовать против того, что без него будет решено; сеймики должны продолжаться не более трех дней; кто из панов радных без уважительных причин не приедет на третий день по открытию сейма, к мессе о св. Духе, бывающей в этот день, тот теряет право голоса на столько дней, на сколько опоздал, и без возражений должен принять все, что за это время будет постановлено; кто же из остальных станов или послов земских не явится вовремя без уважительных причин, тот теряет право голоса на всю сессию, с которой он, однако, не должен отъезжать. Относительно самого порядка совещаний станы постановили: пропозиция господаря и вотирование панов-рады должны происходить в присутствии господаря и всех станов, “сойму належачих”, по польскому обычаю;

по польскому же обычаю с разрешения господаря должно происходить “схоженъе стану рыцарского до панов-рад”.

Так как на польских сеймиках шляхтою предводительствовали сенаторы – воеводы и каштеляны, то и литовцы на Виленском сейме 1565 – 1566 гг. подали господарю просьбу, чтобы он “для лучшего порядку” на сеймиках и “для оздобы (украшения) и помноженья преложоных (высших) станов в речи посполитой” увеличил число мест в своей раде и учредил новых воевод и каштелянов. Это учреждение новых воевод и каштеляний, помимо председательствования на сеймиках, по всем данным, вызывалось и готовящеюся униєю с Польшею. Как один из результатов этой унии, намечался общий сенат или, по меньшей мере, соединенные заседания польского и литовского сената. В этом соединенном сенате могли получить места далеко не все члены господарской рады великого княжества, а только те, которые были одинакового ранга с польскими сенаторами, т. е. князья-бискупы, воеводы, каштеляны и некоторые министры (маршалок земский и дворный, канцлер и подканцлер, подскарбий земский). Но так как воевод и каштелянов в Литве было очень мало по сравнению с Польшею, то станы и настаивали на учреждении новых воеводств и каштеляний. Господарь исполнил эту просьбу и учредил новые должности воевод – Берестейского, Мстиславского, Минского, Волынского, Браславского (Подольского) и каштелянов – Берестейского, Мстиславского, Минского, Волынского, Браславского, Жмудского, Киевского, Полоцкого, Витебского, Новгородского и Подляшского. Все эти новые сановники и заняли подобающие места в господарской раде в известном порядке, непосредственно после старых воевод и каштелянов. В отличие от старых воевод, новые не были одновременно старостами-наместниками, так что наряду с воеводою Берестейским оставался староста Берестейский, наряду с воеводою Мстиславским – староста Мстиславский и т. д. В данном случае новые воеводы были уже вполне сходны с польскими воеводами.

С учреждением новых воеводств произведено было новое военное деление литовско-русской государственной территории и новое распределение командований. До учреждения новых воеводств вся Литва с Русью, Полесьем и Подляшьем составляла два военных округа, начальниками которых были виленский и троцкий воеводы; Жмудь, Полоцкая земля, Витебская, Киевская и Волынская с Подольем образовывали пять военных округов под главным начальством старост Жмудского, воевод Полоцкого, Витебского, Киевского и маршалка земли Волынской. Теперь число этих округов возросло до тринадцати, сообразно с увеличением числа вое-

водств. Эти округа составились таким образом: воеводство Виленское – из судебных поветов Виленского, Ошменского, Вилькомирского, Браславского; воеводство Троцкое из судебных поветов Троцкого, Городенского, Ковенского, Лидского и Упитского; воеводство Новгородское – из поветов Новгородского, Слонимского и Волковийского; воеводство Берестейское – из поветов Берестейского и Пинского; воеводство Подляшское – из поветов Дорогицкого, Бельского и Мельницкого; воеводство Минское – из поветов Минского и Речицкого; воеводство Мстиславское – из судебного повета Мстиславского; воеводство Жмудское – из Жмудской земли; Полоцкое – из Полоцкого повета, Витебское – из поветов Витебского и Оршанского; Киевское – из поветов Киевского и Мозырского; Волынское – из поветов Луцкого, Владимирского и Кременецкого; воеводство Браславское – из Браславского и Виницкого повета. Это новое областное деление в общих чертах просуществовало до самого падения Польско-Литовского государства. Главным командиром земского ополчения в каждом из этих округов был местный воевода; под его начальство стягивались во время мобилизации все военнотружильные землевладельцы воеводства; под его командою шли они на театр военных действий под главное начальство гетмана и под его же “справою и послушенством” оставались во время войны. Воеводам подчинены были поветовые командиры, которые во время войны собирали под свою команду всех землевладельцев повета, вели их в сборный пункт воеводства под команду воеводы, обо всех неявившихся докладывали воеводе и шли далее вместе с воеводою на войну, сохраняя над своими отрядами ближайший надзор и дисциплинарную власть. Таки командирами в тех судебных поветах, где находились главные города воеводств, были каштеляны, а в других – маршалки. Чисто придворное звание маршалка соединилось теперь с командованием известным территориальным отрядом земского ополчения великого княжества. Под командою каштелянов и маршалков должны были становиться как князья и пань хоругонные, так и бояре-шляхта и земляне, причем бояре и земляне собирались и ставились под команду каштелянов и маршалков своими хоружими. Эти хоружие назначены были теперь для каждого судебного повета; следовательно, число их по сравнению с прежним уменьшилось. Все это военное устройство почти целиком было заимствовано из Польши с тою разницею, что у поляков во всех судебных поветах были каштеляны и не было маршалков.

Так, не только на поветовых сеймиках, но и в поветовых ополчениях шляхта сблизилась со своею аристократиею – князьями и панами.

Великий вальный сейм, опиравшийся на поветовые сеймики, неизбежно получал более высокое место в государственной организации Великого княжества Литовского. Мы уже видели, что на Виленском сейме 1551 г. по одному частному случаю станы ходатайствовали, чтобы господарь не издавал никаких новых “устав” помимо вального сейма. В то время господарь отклонил это ходатайство как неуместное притязание. Но во втором статуте это ходатайство уже получило полное удовлетворение: господарь обязался не устанавливать ничего нового для блага государства, никаких уставов иначе, как на вальном сейме, с ведома и совета панов-рады и с дозволения всех земель великого княжества. Ограничение великокняжеской власти, установленное земским привилеем и статутом Сигизмунда в пользу господарской рады, статутом Сигизмунда-Августа перенесено было в пользу великого вального сейма. Надо заметить, впрочем, что статут 1566 г. в данном случае только обобщал и санкционировал установившуюся в Великом княжестве Литовском практику. Это справедливо и относительно того его артикула, коим узаконялось, что впредь господарь не будет начинать войны самолично и по совету с панами-радою, ни устанавливать серебщин и каких-либо налогов без согласия князей и панов хоругвных и послов земских поветовых созванных на великий вальный сейм. Ввиду того значения, которое получил сейм в государственной жизни великого княжества, новый статут постановлял, что господарь должен созывать великий вальный сейм всякий раз, когда потребуется, по совету панов-рады или по просьбе шляхты-рыцарства.

Так существенно преобразился внутренний политический строй Литовско-Русского государства. Новая конституция его, введенная статутом 1566 г. давала больший, чем прежде, вес рядовой, средней и мелкой шляхте. Необходимо, впрочем, оговориться, что в состав этой шляхты не включена была шляхта, находившаяся в подданстве у князей и панов, и шляхта так называемых спадковых господарских имений, т. е. доставшихся господарю после частных владельцев. На шляхту этих категорий не распространялись ни статьи о новых судах, ни статьи о поветовых сеймиках. На сеймах 1567 и 1568 гг. шляхта добивалась включения спадковой шляхты в поветы, но господарь отклонил ее ходатайства.

Зато получили место на великом вальном сейме бурмистры “столечного” Виленского места. Представители Виленского места стали приглашаться на сеймовые совещания с той поры, как дело стало клониться к унии великого княжества с короною. Так, они участвовали в выработке инструкции для литовских послов, отправлявшихся для переговоров об унии

на Варшавский сейм 1563 г. Эта инструкция для наибольшего уравниения Великого княжества Литовского с Польшею предполагала сравнивать в правах мещан великого княжества с польскими, в частности, мещан столичного города Вильны с краковскими, и дозволить виленским мещанам посылать на сейм двух представителей для подачи голоса в вопросах, касающихся их места. Накануне заключения унии это предположение получило свое осуществление. 15 июня 1568 г. Сигизмунд-Август, не в пример прочим местам, в вознаграждение за верноподданническую преданность и постоянную помощь, которую виленские мещане оказывали государству деньгами в течение последней войны, выдал Виленскому месту особый привилей, в силу коего войт, бурмистры, радцы, лавники и писари места, происходящие из шляхетского сословия, не теряли своих шляхетских прав, отправляя означенные местские должности, а лица плебейского происхождения приобретали шляхетские права пожизненно и могли даже передавать их своим детям, не занимающимся торговлею или ремеслом, но либеральными профессиями или военною службою. Привилей обстоятельно перечислял эти права, а именно: выслужившиеся на местских урядах лица и их дети могли получать светские и духовные должности, приобретать земские имения, брать гербы у шляхетских родов и пользоваться ими без специальных разрешений господаря; с оскорбителей могли искать шляхетского бесчестья; дома их освобождались от постоя послов, гонцов и станов сейма. Привилей предоставлял Виленскому месту по примеру самых знатных мест в короне Польской припечатывать свои официальные бумаги красным воском и посылать на вальные сеймы двух или трех бурмистров с правом подачи голоса по делам, касающимся места. Так и представители капитала получили доступ к шляхетскому званию и место на вальном сейме. Но дело, впрочем, как и в Польше, не пошло дальше сейчас изложенных начальных шагов.

Реформы, произведенные в Литовско-Русском государстве в связи с введением в действие нового статута, были последним этапом на пути внутренней ассимиляции великого княжества с Польшею. Успехи исторической эволюции в этом направлении были весьма значительны. Великое княжество имело теперь господаря, получившего престол, так же как и король Польский “за вольным обранием” всех “станов” великого княжества, имело господарскую раду, состоявшую, так же как и польский сенат, из бискупов, воевод, каштелянов и министров, набиравшихся из крупной землевладельческой знати (в великом княжестве в раду входили и многочисленные дворные, или столовые, урядники); имело сейм из аристократии и предста-

вителей шляхетского сословия с законодательной властью (особенностью литовско-русского сейма было изобилие в нем аристократических элементов), имело совершенно такую же военную организацию, как и Польша, такое же приблизительно устройство центрального и местного управления, те же муниципальные и крестьянские учреждения, тот же аграрный строй и те же взаимоотношения между сословиями. Эти успехи во внутренней ассимиляции великого княжества с Польшею должны были облегчить и внешнее их слияние в одну речь посполитую, что произошло на Люблинском сейме 1569 г.

ЗМЕСТ

ПЛАНЫ СЕМІНАРСКІХ ЗАНЯТКАЎ	3
ПЫТАННІ І ЗАДАННІ ДЛЯ САМАПРАВЕРКІ І ТВОРЧАЙ ПРАЦЫ	6
МЕТАДЫЧНЫЯ РЭКАМЕНДАЦЫІ	14
ПРЫКЛАДНЫ СПІС ПЫТАННЯЎ ДА ІСПЫТУ	16
ПРЫКЛАДНАЯ ТЭМАТЫКА КУРСАВЫХ РАБОТ	17
ДАДАТАК	19
Аповесць пра князёў Міндоўга, Войшалка і Тройдзенья	19
[Пра тое, як вялікі князь Гедзімін Трокі і Вільню заснаваў]	26
Асноўныя этапы запрыгоньвання сялян (вытрымкі з дакументаў)	27
Прывілей Полацку на магдэбургскае права 1498 года	37
В. И. ПИЧЕТА. Феодалное поместье в XV – XVI вв. в Великом княжестве Литовском [фрагменты]	40
Летапіс вялікіх князёў літоўскіх [фрагмент]	55
Акт Крэўскай уніі 1385 года	72
Прывілей вялікага князя літоўскага і караля польскага Уладзіслава (Ягайлы) 1387 года	73
ЯН ДЛУГОШ. История Польши [фрагмент]	75
Пра сечу пад Дуброўнам [урывак з “Хронікі Быхаўца”]	87
Гарадзельскі прывілей 1413 года	88
Прывілей 1434 года	93
Прывілей вялікага князя літоўскага Казіміра 1447 года	95
“Судебник” Казимира 1468 года [фрагменты]	98
Апісанне земляў [фрагмент]	99
І. У. ЧАКВІН. Этнасацыяльныя працэсы	103
Хроніка Быхаўца [фрагменты]	132
Прывілей вялікага князя літоўскага Аляксандра 1492 года	144
Агульназемскі прывілей вялікага князя літоўскага Жыгімонта Казіміравіча 1506 года	151
Статут ВКЛ 1566 года аб павятовых соймах, вальным сойме і судах	154
М. К. ЛЮБАВСКИЙ. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно [фрагменты]	159

Вучэбнае выданне

Мішына Вера Іванаўна

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ

ПЕРЫЯД ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА
(сярэдзіна XIII – сярэдзіна XVI стст.)

Вучэбна-метадычны комплекс
для студэнтаў спецыяльнасцей
1-21 03 01-01 “Гісторыя (айчынная і ўсеагульная)”,
1-02 01 02 “Гісторыя. Дадатковая спецыяльнасць”
гісторыка-філалагічнага факультэта

У дзвюх частках

Частка 2

Рэдактар *Н. М. Важэніна*

Дызайн вокладкі *В. А. Вінаградавай*

Падпісана да друку 04.01.10. Фармат 60x84 1/16. Гарнітура Таймс. Папера афсетная.
Рызаграфія. Ум. друк. л. 10,21. Ум.-выд. л. 10,31. Тыраж 50 экз. Заказ 10.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
установа адукацыі “Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт”

ЛІ № 02330/0548568 ад 26.06.2009   ЛП № 02330/0494256 ад 27.05.2009

211440 г. Наваполацк, вул. Блахіна, 29